Colecţia CĂLĂTORII ÎN TIMP
LUI GI MARCELLO
Sălbatica „civilizaţie” a stepelor traducere Liana Gombosiu
Jârietemi Cărţii
BUCUREŞTI 2004
PRIETENII CĂRŢII CP 58 – 47 BUCUREŞTI ISBN 973 – 573 – 184 – 3

Introducere

Stepa, izvor de istorie e la Câmpia Română şi până în Manciuria, pe mai mult de zece mii de kilometri, stepa euro-asiatică îşi desfăşoară orizonturile nesfârşite. Vreme de trei milenii, ea a fost izvor de istorie: populaţiile nomade care au ocupat-o s-au năpustit, adeseori, asupra civilizaţiilor sedentare stabilite în regiunile meridionale.

Încă din antichitate, din secolul al XV-lea î.Hr., arienii veniţi din nord-vest au cucerit platoul iranian, Aryana, apoi nordul Indiei, în secolul VII, cimerienii şi sciţii năvălesc periodic spre Urartul armean, Asiria şi chiar spre Egipt, în anul 612, Ninive, orgolioasa capitală asiriană, este cucerită de cavalerii mezi şi, ceva mai târziu, aceştia din urmă sunt, la rândul lor, supuşi de către perşii ahemenizi. La est, saţii, veri orientali ai sciţilor, întemeiază, aproape de era creştină, imperiul indo-scit al kuşanilor, care domină nordul Indiei şi centrul Asiei.

Mai departe, spre Extremul Orient, vârfurile înaintaşe ale vastei migraţii indo-europene ating bazinul Tărâmului, în viitorul Turkestan chinezesc, şi porţile Chinei. Până în primele secole ale erei creştine, marile mişcări care zguduie popoarele stepelor se desfăşoară de la vest la est. Apoi, curentul pare să se inverseze: popoarele turco-mongole apar pe scena istoriei şi îi vor împinge, treptat, spre vest, pe cuceritorii din secolele precedente.

Un pericol neîncetat pentru civilizaţiile sedentare

Popoarele nu se aşază definitiv, căci hunii năvălesc

mereu, azvârlind asupra Gandharei şi a Pendjabului populaţia iu-ci, repede absorbită de ţinuturile cucerite. Odată cu stabilirea hunilor între Caspica şi Exus (Amudaria), istoria stepelor pare să se domolească. Peste două secole, însă, mişcarea reîncepe. Hoardele turceşti şi ale hunilor cotropesc Europa şi Attila face să se-cutremure, o clipă, Imperiul Roman aflat la asfinţitul său. În acelaşi timp, hef-taliţii, plecaţi din Altai, cotropesc India, împinse de huni, s-au pus în mişcare popoare întregi: sarmaţii, roxolanii de origine iraniană sau goţii veniţi din Scandinavia în stepa pontică.

Sfârşitul „năvălirilor" în Europa occidentală nu aduce echilibrul în spaţiile întinse ale estului. Avarii, maghiarii, bulgarii, pecenegii în Rusia şi Europa orientală, uigurii, seljuchizii în Asia Centrală şi occidentală, mongolii genghishanizi – arată cu toţii, prin cuceririle şi istoria lor, vitalitatea lumii stepelor. Vreme de aproape trei milenii, nomazii au constituit un pericol neîncetat pentru civilizaţiile sedentare ce nu dobândiseră încă mijloacele tehnice care să le dea o superioritate militară absolută. Călăreţi redutabili, războinici neînfricaţi, nomazii năvălesc, sistematic, pentru a cuceri sau doar pentru a jefui, în ţinuturile Chinei, în oazele Asiei Centrale sau ale Orientului Mijlociu, în câmpiile bogate ale estului Europei.

Dominată de popoare indo-europene sau de triburi tur-co-mongole, lumea stepelor pare de neînţeles pentru oamenii legaţi de pământul civilizaţiilor sedentare. Pentru grecul din secolul V, chinezul din Imperiul Han, pentru persanul din Esfahān, regiunile care se află la nordul universului lor de ordine şi de măsură, reprezintă domeniul barbarilor murdari, brutali şi ignoranţi.

Descoperirea „civilizaţiei stepelor".

Imaginea, păstrată în memoria popoarelor, despre populaţiile hsiong-nu ale lui Maoaun, hunii lui Attila, mongolii lui Genghis Han, obiceiurile barbare ale sciţilor care îi scalpau pe duşmanii lor, jafurile hoardelor lui

Tamerlan – toate acestea nu par să pledeze în favoarea existenţei unei „civilizaţii a stepelor”. Termenul este, totuşi, folosit în mod curent. Odată uitate măcelurile, distrugerile, Istoria a apreciat „barbarii” cu o mai mare bunăvoinţă şi s-a aplecat asupra felului lor de viaţă, asupra religiei sau asupra creaţiei lor artistice. Sarcina nu a fost uşoară.

Pentru mongoli, care au fost năvălitorii cei mai recenţi, izvoarele scrise sunt numeroase. Predecesorii lor, însă, sunt cu mult mai puţin cunoscuţi. Mărturiile contemporane sunt rare sau fragmentate. Multă vreme, pentru a-i cunoaşte pe sciţi, a trebuit să ne mulţumim doar cu scrierea lui Herodot şi pentru a avea o lumină asupra populaţiei hsiong-nu, n-au existat decât analele chinezeşti, în ultimul secol, avântul considerabil al cercetărilor arheologice a însemnat o adevărată revoluţie pentru cunoaşterea trecutului. Toate descoperirile făcute în regiunile spaţiului euro-asiatic au adus clarificări privind lumea nomadă a războinicilor.

Această „civilizaţie a stepelor” a fost produsul unor popoare diferite şi nu apare ca un tot omogen. Sciţii şi mongolii, de exemplu, aparţin unor epoci diferite, dar şi unor sfere etnice şi culturale străine. Există, totuşi, dincolo de aceste deosebiri, un factor comun: mediul natural, acele spaţii întinse străbătute în galopul calului, câmpiile în care pământul şi cerul se confundă la orizont. Hippolyte Taine stabilea *Rasa*, *Mediul* şi *Momentul*, ca elemente prealabile studiului istoric al societăţilor; vom vedea, mai târziu, cum indo-europenii şi turco-mongolii, două rase, îşi vor împărţi istoria stepelor şi de aceea, pe acestea trebuie să le descriem, la început.

Un mediu natural în estul Europei, câmpia întinsă a Rusiei meridionale şi apendicele ei occidental, Pusta Ungară, îşi desfăşoară păşunile bogate, de la Dunăre până la Volga. „Câmpia” ucraineană şi cea valahă pot hrăni nenumărate turme dar, defrişate şi muncite de ţărani, pot

deveni adevărate grânare, încă din antichitate, pământurile „negre”, bogate, ale Panoniei şi ale Sciţiei, asigurau o producţie agricolă masivă şi negustorii greci de la coasta occidentală şi septentrională a Mării Negre expediau spre Ionia sau Atica grânele care lipseau din câmpiile mediteraneene. Fluvii bogate în peşte, ca Donul (*Tanais*) şi Niprul (*Boristen*) se vărsau în Marea Neagră (*Pontul Euxin*), mare paşnică pe care navigatorii greci aveau un trafic intens.

Între Don şi Caucaz, seceta puternică făcea din stepele Kubanului un ţinut potrivit creşterii vitelor, în exclusivitate. La sud, dincolo de bariera caucaziană cu munţi mai înalţi de 5.000 de metri, Georgia oferă un cer îmbietor şi o climă agreabilă. Armenia, fostul regat Urartu, se deschide spre Asia Mică, podişul înalt anatolian şi spre Mesopota-mia, văile Tigrului şi ale Eufratului. Ţărmul occidental al Mării Caspice prezintă o zonă mai secetoasă şi la estul Volgăi, acolo unde iarba devine mai rară, începe cu adevărat lumea asiatică. Stepa, această formaţie ierboasă tipică a climei temperate continentale, se întinde de la Ural până în Manciuria.

De la stepele cu graminee din nord – la deserturile şi oazele din sud

La sudul zonei de păduri din taigaua siberiana, alcătuite din conifere şi mesteceni, se află iarbă din belşug, hrana cirezilor e asigurată şi pădurile apropiate pot oferi un supliment de hrană. Este domeniul stepei cu graminee care se întinde şi la altitudine, pe versanţii munţilor. Şi mai la sud, vegetaţia sărăceşte şi zona subdeşertică apare ostilă. Tufele cu spini înlocuiesc iarba, vânatul e rar, râurile, intermitente şi endoreice, ajung în lacuri sărate.

Aici începe deşertul. Este adeseori prezent în spaţiul care ne interesează şi atunci când seceta persistă, el cuprinde treptat zonele în care pasc turmele. De la Marea Caspică la Amudaria (vechiul *Exus*) se întinde pustiul Karakum (*Nisipurile Negre*), între Amudaria şi Sîrdaria

(vechiul *laxarte*), caravanele străbat pustiul Kizilkum (*Nisipurile Roşii*). La estul celor două mari fluvii ale Asiei Centrale care se varsă în Lacul Arai, Stepa Foametei anunţă limpede, prin numele ei, caracterul puţin primitor. Peste tot, fluviile creează în lungul lor o fâşie de verdeaţă, ameninţată neîncetat de nisipuri. Mai la est, alt râu, Ni, ce se varsă în lacul Balkah, a dat naştere unei oaze plăcute.

Apropierea munţilor înalţi, bogaţi în râuri, a permis apariţia unor insule de verdeaţă precum Buhara şi Samarkand, la picioarele Pamirului şi Altaiului, valea Sîrdariei şi valea Ferganei, ce pătrunde adânc în munţii Tian-Shan.

Exceptând aceste câteva regiuni înverzite, călătorului i se oferă peisaje aride şi dezolante.

Ţinutul mongol propriu-zis

Altaiul este un munte de peste patru mii de metri înălţime, care se prelungeşte spre est, prin munţii Saian, în direcţia lacului Baikal. Aceasta este regiunea din care izvorăsc marile fluvii siberiene din nord, Obi şi Ienisei. La sud de Baikal se întind munţii Khangai, Kentei şi lablonovoi; de acolo pornesc spre nord Selenga şi Tuia care se întâlnesc spre a se vărsa în lac. Ononul şi Kerulentul izvorăsc de la piciorul muntelui sacru al mongolilor, *Burcan Caldun*, şi se întâlnesc mai departe, spre est, cu fluviul Amur. Acolo se află inima ţinutului mongol propriu-zis, de la Tula la Onon, în stepele pline de vânat, la marginea munţilor împăduriţi.

Mai spre sud începe Podişul Gobi: o stepă uscată alternând cu deşertul. Dincolo de versanţii Marelui Khingan se întinde bogata Manciurie, traversată de Sungari, care curge spre nord pentru a ajunge la Amur. Traversând stepa Ala-hanului sau aceea din marea buclă a Huang-Ho-ului, Fluviul Galben, se ajunge în China.

Tărâmul – centru de civilizaţie de primă importanţă

Dincolo de Marele Zid, încep câmpiile bogate ale Kan-Su-ului, frecvent cotropite de nomazii din nord. La

vestul Podişului Gobi, depresiunea Târâm, încadrată de munţii Kuen-Lun şi Karakorum la sud, de Pamir la vest şi de

Tian-Shan la nord, este ocupată de deşertul Takla-Ma-klan. Fluviul Târâm se pierde în lacul sărat Lob-Nor, din ţinutul secetos Gobi. La nord şi la sud, un şir de oaze bogate vor fi cele în care se va fixa civilizaţia, timp de mai multe veacuri. Acolo, la Kucea, Turfan, Hotan, Kashgar şi Yarkand, se vor întemeia oraşele.

Bazinul Tărâmului va fi, de-a lungul istoriei, un centru de civilizaţie de primă importanţă, ca urmare a poziţiei sale centrale şi a amplasării sale pe Drumul Mătăsii, care a legat China de occidentul iranian şi greco-roman. Această răspântie a influenţelor indo-europene, chineze, indiene, budiste va fi, în final, ataşată teritoriului chinezesc pentru a constitui SinKian-ul, uneori numit Turkestanul oriental sau chinezesc.

Imensitate, climă îngrozitoare

Universul în care se mişcă nomazii este greu de îndurat. Primii călători occidentali au fost izbiţi de imensitatea spaţiilor, în mijlocul celui de-al XIII-lea veac, franciscanul flamand Guillaume de Rubroek, trimis de regele Ludovic cel Sfânt al Franţei la curtea Marelui Han, ne spune că pustiul este „imens ca o mare” şi că stepa este „un pustiu în care, timp de treizeci de zile de mers, nu întâlneşti nici păduri, nici munţi, nici stânci, ci doar iarbă”. Imensităţii i se adaugă adeseori ariditatea. Faimosul călător veneţian Marco Polo ne descrie pustiul Lob-Nor aşa cum l-a văzut la sfârşitul secolului XIII: „Lungimea acestui pustiu este atât de mare încât ar trebui mai mult de un an pentru a-l străbate de la un capăt la altul. Nu se întâlnesc decât douăzeci şi opt de puncte de apă. Nu există nici animale, nici păsări, căci n-au cu ce se hrăni”.

Clima este aspră. Iarna, frigul este îngrozitor, fluviile îngheaţă timp de cinci sau şase luni, de la Volga la Onon. Vara, căldura şi seceta sunt copleşitoare. Stepele kir-ghize,

malurile Lacului Arai au o climă polară iarna şi o temperatură de deşert vara. Doar primăvara este un anotimp mai suportabil, dar este trecătoare, în mai şi la începutul lunii iunie, stepa înfloreşte timp de câteva săptămâni, câmpia redevine generoasă, dar iarba se usucă foarte curând, sub soarele din iulie. Toamna, ploile transformă solul într-un noroi negru sau gălbui care stânjeneşte mersul turmelor şi al călăreţilor, în fine, îngheţul şi primele zăpezi împing stepele în iarnă, cu începere din luna octombrie.

Un alt călător din Evul Mediu, franciscanul italian Jean de Plan Carpin, ambasador al Papei la curtea suveranului mongol, la începutul secolului XIII, a evocat rigorile climei cu care erau confruntaţi nomazii în mod constant. „Clima este ciudat de contrastantă, în miezul verii, când în alte ţări sunt călduri mari, fulgerele cad cu zgomot asurzitor şi fac hecatombe de victime, în acelaşi anotimp se înregistrează şi ninsori. Vântul bate cu putere, astfel încât nici nu te poţi urca pe cal. Aflându-ne la curtea imperială, un vânt puternic ne-a obligat să ne culcăm la pământ şi praful stârnit ne-a împiedicat să vedem în jurul nostru. Iarna nu plouă niciodată şi ploile, destul de frecvente vara, abia u-mezesc nisipul şi rădăcinile ierbii. Grindina este, de obicei, abundentă, în momentul în care Marele Han, nou ales, trebuia să fie înscăunat, a căzut o grindină atât de puternică încât la topirea bucăţilor de gheaţă s-a produs inundarea locului şi s-au înecat mai mult de o sută şaizeci de persoane. O serie de iurte au fost luate de apă. Vara, se întâmplă ca, brusc, căldura să înceteze; ea poate fi urmată de o temperatură glacială”.

Plămădirea unor rase războinice

Călătorul nostru exagerează, fără îndoială, calamităţile naturale care se abat asupra acestui „ţinut mizerabil”, dar mărturia lui îndreptăţeşte spaima călătorilor europeni obişnuiţi cu o climă blândă, surâzătoare, mediteraneană, atunci când s-au confruntat

cu o lume ostilă. Spaţii întinse, climă aspră, dificultăţile existenţei nomade – toate acestea trebuia să fie îndurate de oamenii stepelor, în aceste condiţii extrem de grele, în lupta împotriva frigului, căldurii, vântului, s-au plămădit trupuri şi caractere deosebite. Nimic surprinzător că au apărut aici rase războinice care, vreme de treizeci de veacuri, au făcut să tremure civilizaţiile din China până în Europa.

CAPITOLUL lllllllll

Descoperirea aurului sciţilor a începutul secolului XVIII, abia, s-au descoperit bogăţiile pe care le conţineau mormintele din Siberia occidentală, denumite *curgane*, în limbile turcă şi rusă. Cu prilejul naşterii unui fiu al ţarului Petru cel Mare, un antreprenor minier din Ural, Nikita Demidov, a oferit suveranului o colecţie de plăcuţe din aur decorate cu scene diverse şi al căror stil, cu totul original, a suscitat curiozitatea. Scenele de luptă între animale, gravate pe plăcuţe, au dat naştere la tot felul de presupuneri ale cercetătorilor care doreau să stabilească originile obiectelor.

Petru cel Mare, colecţionar

Ţarul însuşi avea firea unui colecţionar şi el a hotărât să adune toate vestigiile de acest tip în micul muzeu personal pe care îl crease în anul 1714. În cursul lunilor care au urmat, donaţia lui Demidov a fost completată cu obiecte noi, aduse tot din Siberia occidentală şi adunate de Alexandru Gagarin, guvernatorul districtului Tobol. Interesul pe care îl prezentau toate aceste obiecte l-a determinat pe suveran să promulge un *ucaz*, interzicând orice însuşire a unor descoperiri asemănătoare şi remiterea lor funcţionarilor imperiali. Cu începere din anul 1716, guvernatorii ruşi i-au vânat pe „căutătorii de aur” care jefuiau mormintele, sistematic. Ei au salvat astfel o sumedenie de piese, care ar fi fost topite fără intervenţia lor.

Au fost organizate mai multe expediţii pentru a

studia la faţa locului, siturile mai interesante din nordul Kazahstanului. După călătoria sa din 1721, Messerschmidt, şi în 1743, Milter, au publicat primele lucrări „ştiinţifice” privind această problemă. Europa occidentală descoperea un nou fel de artă, străin oricărui canon al producţiilor clasice. Savantul Nicolas Witsen a adunat, în urma unei călătorii în Siberia, o colecţie care, din păcate, a fost împrăştiată şi topită după moartea sa. În secolul XVIII, Europa luminată a continuat să-şi pună întrebări în legătură cu originea acestor obiecte, până ce în Ucraina, cucerită de armatele ruseşti, s-a descoperit bogăţia curganelor scitice, aceste monumente funerare construite de un popor cunoscut din descrierile lui Herodot.

Descoperiri la ţărmul Mării Negre

Prima descoperire importantă din stepele de la nordul Mării Negre a fost aceea a curganului lui Litoi, de lângă Elizabetgrad (devenit Kirovograd). Săpăturile au fost conduse de generalul Melgunov. S-au găsit numeroase obiecte din aur şi din argint, precum şi o spadă scurtă, caracteristică pentru perioada scitică, protejată de o teacă bogat decorată cu motive animaliere.

Legătura cu sciţii lui Herodot nu s-a făcut imediat, crezându-se că era vorba despre obiecte artistice ale Iranului sasanid. Obiectele din regatul Urartu, care începuseră să fie descoperite tot atunci, pe teritoriul Armeniei, au fost şi ele greşit considerate ca aparţinând civilizaţiei sasanide. Aceasta a fost posibil datorită ignorării totale a metodelor de cronologie, utilizate ulterior de arheologie, ştiinţă care la sfârşitul secolului XVIII era aproape inexistentă.

În anul 1794, savanţii ruşi care vizitau ţărmul de nord al Mării Negre, recent cucerit de la turci, au descoperit situl Olbia, nu departe de vărsarea în mare a Bugului. Săpăturile întreprinse acolo, cu începere din 1801, au pus în evidenţă contactele existente între populaţiile din sudul Rusiei şi colonia grecească.

Identificarea cu sciţii lui Herodot

Herodot a fost recitit şi s-au redescoperit sciţii despre care vorbea istoricul grec, venit el însuşi la Olbia spre a se informa asupra populaţiilor de la nord de Pontul Euxin. Această identificare odată stabilită, cercetările au luat avânt, s-au deschis muzee locale la Nikolaiev (1805), Odessa (1825) şi la Kerci (1826).

În anul 1830 s-a descoperit la Kul-Oba mormântul unui prinţ scit, datând din secolul IV î.Hr. Alături de cadavrul şefului se aflau cel a soţiei sale şi al unui servitor, ceea ce pare să confirme spusele lui Herodot privind obiceiurile funerare ale vechilor locuitori din regiune. Cele mai spectaculoase obiecte găsite în acest mormânt au fost un colier din aur şi o cupă, tot din aur, decorată cu pantere, tipică pentru lucrătura grecească. Influenţa grecească s-a regăsit, de asemenea, în pandantivul cu efigia Atenei, aflat la gâtul soţiei prinţului.

Au fost date la iveală numeroase vase din aur, reprezentând războinicii sciţi în viaţa lor cotidiană. Felul de a se îmbrăca, armele vechilor locuitori ai stepelor au fost astfel revelate curiozităţii lumii cercetătorilor. S-a mai găsit şi o placă de aur reprezentând un cerb, obiect minunat, arătând originalitatea artei animaliere care s-a dezvoltat în aceste regiuni, o artă pe care unii începeau să o alăture obiectelor găsite în Siberia, în secolul precedent.

Vechiul stil animalier al stepelor

Curganul de la Kul-Oba a dat la iveală două feluri de obiecte: unele de factură grecească, fabricate la cererea prinţilor locali şi altele, pe linia vechiului stil animalier al stepelor, rămas acelaşi, cu toate influenţele coloniilor greceşti stabilite pe ţărmurile de nord ale Mării Negre.

În anul 1831, ţarul Nicolae la hotărât să finanţeze noi cercetări în regiunea peninsulei Kerci. Şi alte regiuni ale Ucrainei aveau să dea la iveală vestigii de primă importanţă, în zona Niprului, curganul de la Alexandropol, cercetat în 1853 – 1856, nu a oferit decât câteva obiecte

din aur, întrucât jefuitorii îi precedaseră pe arheologi. Dar rămăşiţele a paisprezece cai au confirmat, din nou, relatarea lui Herodot privind sacrificarea de către sciţi a cailor, cu prilejul morţii prinţilor.

Crearea în 1859 a unei comisii arheologice avea să accelereze săpăturile din cea de a doua jumătate a secolului XIX, care s-au extins în Crimeea, Ucraina, în stepele din Kuban şi Caucaz. În anul 1863, mormântul de la Certomlîk, pe care jefuitorii l-au ocolit, a fost găsit intact. De acolo provine o teacă de sabie, decorată cu scene de luptă între greci şi perşi, care a stârnit admiraţia publicului atunci când a fost expusă, pentru prima dată, la muzeul Ermitajului, creat în anul 1859.

O întoarcere, cel puţin în cel de-al doilea mileniu înainte de Hristos.

În peninsula Taman, s-a cercetat între 1864 şi 1868 mormântul de la Blisniţa, cu cele patru cripte funerare, în care s-au găsit o diademă din aur împreună cu multe podoabe, tot din aur, şi de inspiraţie grecească, în anul 1875 au fost studiate cele şapte curgane („cei şapte fraţi”) de la marginea Kubanului. În anul 1897, săpăturile de la Maikop au prilejuit discuţii înflăcărate privind vârsta vestigiilor scoase la iveală. Până atunci, mormintele scitice au fost datate din secolele V-III î.Hr. în cazul de la Maikop, era necesară o întoarcere în timp până cel puţin în cel de-al doilea mileniu î.Hr.

Descoperirea, cu un an mai târziu, a curganului de la Novosbodnaia, a confirmat această datare. În anul 1903, în Kuban, D. Schulz descoperă şi studiază curganele de la Kelermes, unde *se* află opere de artă animalieră splendide şi originale, mult mai puţin influenţate de arta grecească, în anul următor, tot la Kelermes, se descoperă schelete de cai în alte două curgane. S-a constatat că siturile de la Kelermes şi Kostroma sunt din secolele VII şi VI î.Hr. şi sunt mai vechi cu două-trei secole decât cele de pe Nipru şi din Crimeea.

Descoperirea tezaurului de la Zavieh (Iran) şi a vestigiilor fortăreţei Karmir Blur (Armenia) au confirmat legăturile lumii scitice cu aceste regiuni din sud-est.

Cele mai interesante descoperiri au fost cele din Kuban şi din Caucaz, curganele din Ucraina fiind răscolite sau jefuite în totalitate.

Obiect din bronz reprezentând doi cerbi suprapus! – stilul animalier al stepelor va supravieţui influenţelor greceşti.

Descoperire deosebită într-o cameră secretă

În anul 1912, Veselovski (marele maestru al cercetărilor privind sciţii) a reluat săpăturile la curganul de la Soloka, deja studiat cu treizeci de ani în urmă, fără rezultate interesante.

Existenţa frecventă a camerelor secrete îl incită pe Veselovski să continue investigaţiile. Simţul său de arheolog nu l-a înşelat, în primul an de săpături, nu s-au descoperit decât un vas de argint şi câteva podoabe, dar după acestea, eforturile perseverenţe ale savantului au fost răsplătite. O cameră secretă, necunoscută jefuitorilor, s-a dovedit a fi mormântul prinţului pentru care se construise curganul. Colecţiile Ermitajului s-au îmbogăţit cu o serie de obiecte din aur şi din argint. Piesele cele mai demne de interes au fost o splendidă cupă din aur şi un pieptene, tot din aur, decorat cu o scenă de luptă dintre un călăreţ îmbrăcat după moda grecească şi doi războinici barbari.

Paralel cu săpăturile, istoricii au început să vorbească despre stepele Rusiei de sud din perioada antichităţii. Pionierul din acest domeniu a fost englezul Minns, cu lucrarea *Sciţi şi greci*, urmat de rusul Rostovţev (emigrat în Occident) şi de letonul Gintas. În timpul dintre cele două războaie mondiale, studiul sciţilor a fost dominat de cercetătorii germani, în frunte cu Schefold.

Stalin îi „lichidează” pe cercetători

Revoluţia bolşevică şi urmările ei au zdruncinat

cercetările din Rusia. Naţionalismul stalinist a cerut ca sciţii să fie consideraţi ca strămoşi ai poporului rus şi savantul oficial, N. Marr, a avut de dovedit că cei ce ridicaseră curganele din Ucraina şi din Kuban au fost autohtonii, instalaţi acolo din preistorie. Toate acestea au condus la cele mai grave contraziceri şi la cele mai grele persecuţii ale savanţilor. Cercetătorii serioşi, ca Râu şi Borovka, au fost „lichidaţi" cu prilejul unui val de epurări.

După cel de-al doilea război mondial, cercetările au fost reluate în URSS, în cele mai bune condiţii. Citadela de la Komenskoie Gorodisce, cu o suprafaţă de doisprezece kilometri pătraţi, a fost studiată sistematic. Studiul curganelor părând a fi încheiat, interesul s-a îndreptat spre cercetarea vechilor situri de sate, spre obiectele de folosinţă zilnică, spre diferitele aspecte ale vieţii curente, ceea ce a permis o apropiere de lumea sciţilor.

Neapolis, veche capitală a naţiunii scitice

Săpăturile de la Neapolis, în apropiere de actualul Simferopol din Crimeea, au scos la iveală un oraş, socotit capitală a naţiunii scitice din secolul III până în secolul IV al erei noastre, când invaziile barbare l-au distrus, întâmplarea a făcut ca în secolul XIX să fie descoperite vestigiile cetăţii ale cărei rămăşiţe vizibile erau folosite ca piatră de construcţie de către locuitorii ignoranţi. Primele săpături au dat la iveală inscripţii greceşti şi basoreliefuri, într-unul din ele, arheologul Blaramberg, a vrut să vadă efigia lui Skilur, rege scit din secolul II î.Hr., dar această ipoteză nu a fost acceptată la vremea enunţării ei.

Abia în anul 1937, P.N. Schultz a identificat cele două personaje ale basoreliefului ca fiind Skilur şi fiul său, Palak. Inscripţiile greceşti, dubla efigie regală, păreau să indice existenţa, în apropiere, a unui oraş important.

Imediat după anul 1945, arheologii sovietici au fost hotărâţi să cerceteze sistematic întreaga Crimee, în special situl Neapolis. Ruinele erau foarte deteriorate, dar săpăturile au pus în evidenţă câteva incinte construite cu

prilejul luptelor împotriva lui Mitridate, regele de la Pont, şi împotriva năvălitorilor de mai târziu. Imediat după poarta principală a cetăţii se deschidea o esplanadă întinsă, pe care se aflau monumentele publice ale căror destinaţii ne-au rămas necunoscute, căci în această zonă s-au găsit doar câteva statuete cu alură grecească.

Se dezvăluie o bogată civilizaţie urbană

Casele erau acoperite cu ţigle, pereţii erau uneori decoraţi cu picturi din care au rămas câteva urme. S-a găsit un număr mare de amfore greceşti care dovedea existenţa vechiului trafic de vinuri ale Greciei, schimbate pe grânele barbarilor din nord. Cuptoare de ars oalele au fost şi ele mărturii ale unui artizanat ceramic local. S-au descoperit, de asemenea, depozite ale grânelor destinate vânzării. O adevărată civilizaţie urbană a fost dezvăluită acolo unde, după Herodot, n-ar fi existat decât nomazi.

Cu începere din august 1946, s-a descoperit un mausoleu bogat, apoi un mormânt în care scheletul purta încă numeroase podoabe din aur şi două spade cu mâner de argint. Acolo au fost găsite mai mult de opt sute de obiecte din aur, de fabricaţie grecească sau scitică. Au mai fost descoperite vreo şaptezeci de alte morminte, dar niciunul nu l-a egalat în bogăţie pe cel dintâi.

O altă descoperire spectaculoasă a fost aceea a sarcofagului unei prinţese sau al unei regine. Sarcofagul, făcut din lemn, dispăruse de fapt în întregime, după douăzeci de veacuri petrecute sub pământ, dar sculpturile şi elementele decorative care îl împodobeau s-au înscris, pe negativ, în pământul argilos al locului. Cu precauţii deosebite, arheologii au putut reconstitui astfel întregul decor, cu o precizie excepţională.

Chipul regelui scit Skilur

Studiul mausoleului de la Neapolis nu era terminat; scheletul descoperit în cel mai bogat mormânt a fost încredinţat Institutului de Antropologie al Universităţii din Moscova, unde profesorul Gherasimov pusese la punct o

metodă care permitea reconstituirea alurii unui chip, plecând de la un simplu craniu. Munca a fost îndelungată, însă rezultatul a depăşit toate speranţele. Chipul, astfel reconstituit, a fost identificat ca fiind acela al regelui scit Skilur, marele suveran din secolul II î.Hr. Fruntea înaltă, nasul drept, buzele subţiri, bărbia hotărâtă, corespundeau cu exactitate efigiilor monetare binecunoscute ale personajului. Bogăţia mausoleului se mai explica, deci, şi prin importanţa şefului care era înhumat. Această descoperire confirma şi rolul de capitală pe care trebuie să-l fi jucat oraşul de lângă Simferopol.

Misiunea arheologică din Crimeea redescoperise, deci, oraşul Neapolis pomenit în vechile texte.

Fresce în morminte

Săpăturile din anii următori au scos la iveală o necropolă cu douăzeci şi opt de morminte, din care cinci erau acoperite cu fresce ce aveau să dezvăluie un aspect încă necunoscut al artei sciţilor.

Mormântul numărul 9 a fost cel mai interesant. Fresca reprezenta un cântăreţ, îmbrăcat cu pantaloni largi şi având pe cap boneta ascuţită a sciţilor, care cânta la liră. O scenă de vânătoare a mistreţului ocupă un alt perete; alte fresce reprezintă case cu acoperişurile în pantă dublă, caracteristice popoarelor din nord. Celelalte morminte au mai avut tot scene de vânătoare şi reprezentări ecvestre.

Camerele mortuare, săpate în stâncă, erau, fără îndoială, cavouri familiale, căci s-au găsit rămăşiţe umane numeroase şi schelete de cai, după tradiţia curganelor. Mormintele comune găsite erau mai rudimentare: mortul era aşezat direct pe pământ, învelit într-o pătură şi doar cu o cupă alături, conţinând câteva ofrande alimentare, îngroparea cu arme era privilegiul aristocraţiei războinice.

Rezultatul cel mai interesant al acestor săpături a fost de a confirma existenţa, începând din secolele III şi II î.Hr., a unei civilizaţii urbane scitice, contrar celor afirmate de Herodot, după care sciţii puteau fi consideraţi ca simpli

crescători nomazi de vite şi ca războinici, refractari oricărei vieţi orăşeneşti.

Noi capodopere descoperite în intervalul 1954 – 1971

Săpăturile efectuate la Neapolis nu i-au îndepărtat pe arheologii sovietici de la gândul studierii şi a altor regiuni capabile să dezvăluie vestigii interesante. Eforturile lor au fost încununate de succes şi în această direcţie, în 1954, A.I. Terenozkin, cercetând un curgan de pe malul vestic al Mării Azov, a găsit numeroase podoabe din os în camera funerară a unei prinţese şi o tolbă, faimosul *gorit* scitic, acoperită cu foi de aur şi decorată cu scene de luptă între animale. Anii 1960, 1961 au fost bogaţi în descoperiri. Grăbiţi de marile lucrări de irigaţie aflate în construcţie în stepele de la nordul Mării Negre, arheologii au scotocit prin vreo trei sute de curgane, până atunci neglijate. Aceste lucrări au permis ca la Gaimanova Moghila să se scoată la iveală vase minunate din argint, având reprezentări de personaje aşezate pentru un banchet.

În anul 1971, s-a descoperit în Caucaz, situl Tolstoia Moghila. Mormântul prinţului fusese jefuit, dar s-au mai aflat în zone pe care hoţii nu le găsiseră, numeroase obiecte preţioase: o tolbă şi o teacă de sabie, acoperite cu foi de aur şi bogat ornamentate, un căpăstru reprezentând o zeiţă cu trup de şarpe, un minunat pectoral din aur, cântărind 1150 de grame, adevărată capodoperă, realizată neîndoielnic de artizani greci.

O stăpânire perfectă a artei animaliere

Sunt reprezentaţi sciţi ocupaţi cu muncile cotidiene, şi lupte între animale imaginare sau reale, precum grifoni, cai sau porci mistreţi. Arta animalieră atinge o adevărată perfecţiune: un câine urmărind un iepure este reprezentat cu o astfel de precizie a detaliilor anatomice şi a mişcării încât măiestria autorului este neîndoielnică. Anumite caracteristici ale acestei lucrări ne fac să credem că artistul este şi autorul unor obiecte mai simple, găsite în curganul vecin, de la Blisniţa.

Miraculoasa stepă funerară de pe malul fluviului Ienisei

Dacă domeniul sciţilor este, de acum, bine cunoscut în Rusia de sud, în măsura în care descoperirile arheologice sunt confirmate şi completate de textele greceşti sau din Orientul Apropiat, el nu se limitează doar la această regiune. Mai spre est, dincolo de Ural, stepele din Kazah-stan, Altai şi Siberia aveau să ofere un material arheologic de primă importanţă.

Anumite situri siberiene erau cunoscute de multă vreme, mai ales acela din bazinul Minusinsk, de pe cursul mijlociu al fluviului Ienisei, la picioarele munţilor Saian. Această regiune a atras curiozitatea arheologilor, datorită numărului impresionant de curgane descoperite.

Savantul austriac G. von Merharht a descris aspectul foarte deosebit al peisajului local: „Dacă am putea indica numărul de curgane pe kilometru pătrat al stepei, am putea avea o imagine a spectacolului pe care-l oferă locul, dar niciodată nu se va putea întocmi un inventar real a tot ceea ce ascunde acolo pământul. Cifrele seci nu ar fi în stare să evoce spectacolul miraculos pe care îl prezintă stepa funerară de pe malul teniseiului.

Să ne urcăm pe unul din munţi. La picioarele lui se zbuciumă marele fluviu. Pe versanţi, floarea de colţ străluceşte în iarba măruntă de stepă. Din vârf, putem privi până la zidul îndepărtat şi întunecat al munţilor Ala-Tau şi spre întinderile plate ale stepei din nord. Movilele funerare se succed, în dezordine, fiecare înconjurată de pietre roase de intemperii; unele sunt crăpate şi prăbuşite, dar majoritatea se ridică încă şi astăzi, iar mulţimea lor, înghesuită în această vale a morţii, pare o turmă de animale fantastice, pietrificate, de un roşu întunecat.

Nicio movilă funerară nu este mai mică de zece metri pătraţi; multe sunt mai mari. Câte un sat rusesc apare, printre curganele împrăştiate în câmpie”.

Prizonierii: arheologi de ocazie

Acest număr mare de morminte a atras de timpuriu jefuitorii, care le-au prădat cu conştiinciozitate, golindu-le de obiectele preţioase pe care le conţineau. Obiectele siberiene din aur, care au ajuns în secolul XVIII la Petru cel Mare, proveneau parţial din această regiune, şi, în majoritate, au fost topite. Când regiunea a început să fie cultivată de mujicii veniţi din vest, solul a mai dat la iveală circa patruzeci de mii de obiecte din bronz prezentând cel mai mare interes şi care s-au răspândit prin toată lumea, făcând obiectul vânzărilor în cele mai mari săli de licitaţie. Cu începere din anul 1887, un tânăr revoluţionar exilat în Siberia de către Alexandru al III-lea, pe nume Alexandru Adrianov, a început primele săpături sistematice şi a descoperit cadavre mumificate. Acest prim cercetător, cu vocaţie arheologică absolut întâmplătoare, a avut un sfârşit paradoxal căci, acuzat fiind de a simpatiza cu armatele albe ale lui Kolceak, a fost împuşcat de către bolşevici în anul 1920. Un alt arheolog întâmplător, austriacul G. von Merhart, prizonier din primul război mondial, deportat în această regiune a imperiului rus, îl va continua pe Adrianov. Numărul mare de vestigii făcea imposibil ca un singur cercetător să poată stabili o cronologie exactă astfel încât atât Merhart, cât şi Taligren, mai târziu, au eşuat în această tentativă.

La început, desigur, o civilizaţie a bronzului

Sovieticul Tepluhov, clasificând curganele după aspectul exterior a fost mai norocos, dar nu şi-a putut desăvârşi opera, căci a fost victima unei „epurări" staliniste. A trebuit să se aştepte până după cel de-al doilea război mondial pentru ca arheologii sovietici să ajungă să domine şi să interpreteze corect materialul extrem de bogat oferit de săpături. Kiseleff a reuşit să izoleze şi să descrie cultura Karasuk, o civilizaţie a bronzului din cel de-al doilea mileniu, desigur, la originea societăţilor autohtone din Siberia occidentală. Descoperirile din bazinul Minusinsk au fost de cea mai

mare importanţă, în măsura în care ele atestau o istorie siberiana mult mai veche decât se bănuise în secolul XIX.

Materiale perisabile conservate de frigul din Altai

La sud-vest, siturile din Altai au permis cunoaşterea culturii nomade a populaţiilor scitice şi iraniene, cele mai estice, în direcţia Asiei turco-mongolice şi chineze. Hoţii care se îmbogăţiseră cu aurul siberian furat din mormintele de la Minusinsk sau din Kazahstan, s-au păcălit în această regiune. Ei nu au găsit niciun obiect din aur în mormintele zonei, din simplul motiv că ele fuseseră jefuite încă din... antichitate. La începutul secolului XIX, Florov, un inginer de mine care lucra în Altai, a recuperat obiecte din lemn şi din bronz care au ajuns, în final, la Ermitaj. Cu începere din anul 1850, profesorul Wilhelm Rodlov a iniţiat săpături care au permis studiul unor curgane foarte asemănătoare celor din Ucraina. Şi aici, numeroşi cai fuseseră sacrificaţi şi, mai mult, o serie de materiale perisabile (ţesături, covoare, şarpante şi obiecte din lemn) s-a păstrat foarte bine din cauza frigului. Săpăturile datorate unor iniţiative individuale au încetat la sfârşitul secolului XIX, în această regiune, şi au fost reluate abia după înfiinţarea statului sovietic.

S. Rudenko şi M. Grioznov au condus prima misiune „altaică”, ale cărei lucrări au durat până prin 1929 şi au dus la descoperirea primului curgan de la Pazârâk. După încetarea, în 1930, a lucrărilor, cercetările s-au reluat la sfârşitul celui de-al doilea război mondial şi descoperirile au fost spectaculoase.

Tezaure arheologice la Pazârâk

Situl de la Pazârâk a dat la iveală patru noi movile funerare al căror conţinut a fost perfect conservat în gheaţă, în urma unei vizite a jefuitorilor, aproximativ contemporană cu înhumarea, apa s-a infiltrat în camerele funerare şi a îngheţat imediat, împiedicând astfel descompunerea cadavrelor cailor şi a tuturor materialelor perisabile din morminte. S-au păstrat, în acest fel, ţesături,

obiecte din piele şi lemn, ofrande care aveau să ofere informaţii preţioase asupra societăţii căreia aparţinuseră personajele înhumate acolo.

În cel de-al doilea curgan s-au găsit cadavre bine conservate prin mumificare şi apoi prin congelare. Soţia prinţului îngropat era de tip european; ea pare să fi fost otrăvită pentru a-l urma pe stăpânul şi soţul ei în lumea de dincolo. Bărbatul era de tip mongoloid şi pare să fi fost victima unei morţi brutale: o rană adâncă la cap dovedeşte că prinţul murise în luptă. Era scalpat, operaţie obişnuită la sciţi, după cele consemnate de Herodot. Braţele ca şi piciorul drept al prinţului erau decorate cu tatuaje perfect păstrate, reprezentând motive animaliere deosebite.

Primul curgan de la Pazârâk, din care cadavrul defunctului dispăruse, dăduse însă zece schelete de cai, cu harnaşamente deosebit de bogat ornamentate.

Şeile cailor erau împodobite cu pâslă decorată. Cel de-al cincilea curgan este celebru pentru tapiseriile sale şi un car funerar destul de bine conservat. Frize de cerbi sau de cavaleri împodobesc covoare mari dintre care, unele, s-au păstrat într-o stare surprinzător de bună.

Alături de descoperirile excepţionale de la Pazârâk, vestigiile oferite de curganele de la Basador, Tuekta şi Şibe, apar ca secundare, dar aduc, totuşi, informaţii importante privind hainele, obiceiurile şi organizarea socială a acestei civilizaţii misterioase din Altai, datată (după metodele moderne) ca fiind din secolele VI şi II î.Hr., deci contemporană cu aceea a curganelor scitice din Ucraina şi Kuban.

Probabil mormântul unui „Fiu al Cerului”.

Expediţia din 1924 a cercetătorilor sovietici Kozlov, Borovlea şi Tlepukov, în Siberia centrală şi în Mongolia, a studiat mormintele de la Noin Ula, la est de Baikal.

Şi descoperirile din acest caz au fost deosebit de preţioase: mai multe curgane princiare, situate la altitudinea de 1500 de metri, au dat la iveală obiecte de

mare interes. Camerele funerare, situate la 10 metri adâncime şi căptuşite cu scânduri din lemn, fuseseră şi ele „vizitate” de jefuitori şi umplute cu apă. Îngheţul, ca în toate siturile din Altai, a făcut ca tot ceea ce hoţii nu au găsit demn de a fi luat să se păstreze în cele mai bune condiţii. Bucăţi de harnaşamente, ţesături, resturi de care funerare, au permis identificarea unui prinţ hsiong-nu, poate un şan-yu, un rege „Fiu al Cerului”. Numeroase obiecte chinezeşti din perioada Han permit să se stabilească data ansamblului de morminte: secolul l al erei noastre.

Siberia occidentală, sursa colecţiei lui Petru cel Mare

Siberia occidentală, în special regiunea Minusinsk, a fost cunoscută de timpuriu pentru bogăţiile pe care le ascundea. „Căutătorii de aur” i-au precedat pe arheologi şi traficul de obiecte vechi a luat, în Siberia, amploarea unei adevărate industrii, mai ales în districtele Tobol şi Tomsk.

Prospectările au fost controlate, din ordinul lui Petru cel Mare şi majoritatea operelor descoperite a luat calea Sankt-Petersburgului. Încă din anul 1730, ţarul avea o colecţie de câteva sute de obiecte provenite din Siberia. La sfârşitul secolului XVIII descoperirile devin mai rare, într-atât de active şi de eficiente fuseseră jafurile.

Toate obiectele găsite sunt reprezentative pentru arta animalieră. Ele au pus, în cursul secolului XIX şi chiar până astăzi, probleme complexe de clasificare şi de datare, căci felul în care obiectele au fost adunate a fost foarte puţin ştiinţific.

Compararea cu descoperirile din Altai a permis realizarea unui început de clasificare. S-au separat diferitele modele de artă animalieră, în funcţie de tema reprezentată, de prezenţa sau absenţa personajelor. Studiile savante, stilistice şi tematice, apropierile de arta Persiei ahemenide, i-au permis lui Rudenko (cel mai celebru arheolog rus, reabilitat după ce a stat un timp într-un lagăr stalinist de „reeducare”) să ajungă la o cronologie

satisfăcătoare. Cele mai vechi plăcuţe din faimoasa „colecţie siberiana" a Ermitajului au fost datate ca fiind din secolul VI î.Hr., iar cele mai recente s-au considerat ca fiind din secolul II î.Hr. Problema rămâne să ştim cine a confecţionat aceste obiecte remarcabile, care au permis redescoperirea, în secolul XIX, a artei stepelor.

Indo-europeni în drum spre est

Geografia lui Herodot, care situează multe popoare, mai mult sau mai puţin imaginare, dincolo de sciţi, nu ne poate fi de mare folos şi este necesar să luăm în consideraţie arheologia. Se pot face apropieri între obiecte din e-poca sarmatică şi din Altai. Curgane situate mai la est, în regiunea Zaisanului Negru cât şi a Irtişului Negru, au fost jefuite şi distruse în întregime.

Un lucru este cert: populaţiile acestor regiuni sunt, după scheletele găsite, de tip european în marea lor majoritate. Tokarieni, sciţi şi alte popoare indo-europene au putut să se stabilească în regiune, în lungul lor drum spre est care i-a făcut pe cavalerii Europei orientale să ajungă până la porţile Chinei, cu începere din mijlocul celui de-al doilea mileniu. Artizanii care au realizat plăcuţele de aur din Kazahstan sunt, poate, strămoşii sarmaţilor de la estul sciţilor.

Toate presupunerile şi toate ipotezele nu pot fi confirmate decât de noi cercetări.

CnPITOIUL

Civilizaţiile antice ale stepei u începere din cel de-al patrulea mileniu dinainte de era noastră, cu mult înainte ca stepele Rusiei de sud să devină domeniul privilegiat al populaţiilor de călăreţi şi de crescători de vite, ele au fost ocupate de comunităţi agricole.

La început, o societate neolitică de agricultori

Arheologia a dat la iveală existenţa unei societăţi neolitice de agricultori, localizată între Dunăre şi Nipru. Această cultură de la Tripolie (după numele unui sit de lângă Kiev) a lăsat ceramică, statuete şi machete de vase

realizate din argilă şi despre care se poate afirma că datează din cel de-al patrulea mileniu până la al doilea, dinainte de era noastră.

Solurile fertile ale regiunii produceau, încă din acea vreme, cereale şi se creştea o serie de animale domestice, în special cai. Pescuitul asigura resurse suplimentare de hrană. Satele ţăranilor din Tripolie aveau până la două sute de case – acesta e cazul vestitului sit de la Vladimir, pe malurile Bugului. Casele făcute din chirpici şi acoperite cu paie aveau mai multe încăperi şi în fiecare se afla câte o vatră.

Siturile de la Tripolie au dat la iveală numeroase piese din ceramică şi obiecte de mobilier.

Această primă civilizaţie a dispărut la începutul celui de-al doilea mileniu, împrăştiată, desigur, de un val de năvălitori, în această vreme apar primele societăţi orientate, în special, spre creşterea animalelor. Mormintele de la Usatovo (lângă Odessa) şi cel de la Mariupol aduc mărturie despre o lume mai ierarhizată, în care numărul de turme defineşte statutul social.

Aceste societăţi sunt şi mai războinice şi folosesc metalul.

Mutaţie progresivă spre economia pastorală

Resturile de roţi sau reprezentările de care descoperite, datând din această perioadă, ne informează asupra mutaţiei în curs care a dus la trecerea de la economia agricolă la cea pastorală, în zona siberiana Minusinsk, cultura de la Afnasievo indică existenţa unor contacte cu populaţiile din nordul Mării Negre, în pofida distanţei. Materialele antropologice descoperite în Siberia ne permit identificarea unor locuitori de tip „cromagnoid” sau „europoid”. Primele tipuri mongoloide apar ceva mai târziu, odată cu dezvoltarea culturii de la Okunev.

La sfârşitul celui de-al doilea mileniu, cultura de la An-dronovo, binecunoscută prin nenumăratele morminte de la Minusinsk, poseda o frumoasă îndeletnicire a

confecţionării pieselor din bronz. Totodată, a avut şi o economie mixtă, dovedită atât de scheletele de cai şi de alte animale domestice cât şi de uneltele agricole găsite. Din punct de vedere antropologic, oamenii de la Androno-vo aparţin, şi ei, domeniului european.

Influenţele chinezeşti apar destul de clar în cultura de la Karasuk (secolul XIII î.Hr.), în special în ceea ce priveşte prelucrarea bronzului. Practicile funerare, regăsite la sciţi, sunt deja aplicate: caii sunt sacrificaţi alături de defuncţi şi sunt înhumaţi în mici curgane. Dacă se studiază mormintele, societăţile pe jumătate agricole, pe jumătate pastorale ale Siberiei apar relativ egalitare. Nu se poate spune acelaşi lucru despre stepele din Kuban, între Don şi Caucaz, unde existenţa unei bogate aristocraţii militare este dovedită de mormintele de la Maikop şi Novosvobodnaia.

Adaptarea nomadismului ecvestru în cursul mileniilor trei şi doi, creşterea animalelor a fost adoptată, progresiv, de unele societăţi ale stepei, dar rămâne o ocupaţie sedentară, nomadismul nefiind încă impus ca mod de viaţă autonom.

Perfecţionările aduse roţii, carelor şi căruţelor de către hitiţi (pe platoul anatolian) şi de mitanieni (între Mesopotamia şi Armenia) aveau să creeze condiţii noi. Interesul militar pentru cavalerie, combinat cu extinderea creşterii animalelor ca activitate dominantă în stepele euro-asiatice, avea să ducă la apariţia nomadismului ecvestru, caracteristic pentru o zonă foarte întinsă.

În timp ce nomadismul se constituie în cursul celui de-al doilea mileniu, alte culturi au perseverat într-un mod de viaţă mai tradiţional. Acesta este cazul civilizaţiei de la Ananino, aflată la contactul dintre stepă şi pădure, în regiunea Volgăi. Săpăturile au scos acolo la iveală aglomeraţii fortificate, case din lemn, vestigiile unei populaţii trăind atât din agricultură cât şi din pescuit şi vânătoare, având o bună stăpânire a prelucrării bronzului.

Contactele cu Sciţia, mai meridională, sunt evidente la mijlocul mileniului I; este vorba de legături comerciale, locuitorii Anatoliei vânzând cavalerilor din stepe produse ale pădurii, precum blănurile, în schimb, obiectele greceşti ajungeau acolo prin intermediul sciţilor.

Instaurarea societăţilor nomade şi războinice nu s-a făcut fără apariţia unor rivalităţi periculoase: controlul păşunilor, luarea tributurilor de la populaţiile rămase sătești – toate acestea puteau deveni motiv de conflict şi istoria stepelor a fost zguduită de lupte între clanuri şi triburi aspirând la hegemonie.

Cimerienii: primii nomazi care au intrat în istorie

Cu începere din 900 – 800 î.Hr., un prim popor nomad apare la orizontul istoriei, fiind evocat de izvoare scrise greceşti sau asiriene. Este vorba despre cimerienii lui He-rodot şi de gimiraişii textelor asiriene. Aceşti nomazi, veniţi fără îndoială din Caucaz sau din Iran, devin stăpâni ai stepelor de pe ţărmul sud-estic al Mării Negre, prin secolul IX î.Hr. Tradiţia spune că, ameninţaţi de sciţi, ei au plecat spre sud şi au trecut dincolo de Caucaz, urmăriţi de duşmani.

Ajunse în Asia, aceste două popoare războinice vor participa, vreme îndelungată, la conflictele care au sfâşiat pe atunci Orientul Apropiat. Cele două superputeri militare ale vremii, Urartul armean şi Asiria, erau în război şi nou-veniţii şi-au oferit serviciile beligeranţilor, în anul 714, cimerienii asediază Teishebani, capitala urartreană şi apoi trec în tabăra foştilor duşmani. Suveranul asirian Assar-hadon şi-a asigurat sprijinul sciţilor dându-şi fata de soţie lui Bartatua, şeful scit. Aceşti mercenari s-au bătut cu cimerienii, populaţia Urartului, cu mezii şi au ajuns chiar până în Egipt, în final, ei au contribuit la căderea Ninivei.

Cimerienii au pornit să jefuiască Anatolia: au distrus regatul Frigiei, au cotropit Lydia şi au devastat cetăţile greceşti de pe coasta ionică (Efes, Magnezia şi Smirna). La sfârşitul secolului VII, cimerienii au dispărut din Istorie.

Sciţii împotriva lui Darius l şi Filip din Macedonia

Sciţii au urcat spre nord şi s-au instalat definitiv pe vechiul teritoriu al cimerienilor. În anul 514 î.Hr., împăratul a-hemenid Darius la început împotriva sciţilor o campanie cu scopul de a-i supune pe barbarii în stare de a deveni o ameninţare pentru platoul iranian şi cu scopul de a tăia aprovizionarea cu grâne a cetăţilor greceşti, duşmane ale imperiului persan. Trecând Helespontul, o armată persană formidabilă s-a îndreptat spre nord, în lungul coastei occidentale a Mării Negre, dar nu s-a întâlnit cu adversarul, care dispărea mereu, antrenând tot mai departe forţele militare ale Marelui Rege. Sciţii, neputând fi prinşi, trupele lui Darius s-au reîntors în Asia, nu fără să fi suferit multe pierderi.

Această „victorie" i-a descurajat pentru mult timp pe eventualii agresori ai sciţilor, în timpul secolelor ce au urmat, ţara lor a prosperat, profitând de pe urma exportului de cereale cu destinaţia Grecia. Barbarii din nord nu posedau un stat centralizat comparabil cu marile monarhii din Orientul Apropiat. Clanurile scitice păreau destul de independente unele faţă de altele şi abia către sfârşitul celui de-al IV-lea secol, regele Atheas a încercat să adune în spatele său toate triburile din jurul Mării Negre pentru a face faţă armatelor redutabile ale lui Filip din Macedonia. Aventura s-a terminat cu un dezastru, în anul 339, şi veleităţile expansioniste ale sciţilor s-au oprit aici.

Cu începere din secolul Iii, ca urmare a ameninţării pe care o constituiau tracii la vestul Donului şi sarmaţii la est, puterea sciţilor se concentrează în special în Crimeea, unde este întemeiată atunci Neapolis, o adevărată capitală. Din mari crescători de vite, sciţii devin atunci comercianţi şi încearcă să controleze traficul din porturile greceşti ale zonei. Au avut de-a face cu Mitridate, regele din Pont, apoi s-au unit cu el pentru a opri creşterea dominaţiei romane.

Statul sciţilor a supravieţuit până în secolul II d.Hr.,

epocă după care a fost anihilat de sarmaţi.

Sciţii, stăpâni ai cernoziomului rus

Averea acestui popor „bogat în aur” se datora, în mare parte, condiţiilor naturale foarte favorabile pe care i le oferea terenul. Păşunile sciţilor, dintre Don şi Nipru, puteau hrăni cirezi enorme. Alături de sciţii crescători de vite, sciţii agricultori deveniseră sedentari şi cultivau pământul împreună cu descendenţii populaţiilor autohtone şi cucerite. Crescătorii de vite, sau sciţii regali, constituiau o pătură superioară şi îi dominau pe vecinii instalaţi la vest.

Solurile bogate ale Ucrainei, cernoziomul rus, sunt printre cele mai fertile din lume şi încă din antichitate această regiune apărea ca un adevărat grânar. Aceste grâne erau foarte necesare cetăţilor greceşti care nu dispuneau decât de câmpii restrânse, cu soluri sărace. Sicilia putea să producă o parte din grâul necesar, dar marea parte venea din stepele de la nordul Mării Negre.

Vânzători de grâu, de sclavi, de carne şi de peşte

Cu începere din secolul VII, pe coastele de nord ale Mării Negre au luat fiinţă colonii greceşti cu scopul de a profita de pe urma bogăţiilor agricole ale ţinutului şi de a întreţine un comerţ intens cu populaţiile locale. Milet a întemeiat Apollonia, Odessos, Panticapeea, Teodosia, Olbia la gurile Bugului, Tyras la gurile Nistrului, Tanais pe Don. Teos a întemeiat Phanagoreea şi Heracleea.

Zona furniza traficanţilor veniţi din Ionia grânele, care erau principala sa bogăţie. Interesul pentru acest comerţ a fost atât de mare în epoca elenistică încât sciţii au constituit şi o flotă, condusă de greci, pentru a escorta vasele care asigurau traficul. Pe lângă comerţul cu grâne, comerţul cu sclavi a fost, de asemenea, o sursă de venituri importante. Comerţul dintre greci şi sciţi a mai avut în vedere şi pieile, blănurile şi carnea, produse ale pescuitului (mai ales ton şi nisetru).

Locuitorii din jurul Pontului Euxin cumpărau multe

mărfuri mediteraneene de la negustorii greci. Numeroasele amfore descoperite în antrepozitele de la Neapolis ne arată că vinul a fost foarte apreciat. S-au mai găsit: ceramică grecească, bijuterii, obiecte în metal, adevărate opere de artă. Dacă analizăm aceste schimburi în lumina conceptelor contemporane, am putea spune că Sciţia exporta mai ales produse de bază şi că importa mai ales produse prelucrate, cu o mare valoare adăugată. Negustorii greci de pe coastă nu sunt decât o etapă a traficului. Olbia reexporta spre interior. Mărfurile pătrund în ţinutul scitic şi ajung la comunităţile îndepărtate de pe cursul fluviilor (Nipru, Bug şi Nistru). Spre nord, după cum s-a văzut, produsele greceşti ajung la satele fortificate ale culturii de la Ananino, care le iau în schimbul blănurilor din pădurile septentrionale.

Metalurgie evoluată şi bogăţie în aur

Tabloul economiei sciţilor trebuie completat, subliniind calitatea metalurgiei locale. Locuitorii erau fabricanţi iscusiţi de arme şi dobândiseră o tehnică evoluată în acest domeniu, desigur în timpul şederii în Iran sau în Caucaz. Trebuie semnalată, de asemenea, marea bogăţie în aur a acestui popor. Metalul preţios nu putea veni decât din zăcămintele aurifere din Ural. El a permis meşterilor greci şi indigeni să realizeze obiecte remarcabile, care sunt admirate de o lume întreagă de când au fost descoperite.

Zona scitică cea mai bine cunoscută este aceea a Rusiei meridionale, deşi aceeaşi atenţie o merită şi regiunile Altaiului. Aici condiţiile naturale sunt aspre şi agricultura este itinerantă, iar creşterea animalelor joacă un rol important. Există o aristocraţie a crescătorilor de animale care domină ţăranii şi populaţiile din ţinuturile muntoase, în domeniul comercial, tradiţiile sunt diferite: în Altai este vorba despre un trafic caravanier, care face ca stepele din vest să comunice cu cele din est, ca lumea siberiana centrală să comunice cu lumea Chinei. Aceste

schimburi au fost controlate de prinţi de tipul celor ale căror morminte s-au descoperit la Pazârâk.

Sciţii, un popor de războinici, înainte de orice

Un popor ca acela al sciţilor, chiar dacă are venituri substanţiale de pe urma agriculturii, a creşterii animalelor şi a comerţului, rămâne înainte de orice un popor de războinici, temut de vecinii săi.

Armata nu este permanentă. Ea se limitează la contingentele date de clanuri şi de triburi, atunci când este nevoie. Toţi bărbaţii valizi sunt combatanţi, scitul este un războinic înnăscut, după cum este şi un călăreţ înnăscut. Armata călare a stepei are o deosebită mobilitate. Călăreţul este echipat sumar. O tunică lejeră, strânsă în talie, şi pantaloni largi, care nu îi stânjenesc deloc mişcările. Armele sale de temut sunt: o spadă scurtă, o lance uşoară şi simplu de manevrat şi mai ales arcul, ce constituie, alături de tolba purtată pe şold, arma scitică prin excelenţă. Unii războinici poartă armuri metalice şi coifuri, dar ei constituie o excepţie.

Tactica e simplă: arcaşii, nespus de îndemânatici, se apropie de obiectivul lor, ţintesc, trag, apoi se repliază. Această operaţie repetându-se de mai multe ori, adversarul excedat este tentat să-l urmărească pe atacant şi astfel linia frontului este dislocată.

Sciţii îi antrenează departe pe urmăritori, îi obosesc şi apoi îi nimicesc. Perfect adaptat la acest gen de luptă „elastică”, scitul este foarte în largul lui călare şi ştie, la fel de bine ca mongolii, să tragă cu arcul întorcându-se în şa din mers.

Clopoţel cu cap de grifon (secolul VII sau VI î.Hr.) găsit în unele morminte scitice, folosit în procesiunile funerare.

Jupuitori feroce, amatori de piele de om

Aceşti războinici au reputaţia de a fi deosebit de cruzi şi de a avea obiceiuri barbare, după cele consemnate de Herodot şi dovedite de săpăturile arheologice (prinţul

înhumat la Pazârâk II, fusese scalpat după moartea sa în luptă).

Herodot scria: „Când un scit răpune pentru prima dată un duşman, îi bea sângele. El aduce regelui capetele tuturor celor pe care i-a ucis în timpul luptelor. Când oferă un cap, primeşte partea sa din pradă, altfel nu are niciun drept. Sciţii jupoaie craniile, practicând o incizie circulară în jurul urechilor. După care, apucă părul şi trag de cap pentru a-l scoate din pielea sa. Apoi rad carnea cu un os şi cu mâna frământă pielea, până ce o înmoaie. Călăreţul o atârnă de căpăstrul calului şi se mândreşte cu ea. Cel ce posedă cel mai mare număr de scalpuri trece drept un erou demn de laudă.

Adeseori se confecţionează chiar haine din pieile jupuite şi cusute unele lângă altele. Mulţi smulg şi pielea de pe mâna dreaptă a duşmanului răpus, cu unghii cu tot, şi fac din ea capace pentru tolbele cu săgeţi. Pielea de om este groasă şi strălucitoare, albeaţa şi luciul ei depăşind orice altă piele. Unii jupuiau întregul cadavru şi luau cu ei pielea. Acestea sunt straniile lor obiceiuri”.

Cranii din care se bea, aurite la interior

Tot Herodot spune: „În ceea ce priveşte craniile celor mai mari duşmani învinşi, sciţii făceau cupe din ele. Părţile de sub sprâncene sunt tăiate cu ferăstrăul şi craniul este curăţat. Cei săraci se mărginesc la a căptuşi exteriorul cu o piele de bou; cei bogaţi auresc craniul la interior şi îl folosesc drept cupă. Acest tratament se aplică şi craniilor rudelor apropiate, dacă intră în conflict cu ele. Dacă un oaspete de seamă îi calcă pragul, învingătorul scit îi arată craniile şi îi explică cui au aparţinut şi în ce mod şi-a învins duşmanii. Aceasta trece drept o dovadă de nobleţe şi de eroism… O dată pe an, şeful fiecărui district oferă vin de băut tuturor acelora care au răpus duşmani. Cei ce n-au ucis pe nimeni nu au dreptul să bea şi stau la o parte, fără ca cineva să-i ia în seamă. Aceasta este insulta cea mai gravă pentru un scit”.

Nu ne este bine cunoscută organizarea politică a acestei societăţi războinice. Regimul monarhic pare să fi existat în sud şi sud-est, în stepele din Kuban. Herodot vorbeşte despre o împărţire în districte, încredinţate unor guvernatori, ceea ce dovedeşte că nomadismul era departe de a fi generalizat. Fiecare clan, fiecare comunitate sătească, în cazul populaţiilor agricole, se bucura de o autonomie destul de mare.

Mare Zeiţă şi Marele Zeu al Războiului

Nomazii nu ridică temple zeilor lor şi nici sciţii n-au făcut aceasta. Arheologia în acest sens fiind foarte săracă în date, tot textul lui Herodot este foarte preţios.

Marea Zeiţă, care personifică vegetaţia şi fecunditatea la multe popoare din antichitate, este prezentă sub numele de Tabiti. Ea răspunde de sănătatea cirezilor şi de justeţea hotărârilor regelui. Această zeiţă, fără îndoială adorată în Rusia meridională cu mult înainte de sosirea sciţilor, era prezentă la civilizaţia de la Tripolie cu trei milenii mai devreme. Grecii îl consideră pe Thamumesadas al sciţilor drept un Poseidon de-al lor. Goetosyrus a fost comparat cu Apollo şi Argimpasa cu Afrodita, dar este puţin probabil ca aceste alăturări să corespundă unor similitudini semnificative. O ultimă divinitate este cu totul originală: este vorba de un zeu al războiului, reprezentat printr-o simplă spadă sacră. (Acelaşi zeu a fost semnalat la sarmaţi, mai târziu.) Dacă panteonul scitic rămâne foarte misterios, riturile practicate de sciţi şi aspectul general al religiei lor ne sunt mai bine cunoscute.

Sciţii credeau mult în vrăjitorie şi în magie şi este posibil să fi avut printre ei vrăjitori şamani1), comparabili cu cei pe care îi va cunoaşte mai târziu întreaga lume turco-mongolă. Se pare că nu a existat o castă sacerdotală.

1) *şaman* – preot sau mag în unele religii ale Asiei septentrionale, care comunica cu spiritele prin intermediul extazului şi al transei.

Regele avea unele puteri religioase, căci participa, uneori, la sacrificii. Prizonierii erau sacrificaţi în cinstea Zeului Războiului; acest obicei al sacrificiilor umane aminteşte de acela observat la celţii din Europa occidentală, din aceeaşi epocă. Nu este lipsit de interes să amintim că, pentru greci, legenda sacrificării Ifigeniei are ca decor regiunea Tauridei, adică a Crimeei.

Adolescenţii ajunşi la vârsta virilă se supuneau unor ritualuri de iniţiere care le permiteau să acceadă la comunitatea războinicilor. Sciţii cunoşteau, desigur, fraternităţi războinice ca cele descrise de către M.S. Wikander la vechii germani.

Sciţii practicau un naţionalism religios din cele mai neîncrezătoare. Aversiunea lor constantă se manifesta mai ales împotriva cultelor importate de la greci. Tradiţia spune că regele scit Scyles ar fi fost asasinat de gărzile sale, care l-au surprins ieşind dintr-un sanctuar al lui Dionysos de la Olbia, unde se supusese unei iniţieri.

Alt prinţ scit, Anacharsis, a fost ucis de propriul său frate, fiindcă a participat la un cult grecesc.

Înhumare sângeroasă a unui prinţ scit

Domeniul cel mai bine cunoscut al religiei sciţilor este cultul morţilor. Riturile şi monumentele ne sunt familiare dar credinţele, în detaliu, ne-au rămas necunoscute. He-rodot ne-a descris înhumarea unui prinţ scit: „Când regele lor moare, ei sapă o mare groapă pătrată, învelesc trupul în ceară, îi deschid pântecele, îl curăţă, îl umplu cu tămâie, pătrunjel şi anason, apoi îl cos la loc şi, urcat pe un car, îl duc la un alt trib. Cei care primesc cadavrul acţionează ca sciţii regali. Ei îşi taie o bucată din ureche, îşi scurtează părul, îşi crestează braţele, îşi fac incizii pe frunte şi pe nas, îşi străpung mâna stângă cu săgeţi. Mai departe, transportă trupul la alt trib, vasal. Când au făcut înconjurul tuturor triburilor, împreună cu trupul, ajung în locurile îndepărtate unde se află mormintele.

Odată întins trupul pe o saltea în camera funerară, înfig lănci de jur-împrejur. Deasupra, aşază grinzi transversale şi le acoperă cu răchită, în spaţiul disponibil din mormânt, sciţii sugrumă şi înmormântează o concubină, purtătorul cupei din care a băut regele, un bucătar, un servitor, un rândaş la cai, un mesager. Mai îngroapă şi cea mai valoroasă parte a averii regelui. După toate acestea, ei ridică un tumul 1) cât mai mare cu putinţă.

La capătul unui an, sciţii aleg cincizeci din cei mai buni slujitori ai prinţului şi îi sugrumă, la fel, cincizeci dintre cei mai frumoşi cai. Le scot măruntaiele, îi curăţă, îi umplu cu paie uscate şi îi cos la loc. Apoi, aşază pe doi ţăruşi jumătatea unei roţi, cu partea concavă întoarsă în sus şi cealaltă jumătate pe alţi doi ţăruşi; ridică o mulţime de astfel de schele, înfig un par în cai, în lungul lor, până la gât, şi îi ridică pe jumătăţile de roţi. Greabănul, crupa şi burta cailor se reazemă de roţi, în timp ce picioarele atârnă. Cailor li se pun zăbale şi frâie. Apoi, pe fiecare este ridicat câte unul din războinicii sugrumaţi, după ce i s-a trecut o ţeapă verticală, în lungul coloanei vertebrale, până la gât. După ce au dispus astfel călăreţii şi caii în jurul mormântului, sciţii părăsesc locul…”

1) *tumul*-îngrămădire artificială de pământ sau pietre, ridicată deasupra unui mormânt.

Nimic nu trebuie refuzat mortului, pentru Dincolo

Acest text al istoricului grec a fost pe deplin confirmat de descoperirile din stepele occidentale, la Kul-Oba, Ke-lermes, Kostromskaia şi multe alte locuri. Există un curgan occidental rămas neatins şi care ne interesează în mod deosebit: acela de la Certomik. Iată cum a fost descris de către Karl Jettmar:

„Sub un tumul cu soclu de piatră se deschidea un puţ. La colţurile acestui puţ erau săpate camere. Traversând una din ele se ajungea la o încăpere vastă, subterană, cu nişe în pereţi care serveau drept

ascunzători, în încăperea cea mare s-au găsit nişte vase din bronz pline cu oase de animale, obiecte din aur decorate cu scene mitologice lucrate de artizani greci, spade cu teacă acoperită cu foiţe de aur. În camera ce ducea la sepultura principală au fost îngropaţi regina şi un slujitor înarmat.

Alături, avea o amforă din argint cu o friză reprezentând sciţi dresând cai. Un vas din argint şi alte amfore erau în apropiere, în camera vecină erau scheletele scutierului şi ale unui servitor purtând arme preţioase şi podoabe din aur. În lungul pereţilor fuseseră atârnate haine, dar din ele nu au mai rămas decât podoabele din aur. S-au păstrat patru scufii femeieşti, decorate cu lamele din aur şi pandantive. Numeroase amfore fuseseră, probabil, umplute o-dinioară cu vin şi cu ulei.

Curganul mai cuprindea şi o sepultură de cai deosebită: unsprezece cai erau înmormântaţi în trei compartimente diferite. Harnaşamentele şi şeile erau decorate cu aur, argint şi bronz. Alături de cai erau îngropaţi şi rândaşii de la grajduri…”

Mărturiile ritualurilor din aceste morminte fastuoase dovedesc, cu siguranţă, credinţa într-o supravieţuire „Dincolo”, pentru care nimic nu putea să fie refuzat mortului. Mormintele din Altai, descoperite la Pazârâk sau Cihe, dezvăluie aceleaşi obiceiuri şi concepţii ca în stepele orientale. Dar, în lipsa unui text comparabil cu *Cartea morţilor a* egiptenilor, nu putem decât să ne pierdem în tot felul de presupuneri privind credinţele sciţilor în Viaţa de Apoi.

În mitul originii, cele trei funcţiuni indo-europene

Herodot, care este o sursă foarte preţioasă, descrie legenda originii sciţilor, legendă confirmată cu aproape şase secole mai târziu de către un istoric latin.

„După sciţi, spune Herodot, poporul lor este cel mai recent şi iată-i originea: în ţara lor, care era pe atunci un pustiu, s-a născut întâi un bărbat pe nume Tărgitaos. El îi

avea ca părinţi pe Zeus şi pe o fiică a fluviului Boristen. Tărgitaos a avut trei fii: Lipoxais, Arpoxais şi Colaxais, care era cel mai tânăr, în timpul domniei lor, din înaltul cerului au căzut obiecte din aur: un plug şi un jug, o toporişca şi o cupă. Primul le-a văzut fiul mai mare şi a vrut să le adune, dar la apropierea sa aurul a luat foc. El s-a retras şi cel de-al doilea fiu a vrut să se apropie dar, din nou, aurul a luat foc. Flăcările au făcut ca ei să se retragă. Când s-a apropiat cel de-al treilea fiu, flăcările s-au stins şi tânărul a putut aduna aurul. Cei doi fii mai mari au înţeles sensul acestei minuni şi i-au dat întregul regat fratelui mai mic…”

Acest text a fost analizat de marele specialist în studii indo-europene, Georges Dumezil, care a recunoscut uşor cele trei funcţii fundamentale prezente în toată moştenirea indo-europeană, de la epopeele irlandeze până la mitologia vestică. Funcţia suveranităţii corespunde cupei de aur; funcţia războinică, toporului; funcţia de producţie corespunde plugului şi jugului. Studiile dedicate structurilor mitice caracteristice popoarelor indo-europene au dus la descoperiri spectaculoase cu privire la romani, germani şi indieni. Cercetările se anunţau cu mult mai dificile pentru lumea sciţilor, din cauza absenţei de date şi de documente, cu excepţia scrierilor lui Herodot.

Confirmare indo-europeană: legendele oseţilor

Din fericire, căutările lui Georges Dumezil I-au adus în prezenţa unui text uimitor: acela al legendelor oseţilor, popor indo-european din Caucaz, care a păstrat şi a transmis oral, vreme de peste douăzeci de secole, o întreagă comoară de legende, începând din perioada scitică. Curiozităţii şi încăpăţânării unui cercetător rus, Vladimir Bog-danovici Pfaf, i se datorează adunarea şi transcrierea tuturor eposurilor cunoscute încă în regiune, în perioada 1871 – 1872. Tradiţiile culese de acolo sunt cu atât mai interesante cu cât sunt din zona silului Tolstaia Moghila, unde s-a descoperit în anul 1971 capodopera artei stepelor: pectoralul din aur cântărind 1150 de grame.

Legendele culese de Pfaf aveau să-i permită lui Georges Dumezil să descopere structura tripartită a epopeii oseţilor şi să confirme astfel, în mod definitiv, originea indo-europeană a sciţilor, străbuni îndepărtaţi ai micii comunităţi caucaziene.

Legenda oseţilor povesteşte despre trei familii: Alaegaţii, „bogaţi în inteligenţă”, Aexsaertaegaţii, „bogaţi în putere”, reprezentaţi prin eroul Batraz, şi familia Borataie, „bogaţi în turme”. După cum se vede, fiecare din aceste familii mitice reprezintă câte una din cele trei funcţiuni indo-europene tradiţionale. Raporturile dintre aceste familii sunt, de asemenea, grăitoare: războinicii din cea de-a doua familie sunt frecvent în conflict cu crescătorii de vite din cea de-a treia familie. Structura povestirii permite apropieri cu „războaiele” studiate în alte provincii ale spaţiului indo-european (lupta dintre aşi şi vani în religia scandinavă, lupta dintre latini şi salini la Roma).

Apropieri de acest tip au putut fi făcute şi în alte direcţii, confirmându-se apartenenţa sciţilor la aria etnică şi culturală indo-europeană.

O „artă de clasă”, de o rară bogăţie

Ceea ce marele public cunoaşte despre sciţi sunt, înainte de orice, minunatele obiecte de artă descoperite în curganele Siberiei, Crimeei, Ucrainei şi Caucazului. Dincolo de spectaculos, arta sciţilor prezintă un stil original, caracteristic nomazilor euro-asiatici. Această artă este, în primul

rând, o „artă de clasă”, destinată nobilimii barbare care a ţinut să ia în lumea de „Dincolo” obiecte fastuoase, care au făcut peste veacuri fericirea arheologilor.

Printre comorile dezvăluite de solul stepelor în ultimele două secole, trebuie să deosebim obiectele greceşti lucrate de artizani sau artişti greci şi obiectele de inspiraţie locală. Capodoperele de aurărie de la Certomik sau de la Solokha sunt greceşti, dar animalele de la

Kelermes, mai vechi şi mai îndepărtate, dovedesc un gust mai pronunţat pentru stilizare, mai puţină grijă pentru reprezentarea realistă, caracteristice esteticii nomade.

Arta lumii sciţilor este foarte diversă, întâi este variată prin temele abordate, căci ar fi o greşeală să credem că arta stepelor s-a ttmitat doar la reprezentări animale. Artiştii greci sau sciţi ne oferă scene ale vieţii cotidiene, cu reprezentări umane simple şi pline de prospeţime. Aşa sunt războinicul pregătindu-şi arcul sau cel oblojind rana unui tovarăş de luptă de pe vasele de la Kul-Oba, scena de veghere a unui mort de pe una din plăcuţele de aur ale tezaurului „siberian" al lui Petru cel Mare.

Chiar în reprezentările animale, temele sunt foarte diverse: animale reale sau imaginare, şerpi, grifoni, cai, mistreţi, pantere. Scenele de luptă alternează cu reprezentări mai simple.

Există o diversitate şi în natura obiectelor: piese de harnaşament, vase, bijuterii, tolbe şi teci de sabie acoperite cu foiţe de aur, dar şi covoare şi ţesături, obiecte din lemn. Se distinge de asemenea o bogăţie şi o varietate stilistică al căror studiu aprofundat dezvăluie bogăţia surprinzătoare a artei stepelor.

Un stil de origine necunoscută

Specialiştii au vrut să găsească o origine, în timp şi în spaţiu, a faimosului „stil animalier", aflat de la bronzurile din Ordos până la bijuteriile norvegiene. Pentru unii, ar fi vorba despre o adaptare, în stepe, a decorului animalier ahemenid, aşa cum apare el în frizele palatelor persane. Transmiterea s-ar fi făcut progresiv şi arheologii cred că au descoperit puncte de legătură în Iran şi în Asia Centrală. O astfel de teorie se loveşte, însă, de dificultăţi cronologice deosebite.

Alţi specialişti cred că originea artei animaliere ar fi în regiunea bazinului Minusinsk, din Siberia de sud, unde au înflorit culturile de la Andronovo şi Karasuk, în epoca

bronzului. Dezbaterea este deschisă şi se va lămuri, desigur, după noi descoperiri în stepele care mai ascund încă, fără nicio îndoială, numeroase comori.

De la huni la mongoli n timp ce partea occidentală a stepelor euro-asiatice era dominată de popoare indo-europene ca sciţii, sacii, tokharienii – părţile orientale ale zonei au fost, la distanţă de un mileniu, teatrul unor mişcări importante de populaţie. Analele chinezeşti ne spun că, începând cu secolul IV î.Hr., întâi sub dinastia Ciu, apoi sub cea Han, au existat populaţiile hsiong-nu numite „huni" sau „kunoi" în *Geografia* lui Ptolemeu1).

1) *Ptolemeu* – astronom, geograf şi matematician grec din secolul II, era noastră, autor al unei Mari *Sintaxe Matematice* şi al *Geografiei* (încheiată în 172), care a fost de mare notorietate până spre sfârşitul Evului Mediu.

Marele Zid, împotriva populaţiilor hsiong-nu

Prezenţa populaţiilor hsiong-nu constituia un motiv de insecuritate permanentă pentru paşnicii cultivatori chinezi, atacaţi sistematic de nomazii cu neputinţă de a fi prinşi. Pentru a face faţă acestui pericol, suveranii Ciu, apoi Han, a trebuit să modifice profilul armatelor lor, până atunci constituite din infanterişti şi care greoaie de luptă, complet ineficiente faţă de o cavalerie de arcaşi foarte mobili.

Au apărut atunci cavalerii chinezi, îmbrăcaţi după modelul nomad, cu o tunică scurtă, înarmaţi cu arcuri şi spade scurte.

În cursul veacului III, împăratul Ci-Huang-ti a organizat sistemul de fortificaţii, cunoscut sub numele de Marele Zid, pentru a se apăra de ameninţările venite din nord. Toate aceste măsuri erau necesare, căci hsiong-nu reprezentau un pericol foarte serios. Aceşti nomazi erau războinici de temut şi luptele constituiau modul lor firesc de viaţă. La acest popor, copiii mânuiau arcul din cea mai fragedă pruncie, înainte de a folosi, la vârsta adultă, lancea şi spada. Călări pe caii lor mărunţi, iuţi şi răbdători,

ei simulau fuga în timpul luptelor, în scopul de a-i antrena pe duşmani în urmăriri periculoase, la capătul cărora îi nimiceau.

Până în secolul III, hsiong-nu, grupaţi în hoarde rivale de jefuitori, nu făceau decât incursiuni întâmplătoare în imperiul chinezesc. Lucrurile s-au schimbat când a apărut un şef care s-a impus hoardelor anarhice. Mao-Tun era un personaj de temut. El şi-a impus autoritatea asupra poporului hsiong-nu executându-şi propriul tată, întreaga familie şi toţi oponenţii. Poporul hsiong-nu, supus unei discipline severe, avea să devină un adevărat pericol pentru vecinul chinez.

Trupele nomade, până atunci lăsate în voia lor, au fost educate în sensul unei anumite tactici. Cavaleria uşoară de arcaşi şi cavaleria grea, cu armuri şi lănci, primesc fiecare câte o misiune, în momentul bătăliei, sunt prevăzute forţe de rezervă şi subordonaţii prinţului vin sistematic să-l informeze asupra desfăşurării operaţiilor şi să primească noi ordine.

Indo-europenii împinşi spre Iran şi India

Dispunând de o armată reorganizată, Mao-Tun şi-a extins dominaţia asupra populaţiilor nomade de la bazinul Tărâmului la Selenga şi de la Junggar la Manciuria. Expansiunea hsiong-nu se va lovi de o populaţie indo-europeană instalată în Kan-Su, una din populaţiile tribale venite din vest, la vremea marilor migraţiuni din cel de-al doilea mileniu: triburile iu-ci.

luci, numiţi tokharois de către istoricii greci, au fost învinşi în ultimii ani ai secolului III î.Hr. şi au fost nevoiţi să accepte dominaţia vecinilor lor de temut. Spre 160 î.Hr., un nou război a dus la nimicirea cvasi totală a acestei insule indo-europene din stepele Asiei orientale. Lao-Shan, fiul lui. Mao-Tun a băut din craniul prinţului tribului iu-ci şi aceia care au mai rămas din trib, au fost constrânşi să emigreze spre vest.

diifrronii în timp

O parte din supravieţuitori, „micii iu-ci”, s-au instalat în nord-vestul platoului tibetan; ceilalţi s-au îngrămădit peste o populaţie scitică din Asia Centrală, numită Saka de către perşi şi Sai-Wang de către chinezi. Iu-ci nu au putut sta multă vreme în regiunea munţilor Tian-Shan, căci au fost izgoniţi de populaţia Wu-Sun, de origine indo-europeană dar amestecată cu elemente turco-mongole şi care era stabilită în nordul Siberiei, în zona superioară a fluviului le-nisei.

Aceste mişcări de populaţii aveau să aibă consecinţe îndepărtate, căci sacii au plecat să se instaleze în Iranul central-oriental, numit astăzi Seistan, şi în secolul următor au invadat India de nord-vest pentru a fonda imperiul Ku-shan. Iu-ci, izgoniţi şi ei din Asia Centrală au pătruns în Bactriana, nordul actualului Afghanistan, şi în viitoarea Transoxiana (între Amudaria şi Sârdariaj, actualul Uz-bechistan. Această invazie, povestită de Apollodor din Ar-temita, a pus capăt dominaţiei greceşti instaurată în vremea lui Alexandru. Regele part, Phraate II, a fost învins la rândul său şi întregul Iran a fost cotropit. A fost atinsă chiar şi Mesopotamia, unde năvălitorii au creat regatul Adiabena.

Chinezii reacţionează

După ce au devenit stăpânii incontestabili ai stepelor din est, hsiong-nu şi-au îndreptat atenţia spre China, ai cărei ambasadori au fost primiţi într-un fel prea puţin diplomatic: „Trimis al lui Han, nu vorbi prea mult. Ocupă-te de cantitatea de mătăsuri, de orez şi de malţ, pe care Han trebuie să i-o dea la hsiong-nu. Fii atent ca socoteala să fie corectă. Despre ce ai mai vrea să vorbeşti? Dacă tot ceea ce predai este de bună calitate şi în cantitatea stabilită, treaba este încheiată. Dacă nu, călăreţii noştri vor avea grijă ca atunci când recolta va fi coaptă, să se ducă s-o culeagă singuri”.

Chinezii s-au săturat repede să plătească un tribut care nu-i scutea de incursiunile şi jafurile vecinilor. Pentru

a îndepărta această ameninţare, Imperiul de Mijloc s-a dotat, după cum am văzut, cu o cavalerie comparabilă cu cea a adversarului. Un tânăr general chinez, Ho-Ciu-Ping, va reuşi să-i bată pe hsiong-nu de câteva ori şi să-i gonească dincolo de Ordos şi Ataşan, până în stepele din nordul Podişului Gobi. Pentru a înfrânge duşmanul, chinezii au început să se ocupe de creşterea cailor. Au înlocuit caii lor, care, asemenea celor ai hsiong-nu, coborau din caii de Przewalski, îndesaţi şi rezistenţi, cu cei iranieni, pe care i-au adus din valea Fergana. Aceştia erau mai puternici şi mai rapizi. Cavaleria chinezească, dotată cu animalele superioare şi bine înarmată, a început să-i bată pe nomazi pe propriul lor teren.

În secolul l d.Hr., s-a întreprins o nouă recucerire a regiunilor ameninţate de hsiong-nu; un general remarcabil, PanCioa, a reinstaurat autoritatea imperială în „Ţările din vest” şi în bazinul Tărâmului, esenţiale pentru controlul Marelui Drum al Mătăsii, care lega Iranul de China. Oaza Ha-mi, mult disputată, a revenit, în final, chinezilor şi numeroase colonii militare au fost constituite în prelungirea Marelui Zid, spre vest. La sfârşitul primului secol, hsiong-nu se văd ţinuţi la distanţă de marea arteră comercială din Asia Centrală de oazele din Târâm.

Hsiong-nu la originea turco-mongolilor

Expansiunea spre sud devenind imposibilă, hsiong-nu au rămas totuşi stăpâni ai stepelor din nord. Civilizaţia acestui regat nomad anunţă societatea turco-mongolă ulterioară. Cultul cerului şi practicile şamanice constituie deja esenţialul universului religios. Tehnicile de vânătoare şi de creştere a animalelor rămân neschimbate până în perioada genghishanidă. Corturile din pâslă anunţă şi ele „iurtele” mongole.

În ceea ce priveşte arta, populaţiile hsiong-nu au lăsat mai multe mărturii decât verii lor „europeni”, hunii. „Civilizaţia mormintelor cu lespede”, care se întinde de la 800 la 150 î.Hr., nu ne-a lăsat decât câteva obiecte din

bronz, fără valoare artistică. Făcute în jurul secolului, mormintele princiare de la Noin-Ula au scos la iveală ţesături brodate cu personaje de tip iranian şi scene de lupte între animale. Covoarele din pâslă indică o evoluţie clară a stilului animalier. Reprezentările sunt profilate şi mişcarea este mai importantă decât în operele scitice de la Pont sau din Altai.

Kşs» Kgâifissps «85H5

Arta: „bronzurile de Ordos”.

De producţia artistică a hsiong-nu se leagă faimoasele „bronzuri de Ordos”, descoperite după primul război mondial la nordul Marelui Zid, într-o buclă a Fluviului Galben. Este vorba despre cuţite, arme, harnaşamente, centiroane, decorate cu scene animaliere, adeseori asociate cu reprezentări umane.

Aceste obiecte au fost iniţial atribuite populaţiei hsiong-nu, dar asupra subiectului s-a iscat repede o controversă. Unii au considerat bronzurile mai vechi şi le-au luat chiar ca origine a stilului animalier; le-au privit ca pe produsul unei culturi autohtone supuse ulterior de năvălitorii hsiong-nu. Dar originea „chinezească” atribuită artei stepelor a fost repede infirmată: persistenţa folosirii bronzului, în plină epocă a fierului, nu are semnificaţie cronologică întrucât cele două metale au fost lucrate împreună multă vreme. Mai mult, anumite animale reprezentate sunt necunoscute în China, dar familiare populaţiilor septentrionale (yacul, spre exemplu).

Săpăturile din regiunea Minusinsk, în situl siberian de la Tastâk, au dat la iveală bronzuri foarte vechi din care obiectele de la Ordos se inspiră direct, în plan tematic şi stilistic. Este posibil să afirmăm că, dacă anumite obiecte sunt anterioare stabilirii în zonă a populaţiei hsiong-nu, marea majoritate a celor descoperite la nord de Marele Zid le aparţin. Hsiong-nu au adus această artă din regiunile septentrionale, pe care ei le străbăteau, înainte ca analele chinezeşti să confirme existenţa lor în secolul III.

Chinezii distrug puterea hsiong-nu

Opriţi de rezistenţa imperiului Han, hsiong-nu au deplasat centrul de greutate al posesiunilor lor, de la zonele imediat apropiate de Marele Zid către văile înalte ale Or-khonului şi ale Selengăi, la nord de Gobi, acolo unde s-au stabilit centrele succesive ale marilor imperii turco-mon-gole din secolele care au urmat. Chinezii i-au urmărit pe duşmanii lor până în aceste regiuni îndepărtate.

La sfârşitul secolului, puterea hsiong-nu este sfârşită, după cum rezultă din analele chinezeşti: „Armatele regilor Han înaintaseră în adâncul ţinuturilor stăpânite de hsiong-nu. Acolo îi hărţuiseră pe duşmani. Copiii se năşteau prematur sau se năşteau morţi, populaţia era slăbită, fără putere, fără hrană; cu toţii doreau pacea... Nenumăraţi hsiong-nu fuseseră ucişi, răniţi sau dispăruseră... Oameni şi cai piereau cu zecile de mii... Dezastrul s-a dublat în urma unei foamete... Poporul murea de foame, oamenii îşi mâncau tovarăşii...”

Ho-Han-Ye, prinţul hsiong-nu, a sfârşit prin a accepta dominaţia împăratului chinez, în secolul II, China a impus *Paxsinica* întregii Asii Orientale. Spaţiul în care s-au restrâns nomazii hsiong-nu a rămas foarte mic.

Ornament în formă de cap de pasăre răpitoare (secolul VI – V î.Hr.).

Deasupra figurii principale este sculptat un element animalier, procedeu frecvent în arta stepelor.

Năvălire spre vest a supravieţuitorilor: hunii

Ceea ce a rămas din poporul hsiong-nu a luat calea vestului şi s-a instalat în Junggar, la sud-est de Altai. Nomazii veniţi din est au poposit acolo de-a lungul întregului veac II al erei noastre. Un prinţ chinez i-a respins însă din nou spre vest şi a anexat Junggarul. Marşul spre vest s-a reluat şi poporul hsiong-nu dispare din textele chinezeşti.

În acelaşi timp, Ptolemeu îi evocă în *Geografia* sa pe khunoişii, instalaţi între Don şi Volga, în apropiere de roxo-

lani. Aceştia sunt cuceritorii de tristă amintire în Europă.

Filiaţia dintre hsiong-nu şi huni, discutată îndelung, trebuie să fie admisă. Anumite săpături din Kirghizia, confirmă deplasarea spre vest şi instalarea populaţiei hsiong-nu în apropiere de Volga.

În timpul şederii lor în Asia Centrală, hunii îşi vor compune o scriere al cărei alfabet este de inspiraţie arameană, limbă de curte tradiţională în imperiul persan. Această scriere *„runică”*, cu totul străină de *runele* germanice, este mai veche decât aceea descoperită pe stelele turceşti de pe malurile Orkhonului, datând din secolele VII-VIII. Scrierea protobulgară va deriva din aceea a hunilor, care este, astfel, cea mai veche scriere turcă pe care o cunoaştem.

Barbarii veniţi din est au luat puţin de la civilizaţiile sedentare pe care le-au întâlnit în drumul lor (cea a Iranului sasanid, spre exemplu).

Seceta îi împinge pe huni spre Imperiul Roman

Vreme de două secole, hunii şi-au dus viaţa lor nomadă tradiţională şi nimeni n-a mai vorbit despre ei. Au fost ignoraţi atât de lumea chineză cât şi de cea romană. Care sunt evenimentele care, în cea de a doua jumătate a secolului IV, au repus în mişcare avalanşa care va răscoli Imperiul Roman?

Explicaţiile satisfăcătoare sunt prea puţine. Istoria Tur-kestanului de la acea epocă este foarte puţin cunoscută. Migraţia poporului hun poate fi explicată prin importante modificări climatice din întreaga Asie. O secetă puternică a făcut să dispară păşunile pentru turme şi nomazii au pornit spre vest, unde s-au războit cu goţii pentru stepele mai bogate de pe malurile Volgăi şi din Rusia de sud. Din acest moment, Europa se va cutremura.

În anul 376 au început să se răspândească zvonuri îngrijorătoare în zona Dunării. Popoarele barbare sunt în plină efervescenţă, căci cuceritorii crânceni sunt încă departe, la est.

Foarte repede, pericolul se precizează şi goţii fug din calea năvălitorilor, trec dincolo de Dunăre pentru a se adăposti în Imperiul Roman. Regele hun Balamir distruge statul got al lui Ermanaric şi, în curând, însuşi imperiul Romei este ameninţat. Pentru istoricul got Jordanes poporul hunilor era „mai crâncen decât culmea barbariei" şi s-ar fi născut din unirea vrăjitoarelor răuvoitoare cu spiritele impure ale stepei. „Trăind la început prin regiunile mlăştinoase – scrie

Jordanes – hunii erau mărunţi de statură, slabi şi oribili la înfăţişare, iar sunetele pe care le scoteau nu erau decât umbra unei vorbiri omeneşti".

Timp îndelungat hunii au stat la estul Donului. Legenda spune că doi dintre ei, fugărind o căprioară, au găsit locul de trecere fără dificultate a mlaştinii Meotida, care despărţea Ucraina propriu-zisă de stepele orientale.

„Totul în ei era înfricoşător".

După Priscus, năvălirea a început astfel: Intrând în ţara sciţilor, ei i-au ucis pe toţi cei care le-au stat în cale. Pe ceilalţi i-au supus. De îndată ce au trecut de marea zonă mlăştinoasă, ei şi-au extins dominaţia asupra tuturor populaţiilor de la marginea Sciţiei, antrenându-le în puhoiul lor năvalnic. Hunii stârneau o groază de nedescris şi totul în ei era înfricoşător. Erau negri, aproape că nu aveau trăsături omeneşti şi capul lor, inform, avea mai degrabă nişte puncte în locul ochilor".

Această înfăţişare groaznică a năvălitorilor i-a izbit pe contemporani şi este confirmată de un text celebru al lui Ammian Marcellin1): „Hunii depăşesc în ferocitate şi în barbarie orice închipuire. Ei scrijelesc cicatrice pe obrajii copiilor lor, pentru a le împiedica barba să crească. Trupurile lor îndesate, cu membrele superioare enorme şi un cap prea mare le dă o înfăţişare monstruoasă. Trăiesc, de altfel, ca animalele. Nu gătesc nimic, mănâncă rădăcini şi

1) *Ammian Marcellin* – istoric latin (aproximativ 330 –

400), continuator al lui Tacit.

71

carnea pe care o ţin sub şaua cailor. Nu cunosc plugul, nu au case şi, eterni nomazi, sunt obişnuiţi din copilărie cu frigul, foamea şi setea… întrebaţi-i pe aceşti oameni de unde vin, unde s-au născut: habar n-au.

Îmbrăcămintea lor constă dintr-o tunică de in şi o cazacă de piei de şobolan cusute laolaltă. Tunica putrezeşte pe corpul lor şi n-o schimbă decât atunci când se rupe… Căluţii lor sunt urâţi, dar neobosiţi şi repezi ca fulgerul. Hunii îşi petrec viaţa călare… chiar dorm călare, aplecaţi peste grumazul calului, în timpul războaielor, se năpustesc asupra duşmanilor scoţând urlete înfricoşătoare… Nimeni nu-i poate întrece în îndemânarea cu care aruncă la distanţă săgeţile cu vârf din oase ascuţite, mai tari şi mai ucigaşe decât fierul… Ei îşi prind adversarul cu un fel de lasou, care îi paralizează orice mişcare…”

Victorii fulgerătoare

Victoriile hunilor sunt fulgerătoare. Dacă nu se alătură hoardelor victorioase, băştinaşii sunt împinşi spre sud-est. Vitimer, nepotul marelui suveran got Ermanaric, este învins şi ucis la est de Nipru. Vizigoţii, instalaţi mai la vest, între Nistru şi Dunăre, aveau tendinţa de a li se opune hunilor, dar armata regelui lor, Atanaric, este distrusă.

Se întrevede o singură scăpare pentru popoarele astfel ameninţate: fuga spre sud, la adăpostul Dunării şi al frontierelor romane, în toamna anului 376, mai mult de două sute de mii de fugari au trecut fluviul pentru a căuta adăpost în Imperiu, înfrângerea din anul 378 a armatelor romane de către trupele goţilor va grăbi şi mai mult fuga tuturor popoarelor barbare din calea hunilor. La sfârşitul anului 405, frontierele Imperiului Roman sunt forţate în mai multe locuri. Pentru a face faţă năvălirilor, Roma se va folosi de dezbinările dintre barbari, asigurându-şi serviciile

contingentelor de goţi şi chiar de huni împotriva altor barbari. Aşa au procedat Teodosiel, Honorius, Stilicon1. Actius, general al armatelor lui Valentinian III2), a negociat alianţa cu hunii. Aceştia au obţinut *Pannonia prima*, actuala câmpie a Dunării ungare, dar, în schimb, au devenit aliaţii romanilor împotriva duşmanilor din interior şi din exterior. Astfel, ei s-au luptat, alături de romani, împotriva vizigoţilor din Aquitania şi a burgunzilor din Renania. În anul 437, ei îl ajută pe Actius să-i înfrângă pe ţăranii din Galia, revoltaţi împotriva marilor proprietari.

Biciul lui Dumnezeu, Attila, supune Imperiul Roman din Orient

Legăturile de coexistenţă care îi legau pe huni de romani s-au deteriorat sensibil la moartea lui Rua, regele hunilor care se angajase în tratativele cu Actius. l-au urmat nepoţii săi, Bleda şi Attila, dar Bleda a murit şi el în scurt timp.

Priscus ne-a lăsat un portret al celui care avea să

1) *Teodosie I* – împărat roman (379 – 395) căruia îi succede

Honorius (395 – 423), al cărui regent şi tată vitreg a fost

Stilicon.

2) *Valentinian III* – împărat roman (425 – 455). Moare asasinat de soldaţii lui Actius (general roman, învingătorul lui Attila), ucis din ordinul său.

1)

devină, în imaginaţia populară, *biciul lui Dumnezeu*: „El înainta mândru şi lăsa privirile să-i rătăcească ici-colo, în timp ce conştiinţa puterii dădea întregului său corp o rigiditate impresionantă. Iubea războiul, dar ştia să-şi impună momente de răgaz. Imperios, nu se dădea în lături de la violenţă, dar asculta uneori implorările. De îndată ce accepta pe cineva în apropierea sa, îl proteja. Mic de statură, cu pieptul lat, capul puternic, ochii migdalaţi, barba rară şi cenuşie, nasul plat, pielea întunecată, totul în

el trăda originea bunică…”

Noul suveran avea să adopte imediat o atitudine ostilă faţă de Imperiul Roman din Orient, care îi dădea, totuşi, din anul 435, un tribut substanţial. Profanarea unor morminte hunice de către băştinaşii din Margos a fost pretextul adus de Attila pentru a declanşa războiul, în anul 445. Margos, oraşul vinovat, a fost ras de pe faţa pământului şi populaţia sa, sugrumată sau luată în sclavie. *Viminacium*, *Singidunum*, *Sirmium*, frumoasele fortificaţii romane de la Dunăre, au fost luate cu asalt şi au dispărut din Istorie. *Naimos*, *Philippolis* şi *Marcianopolis*, din interiorul imperiului, au căzut. De mai multe ori, cavalerii huni au apărut şi pe lângă zidurile Constantinopolului. Pacea s-a restabilit în anul 448, în condiţii foarte dure pentru Imperiul Roman din Orient: o adevărată *no man’s land* trebuia stabilită între cursul Dunării şi liziera septentrională a Balcanilor, împăratul Constantinopolului trebuia să lase toată partea de nord a statelor sale deschisă unei noi invazii. Hunii au stat liniştiţi vreme de câţiva ani şi nu au părăsit Câmpia Panonică, al cărei peisaj le amintea de stepele Ucrainei şi ale Kubanului.

Oprirea în câmpiile catalaunice

Treptat, raporturile hunilor cu Constantinopolul s-au ameliorat sensibil şi condiţiile păcii din 448 s-au îmblânzit. Această bunăvoinţă faţă de Imperiul Roman din Orient se explică, de fapt, prin proiectele agresive ale lui Attila faţă de Valentinian III şi faţă de Actius. Suveranul barbar se hotărâse să ceară un tribut din partea imperiului; totodată, o cerea în căsătorie pe Honoria, sora împăratului. În faţa refuzului lui Valentinian III, Attila a decis să atace. La începutul anului 451, o armată uriaşă, constituită din huni, os-trogoţi şi gepizi, a trecut Rinul. Metz a căzut în aprilie, dar Orléans, condus de episcopul său, Sfântul Aignan, a rezistat, ceea ce i-a permis lui Actius să aibă timpul necesar de a aduna şi el o armată, nu mai mică decât cea a năvălitorilor. Bătălia hotărâtoare s-a dat în iunie 451, pe

câmpiile catalaunice, la vreo 20 de kilometri de Troyes. Actius îşi asigurase sprijinul vizigoţilor şi al francilor. Vizigoţii lui Theodoric au atacat atât de violent, încât hunii au fost nevoiţi să se replieze. Theodoric a pierit în luptă, dar victoria a revenit armatelor romane şi germanice.

Noi dificultăţi şi moartea lui Attila înfrângerea lui Attila era gravă. Curtea de la Constantinopol a încetat imediat să mai plătească tributul barbarilor. Invincibilitatea hunilor nu mai era decât un mit. În primăvara anului 452, Attila a vrut să pornească într-o avlUZ – fiţiA ST6P6LOR 75

nouă ofensivă împotriva Occidentului. Hunii au trecut dincolo de Alpii orientali şi au cucerit câteva cetăţi, cu toată rezistenţa pe care acestea au opus-o. Atunci se situează întrevederea, poate legendară, dintre barbarul păgân şi Papa Leon, venit să-i ceară să cruţe Roma şi să părăsească Italia.

Mai mult decât rugăminţile papei, veştile sosite din Orient i-au determinat pe barbari să se întoarcă spre est. Armatele romane din Orient au reluat ofensiva, au trecut Dunărea şi au zdruncinat hoardele rămase pe loc. Abia întors din Panonia, regele barbar a murit penibil, într-o noapte de orgie.

Dezmembrarea, la vest, a imperiului hunilor

Attila abia dispărut, regele gepid Ardaric şi regele ostrogot Walamir au refuzat să accepte autoritatea succesorilor săi. Ellac, fiul cel mare al lui Attila, împreună cu treizeci de mii de războinici au fost învinşi şi masacraţi în Panonia. Imperiul hunilor avea să se dezmembreze repede. Două tentative de regrupare a altor fii ai lui Attila au fost sortite eşecului şi hunii au fost respinşi până la est de Nipru, „înspăimântaţi de armele goţilor”, după cum spune Jordanes. Unii din războinicii lui Attila au intrat în slujba Imperiului din Orient, mereu în căutare de mercenari. Un mic principat hunic a reuşit să se menţină în *Mica Sciţie*, adică actuala Dobroge, la gurile Dunării, în

epoca lui Jus-tinian1), găsim huni aşezaţi de la Dunăre la Caspica.

1) *Justinian* – împărat al Bizanţului între 527 şi 565.

Ei sunt împărţiţi în două tabere: kurtigurii, de la Dunăre la Don, şi ucigurii, ceva mai la est. Au fost supuşi de avari în secolele VI şi VII. La sfârşitul veacului al VII-lea, mai apare un regat hunic, efemer, repede învins de khazari. La nord-est, cei mai îndepărtaţi huni vor da naştere *Marii Bulgarii*, la confluenţa Volgăi cu Kama, şi se vor pierde în populaţia ugro-finică din zonă. Ultimii descendenţi ai călăreţilor lui Attila din regiunea dunăreană vor fi asimilaţi de populaţia slavă în formare.

Hunii orientali devastează Bactriana şi India în timp ce hoardele lui Attila pustiau Europa, o altă parte a hunilor, instalată în Turkestan, s-a întors spre zonele sedentare ale Afghanistanului şi ale Indiei. Hunii hef-taliţi, numiţi uneori şi *hunii albi*, erau un clan turco-mongol de sorginte regală, separat de marea hoardă care s-a îndreptat spre vest, în cel de-al IV-lea veac. Despre hef-taliţi nu s-a vorbit până în prima jumătate a veacului al V-lea (dată la care „marile năvăliri” cuprinseseră Europa) când influenţa lor s-a întins în Asia Centrală, între fluviul Ni şi lacul Arai.

La mijlocul secolului V, s-au aşezat pe pământurile tradiţionale ale Transoxianei şi ale Bactrianei, în Uzbekista-nul şi nordul Afghanistanului de azi. În anii următori, au atacat Korasanul, Iranul nord-oriental, pe atunci în mâinile sasanizilor1). Piruz, regele perşilor, a fost învins şi ucis.

1) *sasanizi* – dinastie persană care a domnit asupra unui imperiu cuprins între Mesopotamia şi Ind.

oraşele Balkh şi Herat au fost ocupate. Statul sasanid reprezentând încă o putere considerabilă, năvălitorii s-au îndreptat spre principatele din actualul Afghanistan central şi oriental, preferând să atace Kabulul în locul Cresiphonului. Trecând dincolo de munţii Hindukuş, ei au

supus cu uşurinţă micile state indo-europene constituite acolo de către saci şi iu-ci.

De la înălţimea platourilor afghane, tentaţia lumii indiene era prea puternică. La vremea aceea, Pendjabul şi întreaga Indie de nord era dominată de dinastia Gupta1) care succedase statului indo-scit al kushanilor. Suveranul indian Sandragupta i-a respins de două ori.

Dacă India a fost cruţată, nu se poate spune acelaşi lucru despre Bactriana şi Afghanistan, vechi teritorii de civilizaţie greco-budistă, unde înflorise cultura delicată din Gandhara. Populaţiile au fost masacrate, budismul persecutat, monumentele distruse, în aceste ţinuturi cu civilizaţie sedentară, barbarii au continuat să trăiască în modul lor nomad, deplasându-se cu turmele şi carele lor, fără a acorda vreo atenţie oraşelor şi culturilor.

Profitând de sciziunile care au slăbit India după moartea lui Sandragupta, hunii albi şi-au continuat expansiunea în această direcţie. Prinţul heftalit al Kabulului a pornit să cucerească bazinul Indului. Fiul său, Mihirakula, instalat în Pendjab, a continuat cucerirea, supunând Kashmirul apoi Gandhara, unde va domni, într-un fel tiranic şi plin de cruzime, persecutând religia budistă.

Ocupanţii trebuie să fi fost în număr destul de redus, căci s-au pierdut în populaţia locală.

1) *Gupta* – dinastie indiană (2707 – 550), puternică sub Sandragupta l (320 – 330) şi ajunsă la apogeu la trecerea de la secolul IV la secolul v.

Înfrânţi de mai multe ori de către prinţii indieni, ei par să dispară în secolul VII fără a lăsa vreo urmă, în afară de distrugerile făcute pe un pământ de civilizaţie veche, amestec armonios de geniu grecesc şi spiritualitate budistă.

În secolul VI, avânt al puterii turcilor

La mijlocul secolului VI, stepele Asiei orientale erau dominate de poporul mongol al juan-juanilor.

Actualul Turkestan era în mâinile heftaliţilor care stăpâneau şi Afghanistanul şi Pendjabul. La vest, hunii, divizaţi în cele două triburi rivale, păstrau controlul câmpiilor de la ţărmurile Mării Caspice şi Mării Negre şi de la vărsarea Dunării şi a Volgăi.

Acest echilibru de forţe avea să fie zguduit de avântul unei populaţii turceşti compusă din uralo-altaici, de rasă albă cu influenţe ale mongolilor de rasă galbenă, în parte moştenitoare a populaţiei hsiong-nu, această populaţie s-a numit *tu-kines*, denumire care va sfârşi prin a indica întreaga familie „turcească”.

Instalaţi în apropiere de Altai, aceşti tu-kines, conduşi de un şef pe nume Bumin, s-au eliberat de sub mongolii juan-Juan şi aliindu-se cu to-pas, popor de sânge turcesc instalat în partea septentrională a Chinei, i-au distrus în totalitate pe mongoli, în anul 552. Această victorie avea să zguduie întreaga Asie Centrală. Cei doi fii ai lui Bumin şi-au împărţit moştenirea: unul a luat Mongolia, celălalt Junggarul. Acesta din urmă, Istami, s-a înţeles cu perşii sasanizi, împotriva heftaliţilor încă stabiliţi în Transoxiana şi în Kharesm. Hunii albi au fost învinşi şi exterminaţi; cei care au scăpat de hoardele heftalite au pornit spre vest şi au cotropit câmpiile Rusiei de sud şi Europa orientală, cunoscuţi fiind sub numele de avari. Teritoriul tu-kines occidental s-a extins, atunci, de la Altai la Transoxiana, iar verii lor orientali au dominat Mongolia propriu-zisă, de la Selenga la Marele Khingan.

În cursul secolului VII, rivalitatea dintre cele două regate s-a transformat în ostilitate declarată, mai ales când China, cu dinastiile Sueis şi Tang, şi-a regăsit unitatea şi puterea, în anul 624, armatele împăratului Tai-Tsong vor învinge hoardele turceşti. Intrigile chinezilor întreţinând diviziunea dintre cele două regate, puterea tu-kines s-a redus în întregime, în decurs de doar câţiva ani.

Imperiul uigur încurajaţi de succesele obţinute, chinezii au reluat controlul asupra Drumului Mătăsii.

Vechea cultură indo-europeană şi iraniană a regiunilor străbătute de acest drum a dispărut şi civilizaţia chinezească s-a impus. Spre mijlocul secolului VIII, dificultăţile interne ale Chinei favorizează ascensiunea unei noi puteri turceşti, aceea a uigurilor. Acest trib a reuşit să domine stepa, de la Iii la Kerulen, şi s-a declarat urmaş al imperiului tu-kines. Imperiul uigur a durat un secol, până în anul 840. Capitala sa a fost instalată la Karabalgasun, centrul de gravitate al spaţiului turco-mongol.

Acest nou stat nomad nu a constituit o ameninţare pentru Imperiul Chinez; dimpotrivă, uigurii au intervenit spre a-l ajuta pe suveranul Tang să înfrângă revolta tribului mongol al kitanilor. Datorită acestor aliaţi neaşteptaţi, împăratul Chinei a putut să recupereze capitalele sale, Lo-Yang şi Tehang-Ngan, căzute în mâinile duşmanului.

Uigurii au adoptat maniheismul, pe atunci înfloritor în Asia Centrală, şi alfabetul sogdian, care a înlocuit scrierea „runică”. Prin aceasta, au putut avea mai multe legături cu civilizaţiile vecine. Dotaţi cu o scriere superioară, deschişi lumii iraniene şi culturii chinezeşti, uigurii aveau să fie (până în epoca genghishanidă) educatorii popoarelor tur-co-mongole.

În anul 840, Karabalgasun este cotropit de kirghizi, imperiul se prăbuşeşte şi supravieţuitorii se refugiază în oazele de la Kucea şi Turfan, în Târâm, unde asimilarea moştenirii tokhariene şi budiste îi confirmă ca civilizatori ai băştinaşilor, rămaşi mai rustici.

Kitanii şi djurşeţii se instalează în China în secolul X, în est apare o nouă putere, aceea a kitanilor sau kitaişilor, popor mongol învins şi supus cu trei veacuri înainte de către tu-kiu orientali. Conduşi de un şef energic, Apaoki, ei gonesc kirghizii din Karabalgasun, distrug regatul tungus coreean, al lui Poliai, şi îi cuceresc pe tunguşii djurşeţi. În anul 936, îi obligă pe chinezi să le cedeze partea de nord

din ţinutul hopei şi nordul din Chan-şi. China de nord, în ansamblul ei, pare să fie ameninţată, dar ridicarea dinastiei Song (anul 975), redă Chinei unitatea. Suveranul chinez nu putea accepta prezenţa prelungită a nomazilor barbari la sud de Marele Zid şi, la începutul secolului XII, împăratul Song a apelat la alţi barbari, tunguşii djurşeţi, pentru a scăpa de kitani.

Aceştia din urmă au fost învinşi şi goniţi, dar învingătorii s-au instalat în locul lor şi au constituit chiar o dinastie, aceea a regilor Kin, a căror capitală a fost Pekin şi a căror putere s-a întins asupra întregii Chine de nord, până la Yang Tse-Kiang (Fluviul Albastru).

Dinastia Song a pierdut capitala, Kai-Fong, dar a păstrat sudul ţării şi s-a instalat la Hang-Ciu. Această împărţire a Chinei a fost din nou în actualitate, un secol mai târziu, odată cu cuceririle genghishanide. În plin secol al XII, la nord de Gobi, hanul Qabul, punea bazele primului regat mongol.

Turcii seleucizi în Anatolia în timp ce evenimentele descrise mai sus zguduiau lumea Chinei, migraţiile turceşti continuau spre vest. O hoardă de turci oguzi, seleucizii, supuseseră Iranul şi Anatolia. În anul 1058, şeful seleucid Toghrul Beg a fost recunoscut de către califul abasid al Bagdadului ca stăpân temporar al credincioşilor.

În anul 1071, turcul Alp Arslan, succesorul lui Toghrul Beg, a zdrobit armatele bizantine ale împăratului roman Diogene, la Malazgerd. Aceşti turci, repede islamizaţi, vor deveni apărătorii lumii iraniene sau arabe care i-a asimilat şi-i vor combate chiar pe verii lor îndepărtaţi, „turcii din exterior”, rămaşi ameninţători la marginile septentrionale ale Persiei.

Departe spre est, stepa era răvăşită de alte răsturnări.

Un clan kitan, izgonit din China de nord de către djurşeţi (clanul Kara-Kitais) şi-a impus dominaţia asupra tuturor nomazilor de la Irtiş (Siberia occidentală) până la

munţii Kangai, din centrul actualei Mongolii. Aceşti kara-kitai nu au aderat la islam şi au persistat ataşamentului lor faţă de civilizaţia chinezească. Ei au arătat o toleranţă deosebită, căci budismul şi creştinismul nestorian coexiatau în armonie în stat.

La sfârşitul secolului XII, imperiul turco-iranian din Kha-resm, la est de Caspica, este acela care reprezintă înaintarea islamului spre nord-est, la contactul cu vastul regat nomad care se întinde până la Sîrdaria şi cuprinde bazinul Tărâmului, controlând astfel un sector important al tuturor drumurilor caravanelor.

Avarii, bulgarii, maghiarii – cu toţii creştinaţi

Mişcările populaţiilor din Asia Orientală şi Centrală aveau ecouri până în estul Europei, unde vechiul teritoriu al sciţilor şi al hunilor a fost, în timpul întregului Ev Mediu, pradă a năvălitorilor succesivi. Avarii, de rasă desigur mongolă, erau cei ce scăpaseră de ultimii huni heftaliţi izgoniţi de populaţiile tu-kines din Asia Centrală. La mijlocul secolului VI, după ce avarii au învins pe cei ce rămăseseră din hunii „europeni”, puterea lor se întinde de la Volga la Dunăre şi de acolo, pornesc în scurte năvăliri până în Germania, în anul 567, după ce i-au exterminat pe gepizi (popor germanic stabilit în Transilvania), avarii se stabilesc în Panonia, în câmpia ce i-a atras pe toţi nomazii veniţi din est. La începutul secolului VII, luptele cu armatele bizantine sunt nehotărâtoare şi avarii rămân în domeniul lor dunărean. Armatele carolingiene îi vor supune la sfârşitul secolului VII şi hanul va primi botezul creştin.

După avari, bulgarii, moştenitori ai hunilor, vor nelinişti un timp Imperiul Bizantin, dar trecerea lor la creştinism îi va conduce la o integrare rapidă printre populaţiile slave.

Mai neliniştitori au părut să fie maghiarii, popor ugre-finic, dominat de o aristocraţie turcească, onogurii, care au dat mai târziu numele lor Ungariei. Solicitaţi de

bizantini şi de germani să lupte împotriva bulgarilor şi a slavilor, maghiarii se stabilesc mai întâi în bazinul Dunării, de unde se îndreaptă spre Occident, la începutul secolului X, incursiunile lor periodice fiind mereu devastatoare.

Regele Otto, viitorul întemeietor al Sfântului Imperiu Roman Germanic, i-a zdrobit pe maghiari în anul 955. Anul 1.000 îi prinde pe aceşti cuceritori înspăimântători, în curs de creştinare, sub regele Ştefan I (970 – 1038, sanctificat).

Rusia, înainte de cucerirea mongolă

Mai la est, turcii khazari instalaţi din secolul VII în stepa rusească întreţineau relaţii bune cu Bizanţul. La fel cu uigurii, erau foarte toleranţi în privinţa religiei. Evrei, creştini şi musulmani trăiau împreună în capitala Iţii, situată în apropiere de vărsarea Volgăi. Relaţiile cu Bizanţul s-au încordat la începutul secolului XI şi statul khazar a fost distrus de o coaliţie ruso-bizantină.

După khazari, noul val turcesc venit din est a fost acela al pecenegilor, care aveau să ameninţe, mai mult de un secol, siguranţa imperiului grecesc.

Învinşi de oguzi, o altă populaţie turcească a abandonat stepele Rusiei de sud populaţiilor kypteeac. Acestea au fost subjugate de mongoli în cel de-al doilea sfert al secolului XIII.

Munci şi zile ale mongolilor medievali sta occidentală abia-şi asimilase cuceritorii turci, când noi mişcări s-au produs în est: în câteva decenii, mongolii lui Genghis Han vor întemeia cel mai mare imperiu pe care lumea stepelor îl cunoscuse. La începutul secolului XIII, odată unificate sub pumnul de fier al „cuceritorului lumii”, popoarele nomade mongole vor năvăli peste statele Asiei sedentare.

Cum se prezenta continentul în ajunul catastrofei care avea să se abată asupra lui?

Asia, în ajunul expansiunii mongole

La vest, Transoxiana şi Iranul aparţineau sultanului din Kharesm, califii abasizi domneau încă la Bagdad şi sultanii aiubizi la Cairo, în Asia Mică, seleucizii izgoniseră

împăraţii bizantini cu un veac în urmă.

La nord-est, kara-khitaii dominau Kashgarul, regiunile Issik-Kul şi Iii. Turcii uiguri erau stabiliţi la nordul bazinului Târâm, în oazele de la picioarele Tian-Shanului. Înspre Orient, China era divizată. La nord, năvălitorii tunguşi (djurşeţii) întemeiaseră imperiul Kin, cu capitala la Pekin. China de sud rămăsese în mâinile dinastiei naţionale Song.

Aceasta era harta Asiei pe care noua năvălire barbară avea s-o schimbe.

În acea vreme, o mulţime de triburi nomade străbăteau stepele de la nord de Gobi, de la Tarbagatai la malurile Amurului. Antropologii au identificat aici, cele trei mari familii etnice care aveau să-şi afirme deosebirile şi să dea naştere turcilor de rasă albă, tunguşilor şi mongolilor de rasă galbenă. Indiferent de rasă (şi rasele se mai şi amestecaseră), nomazii din aceste regiuni aveau cu toţii un „aer de familie”. Duceau, cu toţii, o viaţă grea şi plină de lipsuri.

La vest, naimanii, popor turco-mongol, trăia de la Ubsa Nor la Irtişul Negru, de o parte şi de alta a marelui Altai; teritoriul lor se întindea până la cursul superior al Se-lengăi. Influenţaţi de uiguri, convertiţi la creştinismul nestorian, ei apar ca cei mai civilizaţi locuitori ai zonei.

La nord, kirghizii turci fuseseră împinşi spre Ienisei.

Mai spre est, spre Selenga, Orkhon şi Tuia, ape care coborau din munţii Khangai şi Kentei spre Baikal, se întindea domeniul keraiţilor, popor cu elementul turcesc predominant, convertit la creştinism de la începutul secolului XI. Prinţul lor, Marguz, se luptase cu tătarii din vecinătate şi cu împăraţii Kin. Aventura nu se încheiase bine, căci „Fiul Cerului” îl bătuse pe Marguz în cuie, pe un măgar din lemn. Nepotul său, Togrul, l-a răzbunat bătându-i pe tătari şi silindu-l pe împăratul Chinei să-l recunoască drept *wang*, adică rege. Aceasta s-a petrecut pe la sfârşitul secolului XII.

În jurul lacului Baikal trăiau populaţiile markite şi oirate. Aceasta din urmă, înrudită cu mongolii, avea să intervină în istoria stepelor cu mult după marea aventură genghis-hanidă, la mijlocul secolului XV. Mai la est, solangii controlau regiunea dintre Argun şi Amur. Tătarii, nomazi, străbăteau zonele de la nord de Gobiul oriental, pe malurile cursului inferior al Kerulentului. Toate aceste populaţii erau predominant mongole, deosebit de războinice şi reprezentau o ameninţare pentru recentul imperiu al Kinilor, stabilit în China de nord.

Mongolii, un popor în aparenţă sălbatic

Mongolii (*mong-wu*) propriu-zişi sunt cei pe care călătorii din Evul Mediu îi numeau tătari şi în mijlocul cărora avea să apară Genghis Han.

Ei trăiesc între Kerulen şi Onon, la picioarele muntelui lor sacru, *Burcan Caiduri*. Poporul mongol este încă divizat în triburi (*ulu*) care se războiesc între ele cu încrâncenare în perioadele în care nu se îndreaptă, cu mare agresivitate, spre vecinii lor tătari.

La acea epocă, viitorii cuceritori nu adoptaseră încă, în totalitate, modul de viaţă nomad şi anumite triburi trăiau în pădurile de pe versanţii munţilor Kentei. Mongolii erau, deci, vânători şi crescători de vite. Unii, obişnuiţi în păduri, alţii, în întinderile nesfârşite ale stepei. Nomazii, mai bogaţi, stăpânilor! de turme, mai cunoscători într-ale civilizaţiei, reprezentau aristocraţia mongolă, faţă de umilii şi rusticii locuitori ai pădurilor.

O primă tentativă de unificare a acestor triburi, atât de diferite, eşuează pe la mijlocul secolului XII. Imperiul Kin, ameninţat, se aliază cu duşmanii săi tătari pentru a-i nimici pe vecinii periculoşi. Nimic nu lasă să se întrevadă că, peste trei sferturi de veac, acest popor, în aparenţă sălbatic, se va impune asupra întregii Asii.

Înfăţişarea cavalerilor stepei nu are nimic atrăgător. Franciscanul italian, Jean de Plan Carpin, primul călător european în Asia Centrală de la începutul secolului XIII,

ne-a lăsat un portret, destul de detaliat, al tătarului: „… ca fizic, tătarul diferă de toate celelalte rase. El are ochii depărtaţi şi înguşti, pleoapele par ridicate până la sprâncene, pometii pronunţaţi, nasul mic şi turtit; este îngust în talie, cu mici excepţii, şi de o înălţime potrivită.

Puţini din ei au barbă; unora le cresc câteva fire deasupra buzelor şi în bărbie. Mongolul poartă părul strâns în mijlocul capului şi se râde de o parte şi de alta a urechilor. Se rade, de asemenea, pe frunte. Părul de pe mijlocul capului este lăsat să crească cât mai lung şi se poartă împletit în două cozi legate la spate. Picioarele sale sunt mici”.

În afară de portretul fizic al locuitorilor stepelor, călătorii din epocă ne-au descris şi activităţile lor.

O economie dominată de creşterea aleatorie a vitelor

Ocupaţia principală a triburilor mongole, înainte de expansiunea spre noi teritorii, era creşterea vitelor, adaptată condiţiilor naturale ale stepei. Bogăţia turmelor a stârnit admiraţia lui Plan Carpin.

„Populaţia mongolă – scrie el – are turme mari de boi, cămile, oi şi capre; mai are şi un număr enorm de cai şi de iepe”.

Economia pastorală îi face pe locuitorii stepei să se deplaseze frecvent. Vara, turmele pasc pe versanţii înverziţi ai munţilor Kentei, la nord-est de actuala Mongolie. Iarna, turmele coboară spre stepă.

Boii dau piele, coarne pentru săgeţi, carne; pe de-altă parte, ei sunt cei care trag căruţele. Oile şi caprele dau laptele, lâna din care se face postavul sau pâslă, lacul, animal cu blană lungă, înlocuieşte boul la altitudine, căci este adaptat la clima aspră. Cămila, în stare să îndure multe privaţiuni, oferă şi ea mari servicii.

Dar animalul care se bucură de cea mai mare grijă este calul. Mongolii călăresc de la vârstele cele mai tinere. Calul este tovarăşul lor nedespărţit la vânătoare şi la război. Iapa dă laptele care, fermentat, devine *cumâs*,

adevărată băutură naţională.

Animalul este îndesat, mic, dar de mare rezistenţă. Nu este deloc pretenţios – cel puţin aşa ne spune Marco Polo, faimosul călător veneţian de la sfârşitul secolului XIII: „Caii lor pasc iarba câmpiilor şi n-au nevoie nici de ovăz, nici de orz sau de paie. Sunt foarte ascultători faţă de stăpânii lor. Dacă este nevoie, aceştia stau călare toată noaptea, cu arme cu tot, şi calul continuă să pască”. În stepă, animalele se află în număr mare în secolele XII şi XIII, graţie unei îmblânziri a climei, cu multe ploi. Păşunile, mai bogate, pot hrăni turme importante, ceea ce explică parţial expansiunea mongolă din acea vreme. Succesul expediţiilor este strâns legat de situaţia hergheliilor şi o parte a statului-major al prinţului avea îndatorirea de a reînnoi, periodic, caii.

Creşterea animalelor rămâne, totuşi, aleatorie şi este strâns condiţionată de situaţia meteorologică. Neexistând nicio rezervă de nutreţ pentru iarnă, cirezile trebuie să se deplaseze în permanenţă pentru a-şi găsi hrana. Iarna este adeseori grea şi multe animale mor de foame şi de frig. Nu numai intemperiile ameninţă vitele, ci şi epidemiile, faţă de care nu există nicio posibilitate de apărare. Mieii şi caprele cad victimă lupilor înfometaţi. Pentru a îndepărta măcar acest ultim pericol, mongolii cresc nişte câini uriaşi, paznici de turme.

Pescari şi vânători

Culesul fructelor de pădure sau al alunelor poate constitui un adaos de hrană, bun de luat în seamă. Când alte alimente lipsesc, peştele este apreciat. La pescuitul în râuri şi torenţi se folosesc undiţe, harpoane sau năvoade. Vânătoarea, de asemenea, se află la loc de cinste. Pentru micul vânat din păduri (păsări, iepuri, marmote, veveriţe) folosesc arcul. Antilopa stepelor este vânată de grupuri mari de hăitaşi.

munţi sunt specialişti în blănu.

zibelină vecinilor lor nomazi. %? ei furnizează P’eile

de

Un artizanmodest cipale sunt iab icar a şi între mh princonfecţionarea îmbrăcăminţii iner? a harnaşamentelor.

Nu este cunoscut ţesutul S sau blanaconfecţionează doar pâslă. ni date de Ol d! n care se de calitate deosebită dar fie-6 talur9 ia „nu P! oducte a-e semimagicia – rul?” a Păstrat Prest9 iul de

Toate aceste activităţi sunt «”.”… mei, în cadrol unei d-ziuni alm Par – te „bfrbat şi fedacă este să-i dăm rezare J în „ne! destule sumare, franciscan flamand t mis de UI Cu. llaume de Rubroek, Marelui Han.pe la în ocul se f? fant la curtfa este condu sdcărute or încă>lului XIII: „Munca eme” T sul vacilor, prepararea s-o>tul? descărcatul lor, mul-doane uscafe. le ™ *s* ciz>ul Pieilor cu f re dl, n ele fac şi pâslă cu care acopelf c’oraP”? hainele

Bărbaţii confecţionează ra corturile nasamenţeleseile, carele. Ei, arcurile?. sa9 e „e, n-ar pregătesccuoiasu Toteiângri! n9 riles (: cal11 *f* m”? iepel!

Atât bărbaţii cât şi femeile se bsc! ca m! lele le Incaref mulg, pe rfinf. CuPa de Ol? de? le

Dacă la aceste îndeletniciri se adaugă şi gătitul, foarte rudimentar, îngrijirea copiilor, vânătoarea şi războiul, vom avea un tablou complet al vieţii poporului mongol.

Case mari şi mici, din pâslă

Cortul, pe care europenii de ieri şi de azi, îl numeau *iurtă*, se cheamă, de fapt, *ger*, *yurt* fiind denumirea terenului de parcurs rezervat unui clan pe timpul transhumantei sale. Acest adăpost poate avea forme diferite: în zona împădurită din nord, este o cabană din lemn de mesteacăn; în stepă, este cortul din pâslă cenuşie sau din lână, montată pe o şarpantă uşoară din lemn.

Adăpostul din pâslă este cel mai răspândit în epoca genghishanidă şi în secolul precedent. Călătorii occidentali Rubroek şi Plan Carpin l-au descris în amănunţime. Să vedem ce spune trimisul Sfântului Ludovic: „Ei construiesc

locuinţe în care dorm, pe o armătură circulară de nuiele întreţesute, convergente spre un cerc mic, în vârf, pe unde iese o ţeavă, ca un horn. Această şarpantă este acoperită cu pâslă albă. Adeseori ei îmbibă pâslă cu var, argilă albă sau praf de oase, ca să pară mai albă. Alteori, folosesc pâslă neagră. Ţeava din vârf este decorată cu motive plăcute, în faţa intrării atârnă o bucată de ţesătură, felurit brodată. Căci ei brodează pe pâslă, în diverse culori, copaci, păsări şi alte animale.

Aceste locuinţe au, uneori, până la 30 de picioare lăţime. Eu însumi am măsurat lăţimea dintre roţile unui car şi era de douăzeci de picioare. Când casa era pe car, ea depăşea roţile cam cu 5 picioare de fiecare parte. Am numărat, la o căruţă, douăzeci şi doi de boi înhămaţi pentru a trage o casă, unsprezece în front, pe lăţimea carului, şi ceilalţi unsprezece în faţa lor. Osia era la fel de groasă ca un catarg de corabie şi un bărbat, aşezat la intrarea casei, conducea carul.

Ei mai împletesc crenguţe uşoare, sub formă de cutii mari, pătrate, cu o boltă deasupra, de asemenea împletită, în faţă, rămâne un loc îngust de intrare. Cutia este acoperită cu pâslă neagră, impregnată cu seu sau cu lapte de oaie pentru a împiedica pătrunderea apei. Pâslă se decorează cu diverse broderii, în astfel de cutii ei îndeasă toate obiectele de valoare. Cutiile sunt fixate pe căruţe înalte, trase de cămile, astfel încât să se poată traversa râurile fără ca apa să ajungă la cutii. Ele nu sunt date jos de pe căruţe niciodată”.

Locuinţe mobile, ca şi tribul

Descrierea făcută de Plan Carpin o confirmă pe aceea a lui Rubroek: „Iurta tătară este rotundă şi confecţionată sub formă de cort, cu ajutorul unor baghete subţiri. Este deschisă la vârf ca să pătrundă lumina şi să lase să iasă fumul de la focul aprins, de obicei, în mijlocul colibei. Pereţii şi acoperişul sunt acoperiţi cu pâslă, material din care sunt făcute şi uşile. Mărimea iurtelor diferă după

rangul social al celor care locuiesc în ea. Unele pot fi uşor demontate, pentru a fi încărcate pe animalele de povară. Altele sunt fixe. Cele mai mici pot fi transportate pe căruţe trase de un singur bou, cele mari necesită trei boi la tracţiune sau chiar mai mulţi. Indiferent unde pleacă, în război sau aiurea, tătarii îşi iau cu ei locuinţele…”

Aspectul general al acestor corturi nu s-a schimbat de şapte secole: singura diferenţă, care poate fi constatată azi în stepa mongolă, este absenţa hornului, semnalat de călătorii din veacul al XIII-lea. Locuinţele sunt uşoare, uşor de demontat, uşor de transportat pe căruţe. Căruţele au dispărut în secolele următoare şi călătorii din secolul al XIX-lea, asemenea părintelui Huc, nu vor mai semnala prezenţa lor.

Intrarea în colibă este întotdeauna orientată spre sud; patul-canapea pe care stăpânul casei, aşezat pe vine, îşi primeşte oaspeţii este instalat la nord-est, acolo unde stau şi femeile, copiii, rudele oaspetelui. Musafirul stă în partea de nord-vest a locuinţei, în spatele lui, se află proviziile familiei.

De o parte şi de alta a intrării se aşază idolii, cei cu asemănare cabalină la stânga, cei cu asemănare bovină la dreapta. Păpuşi din pâslă, divinităţi ale căminului, sunt aşezate în spatele familiei.

Pe jos se află blănuri şi covoare, protejându-i pe locuitori de umezeală, în centru, vatra este alimentată cu lemn şi frunze uscate (în pădure), cu bălegar uscat (în stepă). Acest combustibil din urmă degajă un miros puţin apreciat de călătorii străini, dar asigură căldură şi lumină în locuinţă.

Grifon ţinând în cioc un cap de cerb. Artă din Altai, secolul V.

Acest ornament, înalt de 35 de centimetri, este sculptat în lemn.

Capul grifonului şi coamele cerbului sunt împodobite cu piele.

O hrană prea puţin rafinată

Dacă nasurile occidentale erau şocate de mirosul acru şi îngreţoşător de seu de oaie şi de bălegar care domnea în corturile mongole, bucătăria locală îi impresiona mai rău pe nefericiţii călători. Plan Carpin este de-a dreptul îngrozit: „În alimentaţia mongolului intră tot ceea ce este mâncabil: câini, lupi, vulpi, cai, la nevoie chiar carne de om. Astfel, când au asediat oraşul de reşedinţă al împăratului Chinei, luptele au durat atât de mult, încât nu a mai existat hrană. Atunci, un om din zece a fost sacrificat pentru a-i hrăni pe ceilalţi.

Populaţia consumă şi excrementele iepelor şi ale mânjilor. Am văzut cum unii ronţăiau şi insecte sau mâncau şobolani. Mese şi ştergare nu există. Necunoscând legume sau ierburi, mongolul mănâncă doar carne şi în cantităţi atât de mici încât alţi oameni nici n-ar putea trăi din atâta, întrucât grăsimea cărnii unge groaznic mâinile, acestea se şterg sau pe jambiere sau cu smocuri de iarbă. Ca mod de a servi, unul tranşează carnea, al doilea ia cu vârful cuţitului bucăţile pe care le împarte fiecăruia. Vasele în care se mănâncă sau se găteşte nu sunt spălate decât rareori…”

Carnea se mânca adeseori crudă sau încălzită sub şaua calului. Animalele moarte de curând erau folosite şi ele ca hrană. Carnea mai provenea şi de la animale vânate: cerbi, antilope saâga, gâşte sălbatice.

Alimentul cel mai apreciat, oferit oaspeţilor, era oaia, după cum ne relatează Rubroek: „Cu carnea unei singure oi, ei hrănesc 50 până la 100 de persoane, căci o taie în fâşii foarte subţiri, pe care le mănâncă cu sare, fără niciun sos. Fiecare primeşte pe vârful cuţitului una sau două înghiţituri de carne, în funcţie de numărul total al comesenilor. Stăpânul alege, la început, bucata care îi place. Dacă oferă unui oaspete o bucată de soi, acesta trebuie s-o mănânce singur, fără a o da altcuiva. Mongolii au nişte săculeţe în care adună oasele pe care nu le-au

ronţăit în întregime, pentru a face aceasta mai târziu şi pentru a nu pierde nimic din hrană”.

Cărnii i se mai adaugă, uneori, un fel de terci din mei procurat din exterior. Alimentaţia de origine vegetală nu avea decât un loc derizoriu la acest popor care ignora şi dispreţuia agricultura.

În cazuri excepţionale, mongolul suge sângele calului său, făcându-i o mică incizie, şi supravieţuieşte, astfel, mai multe zile.

Beţie cu zer fermentat

Toate mesele trebuiau completate cu băutură. Cumăsul era adevărata băutură naţională. Laptele de iapă se bătea şi se scotea untul. Zerul care rămânea, odată fermentat, devenea o băutură uşor ameţitoare.

Se luau măsuri de precauţie pentru anotimpul rece: laptele de vacă, smântânit, fiert şi lăsat la soare, se întărea. Acest lapte covăsit era păstrat pentru iarnă.

Cumâsul, băut în cantitate mare, îi aducea pe mongoli într-o stare de beţie descrisă de toţi călătorii. Cumâsul înlocuia, adeseori, chiar hrana, potolind foamea războinicilor obişnuiţi cu viaţa grea, plină de privaţiuni. Războinicii stepelor mai apreciau şi un hidromel de origine turcă, la fel şi alcoolul din orez al chinezilor.

Felul de a se îmbrăca al mongolilor era foarte rustic. Ei nu cunoşteau ţesutul, după cum am mai spus. În afara unor cazuri excepţionale când purtau haine din pânză, cumpărate din afară, îmbrăcămintea lor se limita la piei şi blănuri.

Atât pentru bărbaţi, cât şi pentru femei, piesa vestimentară principală era o cămaşă deschisă în faţă, care nu stânjenea călăritul, activitatea fundamentală a societăţii mongole. Iarna, peste această cămaşă se puneau două haine din blană de lup, de vulpe sau de zibelină. Obiele din piele protejau picioarele încălţate cu cizme duble. Pe cap purtau căciuli îmblănite, cu urechi. Doar soţiile nobililor purtau cămăşi mai lungi şi câte o căciulă

mai ciudată, sub formă de trunchi de con.

„Rău-mirositorii

Hainele sunt, în general, respingător de murdare. Ele nu sunt spălate aproape niciodată şi se zdrenţuiesc pe trupurile celor ce le poartă. Curăţenia corporală este aproape ignorată şi mirosul degajat de locuitorii stepelor din nordul Gobiului a justificat, pe bună dreptate, reputaţia lor de „rău-mirositori" sau „împuţiţi", încă din antichitate chinezii îi numiseră pe hsiong-nu „rău-mirositorii", ceea ce nu este de mirare dacă avem în vedere absenţa oricărei igiene la mongolii secolului XIII.

După cum a consemnat Plan Carpin, vasele nu se spălau niciodată, mâinile se ştergeau pe haine, care deveneau lucioase din cauza slinului. Grăsimea cu care se ungeau pe faţă şi pe trup, pentru a se apăra de frig, îi făcea şi mai respingători. Anumite obiceiuri ale mongolilor l-au şocat în mod deosebit pe Rubroek: râgâitul şi flatulaţia, la masă, erau curente şi „dacă vreunul din cei de faţă simţea nevoia de a se uşura, o făcea în văzul lumii, continuând să vorbească cu ceilalţi". Această rusticitate care îi şochează pe călătorii occidentali este rezultatul unor condiţii de existenţă deosebit de aspre. Un popor confruntat în permanenţă cu frigul, foametea, războaiele, nu a avut răgazul de a-şi construi o artă de a trăi. Va fi necesară cucerirea imperiilor sedentare, de mult civilizate, pentru ca mongolii să adopte un mod de viaţă puţin mai rafinat.

Răpiri şi poligamie

Societatea stepelor este organizată în clanuri grupând pe toţi descendenţii aceluiaşi strămoş, în interiorul clanului, familia constituia celula de bază. Această familie se constituie prin căsătorie. Tânărul mongol trebuie să-şi caute o soţie din afara clanului său şi exogamia este respectată cu stricteţe. Adeseori, un clan obişnuieşte să-şi aleagă soţiile din alt clan nomad din împrejurimi. Pretendentul trebuie să trăiască un timp la

viitorul socru, după ce acesta a primit un cadou din partea tatălui tânărului.

Cu prilejul căsătoriei, familia viitorului soţ plăteşte o sumă rituală reprezentând valoarea tinerei fete ce părăseşte clanul ei. Acest ritual aminteşte de epoca răpirilor, încă nu prea îndepărtată, din secolul XII, căci asistăm la răpirea de către Yesughei a lui Ulun, cea care avea să devină mama lui Temudjin, viitorul Genghishan. Ulun pare să accepte cu uşurinţă acest „transfer de proprietate" şi îi explică nefericitului ei soţ că nu este el cel mai puternic şi că va găsi alte fete care s-o înlocuiască. Aceeaşi aventură i se va întâmpla şi lui Temudjin, a cărui soţie, Boerte, răpită de Cilger, este eliberată prin forţă. Această răpire avea să lase şi urme, căci Boerte l-a născut în curând pe Diotki, fiul cel mai mare, dar improbabil, al viitorului „cuceritor al lumii".

Răpirile erau, totuşi, întâmplătoare şi căsătoria se desfăşura după ritualuri riguros respectate. Banilor aduşi de familia băiatului li se răspundea prin zestrea fetei şi cadoul oferit viitorului ei socru. Odată căsătorite, femeile mongole duceau viaţa grea, nomadă şi războinică a soţilor. Responsabilităţile lor sunt multiple: gospodăria, hainele, copiii. Caracterul lor se formează în dificultăţile vieţii zilnice. Ele sunt în stare de comportări demne de laudă în momentele grele; un exemplu a fost Ulun, după moartea soţului ei Yesughei.

Obiceiurile matrimoniale erau extrem de complexe. Poligamia se practică pe larg şi este posibil să ai atâtea femei câte poţi cumpăra. Fiul le moşteneşte pe nevestele tatălui, precum şi celelalte bunuri. Fiul se poate căsători cu nevestele tatălui, cu excepţia propriei mame. Acelaşi lucru poate face şi cu cumnatele rămase văduve. Cele interesate acceptă acest obicei, căci soarta unei femei singure nu are nimic plăcut. Alături de nevestele legitime, stăpânul casei poate întreţine concubine, în general răpite cu prilejul câte unei expediţii de jaf. Copiii născuţi de soţii

şi de concubine sunt crescuţi la fel cu ceilalţi. Acelaşi lucru se întâmplă şi e Fiul mai mare e la împărţirea b este *otcigin*, „fel rămâne în e se duc să loc Mai exist legământul e îi apropie pe jin şi Djamu' rare a Boer de frăţie se piii adoptaţi, care sunt în număr mare. ine şeful familiei când moare tatăl. Darrilor, fiul cel mai tânăr va fi favorizat. Elrătorul căminului"; când se căsătoreşte, inul părintesc, în timp ce fraţii lui mai mari că în altă parte.

mongoli încă o legătură de rudenie: iţie. El apare din stima şi din prietenia care războinici. Un caz a fost acela al lui Temud-tunci când au organizat expediţia de elibe-soţia celui dintâi, răpită de Cilger. Legătura rimă prin promisiuni de ajutor reciproc.

Grupările nomade

De ypra familiei se situează gruparea nomadă. Nesigurar mpunea adeseori necesitatea grupării mai multor fami1 *nr-o* unitate nomadă, *kuriyen*, descrisă atât de Rul: /k cât şi de călătorul Ibn Battuta. Această *kuriyen* de yinează ansamblul de căruţe dispuse în cerc şi tuind astfel un inel de apărare împotriva eventualilor Aani. Inconvenientul acestei formule stătea în dimen-Su: *„a* importante pe care le lua comunitatea. Erau necesare mai multe deplasări, în căutarea păşunilor pentru numărul mare de animale deplasate. Conflictele între proprietarii de turme au început să fie tot mai frecvente.

Din aceste motive, cu timpul, mongolii au început să „nomadizeze" independenţi, sub formă de *ayili*. Aceste grupuri numărau doar membrii uneia sau a câtorva familii. Călătorii occidentali din veacul al XIII-lea au întâlnit astfel de mici grupări nomade. Fiecare din aceste unităţi economice şi umane dispunea de un teritoriu numit *yurt*, cuvânt care va desemna, mai târziu, locuinţa.

Clanurile

Clanul constituia, după familie, nivelul superior de organizare socială. Membrii săi descind toţi dintr-un acelaşi strămoş, uneori legendar. Autonomia clanului este

în funcţie de vechimea originii sale. Pentru clanul regal al lui Genghishan, elementul de legendă este deosebit de pronunţat. Cei doi strămoşi îndepărtaţi sunt animale totem. Apoi, soţia lui Dobun Mergen, Alankoa, a avut 3 copii, concepuţi cu un vizitator ceresc, înveşmântat în aur. Cel de-al treilea fiu, Bondocear, este la originea filiaţiei lui Ye-sughei şi Temudjin. Acesta va putea, astfel, să invoce ereditatea sa de „Fiu al Cerului”.

Raporturile între clanuri sunt precise şi simple: ajutorul trebuie acordat membrilor clanului „familial” rezultat din acelaşi strămoş, cât şi clanurilor „înrudite” prin căsătorie. Celelalte clanuri sunt străine şi n-au nimic de aşteptat. Luptele între clanuri sunt foarte frecvente. Ulun a fost răpită din clanul markiţilor, care s-a răzbunat pe generaţia următoare, răpind-o pe Boerte de la Temudjin. Vendetele între clanuri sunt sângeroase şi îi opun uneori, şi pe membrii aceleiaşi familii.

Pe lângă clanul propriu-zis, lucrează şi se luptă auxiliari, care au fost luaţi din alte clanuri cu prilejul războaielor. Aceştia devin un fel de vasali, credincioşi noilor stăpâni. În unele cazuri, ei îşi păstrează propria structură a clanului lor şi vitele; stăpânii îşi pot alege din femeile supuşilor.

Printre vasali se mai aflau şi unii dăruiţi cu bună ştiinţă de părinţii lor, încă de când erau copii. Acesta este cazul lui Djelme, oferit de tatăl său lui Yesughei şi devenit unul din cei mai credincioşi prieteni ai lui Temudjin.

Alături de vasali, se mai află sclavii. Aceştia se ocupă de treburi gospodăreşti şi situaţia lor e grea. Sunt prost hrăniţi şi gata oricând să fugă sau să-şi trădeze stăpânul. Ei pot fi eliberaţi, dacă aşa doreşte stăpânul.

Un rege ales: hanul

Societatea mongolă este dominată de o aristocraţie de şefi militari, *bahadurii*, care, cu ajutorul a nenumărate jafuri şi şiretenii, încearcă să-şi impună autoritatea celui mai mare număr posibil de *ayili*.

După câteva lupte norocoase şi câteva jafuri, un şef reuşeşte să se impună un timp peste o regiune destul de întinsă, dar autoritatea lui este repede zdruncinată.

Clanurile se regrupează în triburi (*ulu*) conduse de şefi care le reprezintă, în general, pe familiile cele mai puternice. Ansamblul triburilor poate alege un *han*, un rege, cu ocazia unei adunări generale a şefilor, numită *kuriltai*. Astfel, în anul 1196, Temudjin va deveni regele diferitelor *ulu* mongole, sub numele de Genghis Han. Cuvântul *ulu care* desemna atunci un simplu trib, va fi utilizat mai târziu pentru a desemna adevărate state. Hanul, ales de *kuriltai* devine atunci prinţul poporului mongol, dar puterea sa este departe de a fi absolută şi el trebuie să se sprijine pe *noyani*, şefii clanurilor. Candidaţii fără noroc cu prilejul alegerilor şi partizanii lor, nemulţumiţi, se pot ridica împotriva autorităţii noului han.

Prinţul se înconjoară de prieteni credincioşi care constituie statul său major. Aceştia sunt, în general, vechi tovarăşi de luptă sau fraţi de legământ.

Monarhia mongolă prezintă multe trăsături feudale, dar forţa ei principală va consta în autoritatea şi anvergura excepţională a fondatorului ei.

Genghis Han: cuceritorul lumii n primul sfert al secolului al XIII-lea, expansiunea mongolă va răvăşi harta Asiei. Odată realizată unitatea popoarelor stepei, marile state sedentare se vor prăbuşi unul după celălalt.

Călăreţii venind din est vor cotropi Kharesmul şi Iranul. Rusia nu va fi cruţată, în anii următori, Bagdadul va fi distrus şi China va fi îngenuncheată. De la Ucraina la Pacific şi din Siberia la Eufrat, Istoria va naşte un imperiu formidabil în faţa căruia va tremura întreaga lume şi care va transforma cu totul un întreg continent. La originea acestui eveniment copleşitor, stă un simplu şef nomad, sortit unui destin de excepţie: Genghis Han.

Clanul regal mongol

Acela care avea să devină stăpânul stepelor s-a

născut în anul 1167, pe malurile râului Onon, la poalele munţilor Kentei, în nord-estul actualei Mongolii.

Aparţinea clanului (*obok*) bordjiginilor, mai bine zis subelanului (*yasun*) kiyaţilor, al căror şef a fost tatăl său, Yesughei. El era moştenitorul unei filiaţii prestigioase, aceea a clanului regal mongol care descindea din Lupul Cenuşiu şi Căprioara Roşcată, amintiri din vremea în care poporul trăise în păduri. Una din înaintaşele sale, Alakoa, a conceput – după cum am mai povestit – trei fii minunaţi cu un vizitator ceresc, care a fost, fără îndoială, divinitatea supremă însăşi, Tengri. Descendenţa acestor fii divini nu putea decât să fie sortită unui viitor cu totul deosebit. *Istoria secretă*, care ne relatează viaţa lui Genghis Han şi a fiului său Ogodei, pune în gura lui Alankoa următoarele cuvinte spuse fiilor ei mai mari, din căsătoria legitimă cu Dobun: „… în fiecare noapte, o fiinţă strălucitoare, aurie, cobora prin golul de aerisire a iurtei până la mine şi se furişa lângă mine. El este acela care mi-a fecundat pântecele de trei ori. Apoi, pleca pe o razăme lună sau de soare. Era asemănător unui câine galben, încetaţi, deci, fiilor, să rostiţi cuvinte fără respect, căci nu încape nicio îndoială: cei trei fraţi ai voştri sunt copiii lui Tengri însuşi!”

Clanul regal a cunoscut tot felul de aventuri. O primă monarhie a reuşit să grupeze diferitele clanuri şi să le impună autoritatea, prin hanul Kaidu.

Nepotul său, Kabul, a fost atât de puternic încât i-a neliniştit pe împăraţii Kin din China de nord. Invitat la Pekin, Kabul s-a comportat ca un om grosolan şi necioplit dar, pentru a evita năvălirile nomazilor, curtea „Regilor de Aur” i-a plătit un tribut. Fiii lui Kabul au fost aceia care vor lua numele de *kiaţi*, „torenţii”.

Puterea a revenit lui Ambacai, descendent şi el al lui Kaidu, primul suveran mongol. Domnia lui a reprezentat apogeul primului regat mongol, dar împăraţii Kin şi vecinii săi tătari s-au coalizat împotriva lui. Ambacai, dornic să facă pace, caută un soţ pentru fiica lui printre tătarii care

îl prind, mişeleşte, şi îl dau împăratului Kin. Acesta îl ucide, în acelaşi timp cu unul din fiii lui Kabul.

Trădarea tătarilor şi torturile la care a fost supus Ambacai nu vor fi uitate curând. Descendenţii celui torturat îi vor face pe vinovaţi să plătească scump.

După Ambacai, Kutula devine rege dar, în pofida faptelor sale semidivine (relatate de barzii mongoli), el nu reuşeşte să se răzbune. La mijlocul celui de-al XII-lea veac, primul regat mongol se prăbuşeşte, după o înfrângere grea pe malurile Buyur Nor-ului, în faţa duşmanilor tradiţionali: tătarii şi djurşeţii din Pekin.

Yesughei cel Viteaz, tatăl lui Temudjin

Printre cei ce s-au luptat alături de Kutula, nepotul său, Yesughei cel Viteaz, s-a făcut remarcat în mod deosebit. El avea să devină tatăl viitorului Genghis Han.

Yesughei bătuse doi prinţi tătari şi îl ajutase pe hanul keraiţilor, Togrul, să scape de un uzurpator. Aceste evenimente nu sunt lipsite de importanţă pentru cele ce urmează, întrucât Temudjin îşi datorează numele unuia din şefii tătari ucişi de tatăl său şi s-a bucurat de ajutorul lui Togrul, care nu a uitat ceea ce a făcut pentru el şeful clanului kiyat.

Am văzut cum Yesughei a răpit-o, de la un markit, pe frumoasa Ulun, mama Cuceritorului. Temudjin a fost, în anul 1167, primul născut, încă trei alţi fraţi şi o soră au urmat, iar o altă soţie i-a mai dăruit lui Yesughei alţi doi fii: Bekter şi Belgutei.

În anul 1176, când Temudjin nu are decât nouă ani, tatăl său se gândeşte să-l logodească şi îl duce la ongiraţi, un clan mongol stabilit spre Buyur Nor şi renumit pentru frumuseţea fetelor sale. Afacerea este repede încheiată şi aleasa este Boerte. După obicei, viitorul ginere rămâne lângă socrul său şi Yesughei se întoarce singur spre Munţii Kentei. Pe drum, întâlneşte un grup de tătari care îl invită să împartă prânzul cu ei, cu intenţia de a-l otrăvi. Fără a bănui ceva, Yesughei acceptă şi cade în capcană. Peste

câteva zile va muri.

Orfan nefericit

Ulun s-a trezit văduvă cu şapte copii şi cu o situaţie foarte grea. Clanul regal al kiyaţilor nu mai era reprezentat decât de un copil de nouă ani care s-a întors, în grabă, de la ongiraţi. Un clan urmaş al lui Ambaca, ceaiciut, vasal până atunci al lui Yesughei, intenţionează să ia puterea.

Ulun a fost îndepărtată din viaţa publică şi şefii ceaiciuţi au luat cu ei tribul, părăsind-o pe văduva lui Yesughei. Ei au crezut că o femeie singură nu va putea supravieţui, cu copiii ei, într-o regiune atât de ostilă, în aceste condiţii, Ulun va da dovadă de mult curaj şi de tărie de caracter. Ea va reuşi să supravieţuiască, împreună cu familia ei, culegând fructe de pădure şi scormonind pământul după rădăcini comestibile. Temudjin şi fraţii săi vânează cu arcul animale mici şi pescuiesc în apele îngheţate ale Ononului. Au dus o viaţă grea şi necruţătoare în decursul căreia, Temudjin l-a ucis pe unul din fraţii vitregi, Bekter, într-o ceartă pentru furtul unui peşte.

Supravieţuirea lui Ulun şi a copiilor ei îi neliniştea pe ceaiciuţi şi mai ales pe şeful lor, Targutai. Acesta l-a urmărit pe Temudjin în ascunzătoarea lui de pe cursul superior al Ononului şi a reuşit să-l prindă. Nefericitul băiat a fost dat în grija unor *ayile* nomade. A reuşit să fugă şi să se întoarcă la familia sa, pentru a-şi relua împreună, viaţa mizerabilă.

Revanşa

Ajungând la vârsta bărbăţiei, tânărul şef al clanului kiyat se duce s-o caute pe Boerte, soţia ce-i fusese promisă înainte de moartea lui Yesughei. Odată căsătorit, Temudjin împreună cu fraţii săi, Casar şi Belgutei, se duce la Togrul, regele keraiţilor care îşi păstrase tronul datorită lui Yesughei. Temudjin îl roagă să-l ajute să se răzbune pe ceaiciuţii perfizi. Dar aceste proiecte aveau să fie zădărnicite de o întâmplare neprevăzută: o năvălire a

markiţilor pe teritoriul kiyat se termină cu răpirea Boertei. Temudjin scapă cu viaţă fugind în munţi. Această agresiune cerea o revanşă sângeroasă. Nefericitul soţ al Boertei s-a dus în Pădurea Neagră, în apropiere de Tuia, pentru a cere ajutor lui Togrul. S-a mai adresat, de asemenea, unui fost prieten din copilărie, Djamuka, şeful clanului djadjiraţilor.

Din partea amândurora a obţinut sprijinul şi, câteva săptămâni mai târziu, o armată importantă este gata să atace ţinutul markit de la nordul lacului Baikal. Războiul este fulgerător, atacul se dă noaptea şi Boerte este eliberată. Cilger, cel ce o răpise se refugiază în munţii apropiaţi. *Istoria secretă* ne dezvăluie lamentările lui: „Cioara cea neagră trebuie să se hrănească cu resturi de piei şi păsările de baltă cu şoareci, căci aceasta e soarta lor. Este nebunie să râvnească la gâştele sălbatice sau la lebede. La fel şi eu, Cilger, cu toată situaţia mea inferioară, m-am îndrăgostit de nobila, sfânta, Boerte şi, astfel, am atras nenorocirea asupra poporului meu…”

Majoritatea celor învinşi sunt ucişi şi soţiile lor făcute sclave. O ură teribilă avea să-i opună, de acum înainte pe markiţi lui Temudjin. Ei vor face parte din toate coaliţiile care i se vor împotrivi şi care vor încerca să-l împiedice de a-şi impune autoritatea asupra ansamblului poporului mongol.

Învingătorii s-au despărţit. Togrul s-a reîntors rapid la Tula; cei doi „fraţi”, Temudjin şi Djamuka, au mai rătăcit împreună câteva luni, apoi, cel dintâi a luat iniţiativa de a se stabili, cu cei credincioşi lui, în regiunea de sus a Kerulenului, pe versanţii muntelui Gurelgu. Despărţirea celor doi „*anda*”, fraţi prin legământ, părea să fie preludiul unor confruntări viitoare. Deja şi unul şi celălalt se considerau rivali la conducerea poporului mongol. Monarhia era pe punctul de a se reconstitui, dar era un candidat în plus.

Tânărul rege Genghis Han se impune

La sfârşitul secolului XII, către anul 1196 (data nu e

hotărâtă), majoritatea clanurilor l-au ales pe Temudjin spre a restaura regalitatea dispărută, odată, din Kutula. Noul suveran şi-a luat numele de Genghis Han.

Cei care şi-ar fi putut disputa titlul de şef al clanului kiyat şi-au dat acordul la această alegere şi Togrul, hanul keraiţilor, a aprobat-o, de asemenea. Lucrurile au fost mai dificile cu Djamuka ce se erijase în şef al poporului mongol cu prilejul expediţiei împotriva markiţilor. Războiul dintre cei doi fraţi de legământ a izbucnit dintr-un incident banal (un furt de cai). Bătălia decisivă s-a dat în vecinătatea izvoarelor Ononului şi s-a terminat cu victoria lui Djamuka. Prizonierii au fost fierţi în şaptezeci de cazane. Această cruzime inutilă le-a apropiat de Temudjin pe triburile încă nehotărâte. Eşecul de pe câmpul de luptă s-a transformat astfel, pentru noul han, într-o victorie politică.

Influenţa lui Temudjin era în creştere. Togrul, alungat de unul din fraţii săi, a fost repus pe tron de către Genghis Han în 1197. Din vasal al hanului kerait, Genghis Han a devenit, în fapt, protectorul său.

Cei doi prinţi au avut curând prilejul de a se alia pentru a-i ajuta pe împăraţii Kin ai Chinei de nord, să se lupte împotriva tătarilor. Trădătorii care îl prinseseră pe Amba-cai, cei care îl otrăviseră pe Yesughei, aveau să plătească pentru toate mârşăviile lor. Şeful tătar, Megudjin, a fost ucis şi învingătorii şi-au împărţit o pradă bogată.

După ce a domolit câteva clanuri turbulente, Genghis Han, tot aliat cu Togrul, s-a dus să se războiască în vest, împotriva naimanilor, stabiliţi în zona Irtişului Negru şi al Tarbagataiului. Expediţia era importantă. S-a trecut peste Munţii Kangai, s-au traversat regiunile izolate ale Kara Usu Nor, pe lângă Kobdo, s-a trecut prin trecătorile Altaiului, printre stâncile şi gheţarii de la altitudinea de trei mii de metri, pentru a coborî spre Urungu, unde un şef naiman, pe nume Buiruc, a fost învins.

Coaliţia tătari-markiti-ceaiciuti, zdrobită

Autoritatea hanului mongol, cu toate succesele ei, rămânea aprig contestată şi Djamuka, fostul frate de legământ, întreţinea întreaga opoziţie, în anul 1201, s-a constituit o coaliţie heteroclită, sub conducerea şefului djadjirat; se regăseau în ea toţi duşmanii lui Genghis Han: tătarii, markiţii, ceaiciuţii, oiraţii din păduri, naimanii. Războinicii tuturor acestor triburi s-au aflat în anul 1201, în apropiere de Argun, pentru a-i da lui Djamuka titlul de *GurHan*, Rege Universal şi pentru a pregăti un război definitiv împotriva fiului lui Yesughei. Acesta, informat fiind asupra acestor pregătiri, s-a asigurat de sprijinul aliatului său, Togrul, şi s-a îndreptat spre duşman, prin valea Ke-rulenului.

Bătălia a fost în avantajul lui Genghis Han.

Furtuna dezlănţuită de şamanii (preoţi-vrăjitori) duşmani s-a întors împotriva coaliţiei care s-a dispersat. Djamuka a fugit şi a văzut cum regalitatea lui efemeră a dispărut în acea zi fatală, în săptămânile ce au urmat, clanul ceaiciut, fugărit fără oprire, şi-a văzut şefii decapitaţi şi s-a declarat vasal sub autoritatea hanului. După ceaiciuţi, a fost rândul tătarilor să capituleze, în anul 1202, în faţa lui Genghis Han. Toţi tătarii prizonieri au fost executaţi sau păstraţi ca sclavi.

Keraitii deveniţi vasali *t* i

Anul următor, intrigile lui Djamuka şi ale fiului bătrânului Togrul, au dus la formarea unei noi coaliţii împotriva stăpânului Mongoliei orientale. Vechea alianţă dintre Ye-sughei şi urmaşul său cu keraiţii, a fost distrusă. Prima bătălie a fost sângeroasă dar nu decisivă, combativitatea celor credincioşi lui Genghis Han compensând superioritatea numerică a keraiţilor. Peste câteva săptămâni, în urma unui atac în timpul nopţii, keraiţii au fost învinşi. Togrul şi fiul său au scăpat cu viaţă doar prin fugă. Poporul lor a fost asimilat poporului mongol; nu au avut loc măceluri sistematice, ca în cazul markiţilor sau al tătarilor. Togrul şi fiul său au dus o viaţă

de jefuitori în ţinutul naimanilor şi au dispărut în scurtă vreme, marcând astfel, sfârşitul dinastiei keraite.

La vestul teritoriului kerait, anexat regatului mongol, se întindea ţinutul naimanilor al căror rege, Ta-Yang, era preocupat de puterea mereu în creştere a vecinului său. El a încercat, fără succes, să-i instige pe onguţi (locuitori din nordul Chinei) împotriva lui Genghis Han. Acesta, aflând de intenţiile ostile ale lui Ta-Yang, a pornit spre el, în iunie 1204. Veşnicii duşmani ai hanului mongol s-au alăturat armatei adverse: printre ei, Toktoa, şeful markit şi Djamuka, cel de neînlăturat. Bătălia a avut loc la poalele munţilor Kangai, în centrul actualei republici a Mongoliei, şi naimanii au fost măturaţi de pe faţa pământului de faimoşii adjutanţi ai hanului. Ta-Yang a murit de pe urma unei răni, majoritatea războinicilor săi au murit în luptă şi dominaţia mongolă a putut să se întindă până la Altai.

Mare Han, prin voinţa divină

Puterea naimană distrusă, învingătorul l-a însărcinat pe Subotei, unul din generalii săi, să-i fugărească şi să-i nimicească pe ultimii markiţi care i se mai împotriveau. Djamuka, intrigantul neobosit, fugise în nord şi ducea o viaţă nenorocită, la marginea pădurii siberiene. El a fost predat fratelui său de legământ şi, refuzând clemenţa acestuia, a preferat moartea. A fost sugrumat. Genghis Han, din rege al mongolilor, a devenit stăpânul tuturor stepelor din est. Aceasta a fost confirmată prin *kuriltaiul* din primăvara anului 1206, prilej cu care prinţul a fost proclamat „Mare Han” sau „Han Suprem” al tuturor popoarelor turco-mongole de la Tarbagatai la Marele Khingan. Acest titlu era conferit prin voinţa „Cerului Etern” şi şamanii l-au sprijinit pe noul prinţ cu toată autoritatea lor. O monarhie prin voinţa divină înlocuia puzderia de şefi, aducându-i sub ordinele Hanului pe toţi cei care „locuiau într-o iurtă de pâslă”.

Portretul lui Genghis Han (1167 – 1227). Marele străbun al dinastiei mongole purta şi numele de Ţi-Tsu

Asaltarea Chinei

După ce a supus popoarele stepei, Marele Han s-a gândit să pornească la asaltul Chinei.

Aceasta era divizată în trei state rivale.

La sud, se afla imperiul naţional al Songilor, singurul stat care era cu adevărat chinezesc. La nord, în Manciuria, în câmpia bogată a Fluviului Galben, domneau djurşeţii, năvălitorii tunguşi veniţi din nord. Ei au întemeiat dinastia Kin a „Regilor de Aur”, cu capitala la Pekin. După torturarea lui Ambacai, au devenit cei mai mari duşmani ai mongolilor, chiar dacă lupta comună împotriva tătarilor i-a apropiat întrucâtva.

La nord-vest, în stepele Ataşan şi Ordos, se afla regatul lui şi Hia, întemeiat de un popor de origine tibetană, tanguţii. Pe aceştia îi va ataca mai întâi Genghis Han.

Capitala lor, Ning Hia, adăpostită de contrafort! puternici, nu putea fi cucerită de cavaleria mongolă, dar regatul tangut, aşezat pe Marele Drum al Mătăsii care mergea din China până în Iran, trăia în special din negustorie şi avea nevoie de căi de transport sigure. Regele şi Hia a trebuit să accepte suzeranitatea mongolă şi să plătească un tribut Marelui Han, care a primit-o în dar pe una din fiicele regelui şi numeroase cămile.

Războiul împotriva „Regilor de Aur”.

După anexarea părţii de nord-vest a Imperiului de Mijloc la imperiul genghishanid, sosise momentul să fie atacaţi „Regii de Aur” din Pekin. Marele Zid Chinezesc, numeroasele cetăţi, bazinul Fluviului Galben, făceau din imperiul Kin un duşman de temut.

Armata mongolă, primejdioasă pe teren deschis, prin mobilitatea şi puterea cavaleriei sale, părea puţin pregătită pentru un astfel de atac. Hanul avea, însă, un atu în confruntarea care se anunţa.

Poporul turco-mongol al onguţilor, stabilit la nord de Marele Zid şi însărcinat de chinezi cu apărarea frontierei

dinspre stepe, era aliatul lui Genghis Han. Şeful onguţilor, Alakuş Tegin, respinsese în anul 1204 propunerea de alianţă cu naimanii împotriva fiului lui Yesugrrei şi păstrase relaţii foarte bune cu acesta.

În anul 1211, Genghis Han a adunat pe malurile Keru-lenului *kuriltaiul* care trebuia să pregătească războiul împotriva Chinei. Primele lupte au fost grele. Câteva luni, armata mongolă a fost ţinută pe loc de munţii din zonele de frontieră şi de Zidul Chinezesc, în anul 1212, o revoltă a kitaişilor, alungaţi mai de mult de către djurşeţi, avea să faciliteze acţiunile Cuceritorului. De abia după doi ani de la începutul ostilităţilor, China a fost străpunsă pe la nord. O victorie hotărâtoare a avut loc la Siuan Hua, în urma unui şiretlic al lui Djabe, care i-a atras pe chinezi pe un teren deschis. Ultimul obstacol căzând, câmpia Chinei de nord s-a deschis mongolilor.

Amânând pentru mai târziu asedierea Pekinului, Genghis Han şi-a dus armata până la Fluviul Galben, jefuind acel ţinut cu populaţie sedentară, de agricultori, în timp ce regele se ocupa de partea orientală a regatului Kin, cei trei fii mai mari ai săi, Diotchi, Djaghatai şi Ogodei, străbăteau zona Shan-Li distrugând fermele şi recoltele în drumul lor. În extremul nord-vest, fratele Marelui Han, Qasar, a supus regiunile de până la confluenţa fluviilor Sungari şi Amur.

Pekin a căzut în mai 1215

În anul 1214, Pekin a fost încă o dată cruţat, împăratul Kin a cumpărat retragerea mongolilor cu aur, mătăsuri, sclavi şi o prinţesă chinezoaică, oferită hanului. Apoi, „Regele de Aur” a plecat şi şi-a instalat capitala la sud de Huang-Ho (Fluviul Galben), la Kai-Fong.

Această plecare a fost interpretată ca o fugă şi i-a împărţit pe cei fideli regelui. Profitând de această situaţie, împăratul mongol, sigur de anumite alianţe, a trecut din nou dincolo de Marele Zid şi a cucerit Pekinul în luna mai a anului 1215. Oraşul a fost incendiat în întregime şi

măcelul a fost general.

Monarhul Kin lăsase Fluviul Galben între el şi năvălitori, ştiind că pentru cavaleria mongolă fluviul era de netrecut. Kai-Fong, noua capitală a „Regelui de Aur" părea de neatins. A lipsit însă atât de puţin ca să fie cucerită! Un general al lui Genghis Han a făcut un ocol mare prin vest şi a venit în lungul malului drept al marelui fluviu. Lo Yang a căzut, dar în faţa capitalei Kai-Fong, forţele chinezeşti, superioare ca număr, i-au obligat pe mongoli să se retragă pe fluviul Huang-Ho, pe atunci îngheţat, la începutul anului 1217.

Războiul împotriva Chinei adusese. poporului corturilor din pâslă" întregul teritoriu de la Marele Zid până la Fluviul Galben. Din statul Kin nu mai rămăsese decât Ho Nan. Guvernarea acestui teritoriu îi stânjenea pe mongoli, căci erau incapabili să domine un ţinut sedentar altfel decât dând foc oraşelor, jefuind recoltele şi satele. Prădătorii din munţi şi de la stepe nu înţelegeau interesul pe care l-ar putea prezenta regiunea cucerită. Cuceritorii precedenţi se constituiseră urmaşi ai vechilor dinastii şi se integraseră repede populaţiei autohtone, apărând oraşele, comerţul, agricultura. Mongolii, prea barbari în epoca genghishanidă şi deloc tentaţi de zonele meridionale în care nu bătea vântul stepelor, s-au întors în ţinuturile lor de origine, de îndată ce au terminat războaiele şi jaful.

Chemaţi ca eliberatori în Turkestan

Abia sfârşit războiul cu China, Marele Han se va întoarce spre vest, spre Asia Centrală, dominată la acea vreme de imperiul karakhitailor şi de către turcii uiguri. Începând cu anul 1211, aceştia îl omagiaseră pe Genghis Han, prin intermediul prinţului lor Barciuk, stăpân al oazelor de la nordul bazinului Târâm. Karakhitaii treceau prin greutăţi serioase: imperiul lor prosperase vreme de un secol, dar ultimul lor suveran avusese ideea nefastă de a-l lua la el pe Kucilug, fiul regelui naiman învins de hanul mongol. Kucilug a devenit ginerele prinţului şi apoi i-a luat

locul, în anul 1211. Uzurpatorul, care era şaman şi creştin totodată, a început să-i persecute pe musulmani, ajungând până la crucificarea unui imam1) pe poarta medersalei2) sale.

El a jefuit oazele care au refuzat să-i recunoască autoritatea şi a devenit atât de nepopular, încât cuceritorii mongoli vor fi întâmpinaţi ca nişte eliberatori.

Prinţii locali, sătui de acţiunile lui Kucilug, au solicitat de la Genghis Han protecţie împotriva uzurpatorului. Genghis Han, care îl detesta pe naiman, l-a trimis pe Djebe, unul din cei mai buni generali ai săi, spre „ţinutul celor şapte râuri”. Ajungând la oazele uigure din Tărâm şi trecând peste Tian-Shan cu o repeziciune surprinzătoare, armata mongolă s-a odihnit o vreme la Almalik, având la picioarele sale teritoriul duşman. Populaţia i-a primit pe mongoli ca pe nişte eliberatori. Kucilug a fugit spre Pamir, dar urmăritorii mongoli l-au prins şi l-au decapitat.

Armatei lui Djebe i s-a interzis orice jaf. Dominaţia mongolă a fost aclamată de populaţiile din Kashgar, Khotan şi Yarkand. Fostul imperiu karakhitai, întregul Turke-stan oriental, a fost alipit posesiunilor genghishanide.

Provocările sultanului din Kharesm

La vestul teritoriilor recent cucerite de Djebe, se întindea, de la Korasan, la Lacul Arai, sultanatul Kharesm, care cuprindea actualul Turkestan rusesc şi o bună parte

1) *imam* – şef religios musulman (şeful unei şcoli teologice islamice).

2) *medersa* – colegiu, universitate sub autoritate religioasă, la musulmani.

din Iran şi din Afghanistan.

Şahul Mohamed stăpânea acest imperiu întins, constituit destul de recent. Genghis Han intenţiona să întreţină relaţii bune cu el şi avuseseră loc schimburi amicale de ambasadori. Un incident grav avea să

compromită însă relaţiile dintre cele două mari puteri din Asia Centrală şi să ducă la război, în anul 1218, o caravană mongolă, foarte bogată, întovărăşită de un trimis personal al hanului, s-a prezentat la Otrar, la frontiera kharesmiană. Guvernatorul local Inalcık Kadîr Han şi-a însuşit bogăţiile transportate de caravană şi a sugrumat cam o sută de oameni, începând cu ambasadorul.

Suveranul mongol, înfuriat, a cerut şahului Mohamed să i-l predea pe guvernatorul vinovat. Prinţul kharesmian a răspuns ucigându-l pe unul din trimişii Marelui Han şi răzându-i în cap pe alţi doi, ceea ce era o mare insultă pentru mongoli. Războiul devenise inevitabil dar, înainte de acesta, Genghis Han a luat hotărârea de a-şi asigura succesiunea.

S-a stabilit că fiecare din fii va avea un teritoriu al său. Titlul suprem avea să-i revină celui de-al treilea fiu, Ogo-dei, căci Diotchi, primul născut, era, fără îndoială, fructul unirii silite dintre Boerte şi Cilger, răpitorul markit.

În vara anului 1219, armata mongolă s-a concentrat la sudul Altaiului, în apropierea izvoarelor Irtişului.

Armata a coborât pe valea fluviului Hi, spre „ţinutul celor şapte râuri”. Trupelor li s-au adăugat contingente vasale de turci, ajungându-se la peste două sute de mii de oameni.

Djebe şi Subotei deschideau marşul. Temuge, cel mai tânăr frate al hanului, *otciginul*, păzitorul căminului, rămăsese în Mongolia având îndatorirea de a guverna, în absenta fratelui mai mare.

Pentru a opri înaintarea duşmanului, Mohamed îşi instalase trupele pe Sîrdaria şi mai la sud, în valea Fergana. El se pregătea să opună o rezistenţă fixă, dispersată în mai multe puncte, unei armate extrem de mobile, a cărei principală putere consta în rapiditate. Trupele lăsate în repaus la Samarkand, Buhara şi Urgendj, nu trebuia să intre de la început în luptă.

Calculul s-a dovedit a fi foarte prost. Cu o armată mai

numeroasă, în ansamblul ei, Mohamed, angajând în fiecare luptă contingente reduse, s-a aflat mereu în inferioritate numerică.

Mânia Domnului se abate pe pământurile islamice în toamna anului 1219, armata mongolă se afla la Otrar. Asediul, condus de Djaghatai şi Ogodei, cel de-al doilea şi de-al treilea fiu al hanului, a durat foarte mult. Guvernatorul, vinovat de izbucnirea războiului şi ştiind că nu avea de aşteptat nicio îndurare, s-a bătut cu disperare, în final, a căzut prizonier şi i s-a turnat argint topit în ochi, pe gât şi în urechi, drept pedeapsă.

Diotchi asediase Sighnak, pe malul stâng al fluviului Sîrdaria. Asediul a durat şapte zile şi şapte nopţi, fără răgaz. Oraşul a căzut, până la urmă, şi întreaga populaţie a fost măcelărită.

Oraşul Djend, mai norocos, a fost doar jefuit timp de o săptămână, căci nu opusese nicio rezistenţă năvălitorilor. Mai spre sud, Khodjend, poarta Ferganei, apărat de un prinţ de mare valoare, Timur Melik (Regele de Fier), a sfârşit prin a fi cucerit. Cu prilejul asediului, armata mongolă împinsese înainte, în chip de scut, mai mult de cincizeci de mii de prizonieri.

Genghis Han, împreună cu Tolui, s-au îndreptat spre centrul Transoxianei. În februarie 1220 ajung la Buhara. La acea vreme, Buhara era unul din cele mai frumoase oraşe ale ţărilor musulmane. Străzile pavate, monumentele numeroase, grădinile irigate, fabricile de covoare, făceau din Buhara un oraş în care caravanele se opreau cu plăcere înainte de a înfrunta deşertul Kizilkum (Nisipurile Roşii). După un asediu de câteva zile, oraşul a fost cucerit.

Canalele oraşului au fost înfundate, pereţii dărâmaţi, ultimii apărători măcelăriţi. Toţi locuitorii au fost nevoiţi să plece şi oraşul a fost jefuit. Tradiţia a transmis povestea profanării moschee! de către învingători, însuşi Genghis Han intrând călare, fără a arăta vreun respect pentru sfinţenia locului.

Discursul în care el se prezintă ca „Mânia Domnului” şi „Biciul lui Allah” n-a existat, probabil, decât în legendă. I-maginaţia populară musulmană a considerat ca o pedeapsă a Cerului potopul care s-a revărsat asupra ţărilor islamice. După toate încercările la care a fost supus, oraşul Buhara, a suferit şi un incendiu în final.

„Deliciile din Samarkand

Samarkandul, unul din cele mai strălucitoare oraşe de pe Marele Drum al Mătăsii, avea să cunoască, în curând, grozăviile asediului. Armata mongolă a târât în urma ei toată populaţia întâlnită pe drumul spre Samarkand, spre a o folosi la asediul oraşului.

René Grousset ne-a descris această oază de civilizaţie din inima Asiei Centrale: „Numeroase canale, derivate din râu, dau solului o fertilitate ce contrastează cu ariditatea împrejurimilor. La fel cu toate oraşele transoxianice, Samarkandul era alcătuit din trei părţi, dispuse de la sud la nord. În sud, citadela, apoi oraşul propriu-zis şi, în fine, mahalaua. Oraşul era înconjurat de un zid gros, străpuns de patru porţi, printre care, la răsărit, Poarta Chinei şi la sud, Poarta Principală, alături de care se aflau cartierul bazarelor, caravanseraiurile şi magaziile. Era cartierul cel mai populat şi întregul oraş putea să ajungă până la cinci sute de mii de locuitori.

„Cu toată aglomeraţia cartierelor muncitoreşti şi a bazarelor, Samarkandul era foarte întins, o mare suprafaţă fiind ocupată de grădini. Numărul mare de canale de irigaţie a permis dezvoltarea considerabilă a agriculturii. „Deliciile din Samarkand”, la marginea deşertului, erau mai ales podoabele de flori, bazinele şi fântânile oraşului. Meşteşugarii din Samarkand erau vestiţi în întregul Orient pentru ţesăturile cu fir de argint şi corturile pe care le produceau. Artizanii făceau vase şi cupe de o mare eleganţă. Se lucrau, tot acolo, cele mai frumoase şei şi harnaşamente.

O altă specialitate a atelierelor din Samarkand mai

era şi hârtia. Tehnica era preluată de la chinezi, din secolul VIII şi hârtia produsă a înlocuit, în ţările musulmane, papirusul şi pergamentul. Samarkandul mai exporta mătăsuri şi ţesături din bumbac şi produse din grădinile sale. Pepenii din Samarkand, conservaţi în cutii de plumb acoperite cu zăpadă, se vindeau până în Bagdad…”

Cincizeci de mii de turci erau pregătiţi să apere oraşul atunci când Genghis Han a început asediul, în luna mai a anului 1220. Zeci de mii de prizonieri se aflau la faţa locului, pentru a servi drept scut uman armatei mongole. Măcelul a fost îngrozitor. Garnizoana turcească, descurajată, a trecut de partea duşmanului. Cetatea, rămasă astfel fără apărare, a capitulat.

Zidurile au fost distruse, populaţia evacuată, oraşul jefuit dar, de data aceasta, locurile sfinte au fost cruţate. Transfugii turci au fost pedepsiţi pentru trădare şi sugrumaţi. Prizonierii s-au putut elibera, contra unei sume de bani. Mongolii au păstrat doar treizeci de mii de artizani.

Măcel şi distrugeri la Urgendj

Capitala Kharesmului, Urgendj, fostul Gurgandj va rezista mai mult. Amplasată în vecinătatea deltei fluviului Amudaria, era o oază frumoasă, întreţinută cu mare grijă, între mlaştini şi deşert.

Diotchi a început asediul în aprilie 1221. A astupat canalele, a distrus livezile din apropierea oraşului. După ce s-au dărâmat zidurile împrejmuitoare, luptele au continuat în fiecare cartier, pe fiecare stradă, locuitorii apărându-se cu disperare. Năvălitorii au dat foc oraşului dar, pe măsură ce câştigau teren, pierderile lor deveneau tot mai mari. Femeile şi copiii au fost luaţi ca sclavi, artizanii au fost deportaţi şi populaţia bărbătească măcelărită. Pentru a-şi desăvârşi opera, mongolii au distrus digurile de pe Amudaria şi oraşul a fost înecat.

Sultanul Mohamed, înfrânt, a fugit spre sud. S-a refugiat la Balkh, apoi la Nişapur. Învingătorul dorea să-l

facă să plătească pentru asasinarea, cu trei ani înainte, a ambasadorului său. Genghis Han i-a pus pe generalii Djebe şi Subotei să-l urmărească pe fugar.

Cei doi au găsit cu uşurinţă urma lui Mohamed şi au străbătut, în câteva zile doar, peste o mie şase sute de kilometri, din Balkh până în Korasan, de la Nişapur până la Gazvin, pentru a ajunge la Hamadan. Nefericitul sultan al Kharesmului plecase din Hamadan spre Mazenderan, pe coasta de sud a Mării Caspice. De acolo, a reuşit să se îmbarce pe un vas şi a murit pe o insulă prăpădită, la începutul anului 1221, fără ca urmăritorii lui să-l fi putut prinde de viu.

Distrugerea Bactrianei şi a Korasanului în primăvara anului 1221, Genghis Han, care petrecuse iarna la Samarkand, de unde urmărise acţiunile fiilor şi generalilor săi, s-a hotărât să cucerească Bactriana, în nordul actualului Afghanistan. Balkh s-a predat fără lupte năvălitorilor dar hanul, temându-se de o revoltă ulterioară, a măcelărit populaţia pentru o mai mare siguranţă. Bactriana astfel supusă, Tolui, cel mai tânăr fiu al hanului, a primit însărcinarea de a năvăli în Korasan, în nord-estul actualului Iran. Oaza Nessa a fost prima cotropită, după cincisprezece zile de lupte. Locuitorii au fost prinşi, adunaţi, legaţi unii de alţii şi exterminaţi până la unul. Au pierit astfel, peste şaptezeci de mii de oameni. Oraşul Sebzevar a avut aceeaşi soartă.

Merv, fostul oraş al celebrului sultan Sandjar, era una din capitalele mătăsurilor orientale. Tolui a cucerit oraşul, întreaga garnizoană a fost decapitată, populaţia civilă a fost ucisă cu excepţia câtorva meşteşugari care au fost luaţi ca sclavi, înainte de a fi ucişi, cei mai bogaţi locuitori au fost torturaţi, căci învingătorii doreau să afle unde îşi ascunseseră averea.

După ce canalele de irigaţie au fost distruse, Merv a redevenit un loc al deşertului.

Tot în anul 1221, cel de-al patrulea fiu al Marelui Han

a asediat Nişapurul, capitala Korasanului, care respinsese un atac cu puţin înainte, atac în care fusese ucis Tokuteear, ginerele lui Genghis Han. Această moarte trebuia răzbunată exemplar.

Văduva a fost invitată spre a asista la masacrul care a durat patru zile. Toate cadavrele au fost decapitate ca să existe certitudinea că nimeni nu simula moartea. Capetele au fost îngrămădite sub formă de piramide şi apoi oraşul a fost distrus în întregime.

După o săptămână de rezistenţă, Herat a avut o soartă mai blândă, căci doar cei doisprezece mii de soldaţi ai garnizoanei au fost ucişi.

În decursul a doar câteva luni, hoardele barbare au distrus marile focare ale civilizaţiei. Korasanul dăduse Persiei pe filosoful Ghazali şi pe poeţii Firdousi şi Omar Khayam. Oraşele Korasanului fuseseră printre cele mai agreabile ale întregului Orient şi monumentele lor fuseseră renumite în toate ţările islamice. După trecerea uraganului mongol, regiunea nu a mai fost decât o întindere de ruine, până şi pământul murise, după distrugerea totală a sistemelor de irigaţie.

Până şi animalele şi pomii fructiferi în timp ce vântul morţii şi al distrugerii bătea pe deasupra Iranului septentrional, Marele Han trecuse munţii Hin-dukuş şi ajunsese în Afghanistan. Cetatea musulmană Bamiyan a opus o rezistenţă neaşteptată. Unul din nepoţii suveranului, Mutagen, fiu al lui Dioghatai, a fost ucis în luptă. Cu inima plină de durere şi de mânie, Marele Han a ordonat asediul la care a participat el însuşi. Pierderile mongolilor au fost grele, dar totul a fost măcelărit în oraşul cucerit, până şi animalele. Cetatea astfel rasă de pe faţa pământului nu va mai fi reclădită niciodată şi locul va fi numit „Oraşul blestemat”.

Spre est, moştenitorul nefericitului şah Mohamed, prinţul Djelal ed Din, continua lupta împotriva năvălitorilor. El l-a înfrânt chiar pe unul din generalii

Marelui Han la Pervan, lângă Kabul. S-au bătut cuie în urechile prizonierilor mongoli. Aflând aceasta, Genghis Han plin de mânie a pornit spre Ghazni, unde se afla Djelal ed Din. Acesta a fugit, urmărit de adversarii săi şi s-a refugiat în Pendjab. Era gata să fie prins pe malul Indului, în noiembrie 1221, dar a scăpat azvârlindu-se, cu cal cu tot, în apele fluviului.

Genghis Han a trecut repede înapoi, dincolo de Hindukuş. India tropicală nu-i tenta pe călăreţii din nord, care n-au făcut pe aici decât scurte incursiuni. Oraşele afghane care îl susţinuseră pe prinţul Djelal ed Din au fost distruse. Zidurile au fost dărâmate şi pomii fructiferi smulşi. Vegetaţia protectoare a oazelor a fost nimicită.

Cuceritorul a petrecut iarna 1222 – 1223 în apropiere de Samarkand şi a reluat, în primăvară, drumul spre nord-est.

În Caucaz şi în Rusia

După ce armatele au trecut peste fluviul Sîrdaria, ele s-au dedat plăcerilor vânătorii în stepele care despărţeau Transoxiana de Semirecia. În vara anului 1224, armatele se aflau spre Irtişul Negru, între Tarbagatai şi Altai, în vechiul ţinut naiman. În primăvara anului 1225, Genghis Han se afla, după şase ani de absenţă, în pădurile de la picioarele Munţilor Kentei, dominaţi de *Burcan Caldun*, muntele sacru al mongolilor.

La vest, Djebe şi Subotei, după ce îl scăpaseră pe sultanul Kharesmului, îşi continuaseră drumul prin nord-vestul Iranului, Caucaz şi Rusia de nord. Nu a fost vorba despre cuceriri propriu-zise, ci despre o recunoaştere a zonelor, în perspectiva unor cuceriri viitoare. Oraşul persan Gazvin, celebru pentru covoarele sale, şi-a văzut întreaga populaţie masacrată. Tabriz s-a salvat doar datorită plăţii unui tribut enorm.

Cei doi generali ai Marelui Han au iernat în stepele Araxului, renumite pentru blândeţea climei lor. În februarie 1221, au atacat regatul creştin al Georgiei.

Cavalerii regelui George al 11 Nea au fost tăiaţi bucăţele în apropiere de Tiflis şi timp de câteva săptămâni ţara a cunoscut jaful şi distrugerea.

Coborând spre Persia, Djebe şi Subotei s-au năpustit asupra Hamadanului, care plătise, totuşi, un tribut anul precedent. Scenariul obişnuit s-a produs: atac, cucerire a oraşului, măceluri şi incendiere.

Şefii mongoli au decis să treacă dincolo de Caucaz şi il...

să ajungă în stepele Terekului şi ale Kamei. Populaţiile locale nu au apreciat sosirea intruşilor şi cerkezii musulmani cu alainii ortodocşi s-au aliat cu turcii animişti pentru a-i înfrunta pe mongoli. Djebe şi Subotei i-au înfrânt, în acest moment, luptele aveau să ia o altă dimensiune. Arhiducele de Suzdal şi Vladimir, ginerele lui Kutan, au hotărât să intervină pentru a-l susţine pe socrul său, şeful turc, cu ajutorul altor prinţi ruşi, din Kiev şi din Cernigov. Trimişii şefilor mongoli care doreau să menţină pacea, au fost executaţi.

Înfruntarea era de neînlăturat. Şocul s-a produs la o cotitură a Niprului. Mongolii s-au repliat sistematic, vreme de mai multe zile, pentru a-l obosi pe duşman şi a-l aduce la locul dorit. La 31 mai 1222, pe malurile Kalkei, un mic râu care se varsă în Marea Azov, armatele ruseşti au fost decimate. Prinţul Kievului a fost făcut prizonier şi ucis.

Negustorii genovezi din Crimeea au fost alungaţi. O ultimă luptă a permis zdrobirea populaţiilor de la confluenţa Volgăi cu Kama. După această epopee care acoperise opt mii de kilometri, cei doi generali s-au întors la şeful lor, în stepele din zona râului Hi.

Cea de-a doua campanie din China

China se afla încă în atenţia Cuceritorului. Regatul Kin mai dăinuia la sudul Fluviului Galben.

Toate regiunile din nord erau bine controlate de mongoli. Unul din generalii lui Genghis Han consolidase dominaţia stăpânului său în Pekin, Shan-Tung, Shan-şi,

hopei şi mai la nord, în Manciuria. Din capitala sa.

Kai-Fong, regele Kin îl implora pe fiul lui Yesughei să uite ura cea veche şi să-l accepte ca vasal. Genghis Han rămânea, însă, inflexibil.

Grija lui principală nu era regatul Kin, ci regatul tangut, şi-Hia. Acesta recunoscuse, din anul 1209, dominaţia mongolă, dar refuzase să ofere Marelui Han contingentele de războinici promise. Această nesupunere trebuia pedepsită. Armata a pornit în primăvara anului 1226. La ieşirea din stepele Alashanului, Kan-Ciu şi SuCiu s-au predat fără nicio rezistenţă.

Fluviul Galben a fost atins, la o sută de kilometri la sud de Ning Hia, capitala tangută. Măcelurile şi distrugerea s-au abătut asupra zonei, mongolii începând un adevărat genocid al populaţiei tangute. S-au oprit doar când un consilier al Hanului i-a convins că avantajul fiscal de a domina zona era mai important decât nimicirea ei.

Ogodei a dat o scurtă năvală până sub zidurile oraşului Kai-Fong. În fine, în iunie 1227, suveranul tangut, asediat de multe luni, şi-a predat capitala. Ultimul rege al şi-Hia a fost executat pe loc.

Patruzeci de tinere şi patruzeci de cai de luptă înmormântaţi alături de Cuceritor în timpul celei de-a doua campanii împotriva Chinei, sănătatea Marelui Han slăbise. Oboseala, o cădere de pe cal, moartea lui Diotchi, fiul cel mai mare, survenită în februarie 1227, toate acestea îl zdruncinaseră pe suveran. Simţindu-şi sfârşitul aproape, Cuceritorul i-a chemat pe Ogodei şi Tolui, cel de-al treilea şi al patrulea fiu. El le-a expus planul de urmat pentru a-l distruge definitiv pe regele Kin. Le-a cerut să păstreze unitatea imperiului după moartea sa şi să nu cruţe pe nimeni atunci când Ning Hia, capitala tangută, va cădea. Această ultimă dorinţă a fost îndeplinită şi măcelul a fost general.

La 18 august 1227, Cuceritorul Lumii, „Stăpânul Pământului prin voinţa Cerului Albastru Atotputernic” a

închis ochii, în Munţii Kan-Su. Corpul a fost dus în nord şi înhumat la picioarele muntelui *Burcan Caldun*, muntele sacru, în apropiere de izvoarele Kerulentului şi ale Tulei, în inima pământului mongol. Patruzeci de tinere, alese din familiile cele mai nobile şi patruzeci de splendizi cai de luptă au fost sacrificaţi şi înmormântaţi alături de Cuceritor, spre a-l sluji în cealaltă lume.

Războiul mongol menirea, terorizată, vedea acum prăvălindu-se asupra ei hoardele de călăreţi barbari, în aparenţă de neînvins. La trecerea lor, Apocalipsul se dezlănţuia pretutindeni. Populaţiile sedentare ameninţate nu aveau nici măcar certitudinea că, supunându-se cuceritorilor, vor scăpa de setea lor de sânge şi moarte. Pretutindeni, războaie-fulger aduceau victoria călăreţilor veniţi din stepe. Imperiile cele mai strălucitoare, regatele cele mai prospere, statele cele mai bine protejate, toate aveau să cunoască umilinţa înfrângerilor. Nicio putere nu părea a fi în stare să se opună acestor armate de demoni, ivite din adâncurile iadului. De la Polonia la Pacific, cavaleria mongolă, în aparenţă condusă de un zeu al războiului, avea să-şi impună legea.

O armată riguros organizată

Trupele mongole păstrează o organizare feudală. Şefii mongoli (*noyani*) dispun de un popor (*ulus*) compus la rândul lui din mai multe *ayil* (grupuri nomade care reuneau mai multe triburi). Noyanul-comandă tuturor vasalilor săi şi oamenilor lor. El pune trupele la dispoziţia prinţului, când este nevoie. Acest obicei feudal, foarte tradiţional, a fost completat de Genghis Han printr-o organizare în unităţi zecimale. Trimisul papei Inocenţiu al IV-lea1, Jean de Plan Carpin, ne-a descris ierarhia militară mongolă astfel:

Genghis Han a organizat armata sa după cum urmează.

În fruntea a zece călăreţi (*arbani*), a numit un şef, numit *ze-cist*, după câte ştim. La zece grupe de câte zece

călăreţi, comanda un ofiţer numit *şutist*; zece grupe de câte o sută (*minggane*) ascultă de un *miist*; zece mii de oameni reuniţi sub autoritatea unui căpitan constituie un corp de armată denumit *trimen*. În fine, comanda ansamblului trupelor este încredinţată câtorva generali…” La această organigramă a armatei mongole ar trebui să adăugăm *tuculsau* „flamura” cuprinzând o sută de mii de oameni.

Comanda diferitelor unităţi era ereditară şi şefii erau legaţi de gradele lor. Ei primeau o investitură oficială din partea suveranului şi apoi o tabletă de comandant, din argint sau din aur, după grad, care le era remisă de însuşi Marele Han. La vremea cuceririlor, armata, riguros

1) *Inocenţiu al IV-lea* – papă de la 1243 la 1254.

organizată, nu mai este o simplă adunare de clanuri feudale. Suveranul desemnează el însuşi funcţiile şi ofiţerii nu sunt inamovibili. Şefii care nu au rezultate mulţumitoare sunt destituiţi şi înlocuiţi.

O disciplină de fier

Disciplina care domneşte în rândurile acestei armate nu interzice relaxările după o bătălie sau după cucerirea unui oraş, dar condamnă fără milă orice laşitate şi, mai ales, orice dezertare. Plan Carpin a fost impresionat de rigoarea care domnea, din acest punct de vedere, în armata mongolă: „Dacă într-o bătălie, unul, doi sau mai mulţi oameni dintr-o grupă de zece, dezertează – întreaga grupă este executată. Dacă toţi zece dezertează – grupa de o sută căreia îi aparţin este executată în întregime. Pe scurt, în a-fara cazului unei debandade generale, orice dezertor este ucis. De asemenea, dacă unul sau doi călăreţi pornesc curajoşi la asalt şi ceilalţi nu-i urmează, aceştia sunt pedepsiţi cu moartea. Dacă unul din grupa de zece este luat prizonier şi ceilalţi nu-i sar în ajutor, ei sunt ucişi”.

Până la două sute de mii de oameni

Contemporanii, fascinaţi şi terorizaţi de armata

mongolă, au exagerat, desigur, efectivul de oameni al cuceritorilor. Cronicile persane, textele chinezeşti, evocă adeseori sute de mii de războinici, mase de oameni cu neputinţă de a fi număraţi, un adevărat fluviu uman revărsându-se şi cotropind nefericitele oraşe ale Iranului, Asiei Centrale sau ale Imperiului de Mijloc. Mobilitatea şi ubicuitatea călăreţilor mongoli a contribuit, de asemenea, la sporirea numărului lor în imaginaţia popoarelor.

Trupele lui Genghis Han au numărat, dacă reţinem estimările maximale, până la două sute cincizeci de mii de oameni. Această cifră este deja considerabilă pentru acea vreme, dacă ne gândim la problemele de „logistică", hrană, nutreţ, pe care le punea o deplasare îndelungată, în regiuni îndepărtate şi ostile, ale unor unităţi războinice care nu se lăsau până ce nu epuizau ţinutul cucerit, jefuind şi măcelărind.

Ansamblul armatei era repartizat, geografic, în trei sectoare: aripa stângă sau „mâna stângă" (*jegun gaf*) întoarsă spre est, spre China1). „Mâna dreaptă" este întoarsă spre vest, spre stepa kirghiză. Centrul este, în general, sub comanda hanului în persoană.

Alături de han se află un mare stat-major, cuprinzând câţiva inspectori generali ai armatei cât şi ai diverselor servicii specializate în asigurarea hranei, armelor, întreţinerea şi înlocuirea cailor. Garda personală a prinţului, care nu-l părăseşte niciodată, este compusă din zece mii de oameni. Aceştia, selecţionaţi cu atenţie, sunt combatanţii cei mai tineri, cei mai puternici, cei mai buni arcaşi şi provin din cele mai nobile familii ale societăţii mongole. Ei veghează zi şi noapte asupra suveranului, îl slujesc şi îi îngrijesc caii.

1) de notat că totul este orientat la mongoli în funcţie de sud; la fel este şi la chinezi.

Genghis Han în cortul său regal.

Un „moral ridicat".

Această armată barbară şi feudală, deja „modernă" în

organizare şi disciplină, este dotată cu un „moral ridicat”. Discursurile suveranului sau ale şefilor, perspectivele prăzilor bogate, promisiunile de violuri şi de măceluri sunt mai mult decât suficiente pentru a-i stârni la luptă pe aceşti bărbaţi obişnuiţi cu viaţa grea şi frugală a stepelor. Pentru călăreţul barbar, obişnuit să rătăcească în teritoriul când încins, când îngheţat, care se întinde de la Manciuria la Caspică, oazele bogate ale Transoxianei şi ale Tărâmului sau ale Iranului, cetăţile rafinate de secole de cultură, constituiau obiective excitante. Războiul era de multă vreme activitatea naţională a mongolilor, o „artă de a trăi” firească pentru ei. Era un război crud şi necruţător în care lupul stepelor, moştenitorul mileniilor de viaţă nomadă, căuta să distrugă, fără să-şi dea seama, ceea ce era pentru el o altă lume, aceea a civilizaţiei sedentare.

Înainte de orice, un călăreţ

Luptătorul mongol este, înainte de orice, un călăreţ şi caii săi sunt ţinta tuturor îngrijirilor. El este una cu calul său şi nu îşi poate închipui că războiul ar putea fi făcut altfel decât călare. Animalul este îndesat, masiv, robust, descendent al calului de Przewalski, care ocupa stepele Euro-Asiei în timpul primei glaciaţiuni, cu cincisprezece mii de ani în urmă, în epoca magdaleniană. El nu are eleganţa cailor arabi sau puterea celor europeni, dar este rezistent la orice încercare şi ceea ce este unul din atuurile majore ale armatei Marelui Han. Calul este bine înhămat: bucăţi de piele îi acoperă coastele şi pieptul, fruntea îi este apărată de o placă din metal.

Ţinuta de război nu diferă mult de cea curentă: cămaşă, pantaloni largi, cizme şi căciulă cu urechi, în timpul luptelor, armura este în general din pieie destul de suplă. Plan Carpin ne spune în ce fel este confecţionată:

fâşii din piele de bou sau de alt animal, late de-o palmă, sunt prinse câte trei sau patru, cu nişte bentiţe. Când războinicul se înclină, fâşiile alunecă unele peste altele, dublând sau chiar triplând protecţia”. Cuirasa este

uşor de pus şi de scos. Coiful este din fier, completat cu fâşii din piele care apără gâtul. Unii combatanţi au armuri din fier, rudimentar confecţionate.

Această cavalerie, astfel îmbrăcată, înarmată cu topoare, va constitui o forţă de şoc, în timp ce arcaşii vor conduce acţiunile foarte mobile şi rapide de hărţuire a adversarului.

Cei mai buni arcaşi din lume

Toţi autorii contemporani au insistat asupra rolului primordial al arcului în armamentul mongolilor. Marco Polo ne spune că armele lor sunt „arcul, suliţa, spada şi măciuca, dar mongolii se folosesc mai mult de arc, fiind cei mai buni arcaşi din lume”.

Plan Carpin ne spune: „Fiecare luptător are cel puţin două, trei arcuri sau doar unul singur, dar de o calitate deosebită, şi trei tolbe îndesate cu săgeţi”. Săgeţile sunt lungi, cu vârf metalic ascuţit.

Anumite săgeţi, cele destinate vânătorii, au vârful din lemn sau din corn pentru a nu sfâşia vânatul, în timpul luptelor, mongolii nu ocheau pe cineva anume. Fără a se apropia prea mult, ei azvârleau spre linia duşmană o ploaie deasă de săgeţi şi repetau, în goană, operaţia, înainte de a porni asaltul. Aceasta este vechea tactică nomadă, folosită şi de indienii din America de Nord.

Pe lângă arcul cu dublă curbură, care constituia arma lui prin excelenţă, mongolul mai avea o sabie subţiată la vârf şi ascuţită pe o parte, uşor curbată. Plan Carpin mai descrie şi arma tradiţională a luptătorilor orientali: „Anumiţi călăreţi sunt înarmaţi cu o lance prevăzută la capăt cu un cârlig pentru a-l doborî de pe cal pe adversar”. Această armă era deosebit de primejdioasă în învălmăşeli. Lasoul era şi el folosit pentru a-i răsturna pe combatanţi sau pentru a le imobiliza caii.

„Echipamentul” cărat de călăreţul mongol era foarte redus pentru a nu compromite mobilitatea armatei. Hrana era constituită din raţii infime de apă, lapte şi carne

uscată. Un cort mic trebuia să-l apere de vânt şi de frig, în momentele de repaus. Un sac de piele serveşte drept pernă, când e pus pe şa, şi permite ca, fiind ermetic închis, să constituie, legat de coada calului, un fel de mini-plută, foarte eficientă la traversarea râurilor.

Un parc de maşinării pentru asediu

Până în secolul XIII, punctul slab al acestor armate de călăreţi a constat în neputinţa lor în faţa zidurilor cetăţilor fortificate. Odată cu Genghis Han totul se schimbă şi oraşele, până atunci crezându-se în siguranţă în spatele zidurilor, vor începe să se teamă. Armata mongolă va târî după ea sau va construi pe loc, după caz, un adevărat parc de maşinării pentru asediu, inspirate după cele folosite de chinezi. Berbeci, catapulte, turnuri – vor fi din plin şi niciun oraş nu va mai rezista năvălitorilor.

Mongolii nu se grăbesc cu cetăţile care refuză să-şi deschidă porţile. Asediul poate dura mai multe luni şi orice metodă e bună pentru asediatori: se abat apele unui fluviu pentru a inunda oraşul, se sapă galerii pe sub ziduri, se dă foc, se împing prizonierii înainte şi cadavrele lor, unele peste altele, constituie sinistre rampe de acces la ziduri. Plan Carpin a fost impresionat de perseverenţa lor în acest domeniu: „Mongolii cuceresc un loc fortificat astfel: îl înconjoară cu baricade, astfel încât nimeni nu poate intra sau ieşi. Urmează atacul neîntrerupt, cu maşinăriile de război şi cu săgeţi, în timp ce o parte a armatei se luptă, cealaltă se odihneşte şi preia schimbul la epuizarea celei dintâi. Dacă cetatea rezistă la asediu, îi dau foc…”

O ştiinţă militară de necrezut

După un timp în care încearcă orice ca să reziste, oraşele capitulează şi plătesc un tribut mare, cu speranţa că vor scăpa măcar de jaf.

Domeniul în care ştiinţa militară a mongolilor i-a uluit mai mult pe contemporani, a fost acela al bătăliilor clasice, pe rânduri. Şiretenie, repeziciune, mobilitate – toate acestea au constituit succesul armatelor Marelui

Han. Trupele sale nu sunt niciodată surprinse: cercetaşii informează mereu asupra mişcărilor duşmanului. Dacă adversarul este prea puternic, bătălia va fi evitată şi se va aştepta ca el să se împrăştie, pentru a fi atacat. Dacă situaţia armatei este prea riscantă, ea va dispărea cu totul câteva zile sau săptămâni, neputând fi urmărită.

Ziua în care se va da bătălia, când toate condiţiile par favorabile, escadroanele organizate după sistemul zecimal pe care l-am descris, se adună într-o linişte impresionantă. Mişcările şi manevrele se fac după semnalele date de poziţia diferită a stindardelor. Fiecare unitate de o mie de oameni are cai de aceeaşi culoare.

Avangarda se năpusteşte. Acest prim val se opreşte la câteva sute de metri de duşman, azvârle săgeţile şi se retrage. Operaţiunea se repetă de mai multe ori.

Dacă adversarul se azvârle în luptă, călăreţii se eschivează şi refuză lupta corp la corp. Când aceste acţiuni premergătoare sunt încheiate şi deja mulţi luptători şi cai ai duşmanilor sunt ucişi sau răniţi, cavaleria grea porneşte şi se produce şocul, în sunetul tobelor şi într-un vacarm de ţipete şi urlete sălbatice, încleştarea este rapidă, mai degrabă o ploaie de lovituri violente şi repetate.

Mişcări elastice

Această tactică, pe bază de mişcări elastice, epuizează adversarul. Dacă acesta are ideea nefericită de a se angaja în luptă cu totul şi de a-i urmări pe călăreţii mongoli, aceştia mimează retragerea pentru a-i nimici mai bine, în locurile-capcană în care îi atrag.

În timp ce luptele se desfăşoară printr-o serie de lovituri de şoc cu scopul de a zdruncina liniile adverse, aripile armatei mongole se deplasează discret şi încep, de departe, o mişcare spre flancurile şi spre spatele armatei duşmane, ocupată cu respingerea atacurilor f ronţăie. Când adversarul este destul de obosit, se amorsează mişcarea finală: un asalt din toate părţile ale unei mulţimi care urlă. Duşmanul, luat prin surprindere, este atunci

repede înfrânt.

Tactica mongolă, pe bază de mobilitate şi supleţe este, prin urmare, foarte simplă. Ea surprinde şi descumpăneşte trupele obişnuite cu şocuri frontale.

Viclenie şi operaţiuni de „comando”.

Dincolo de câmpul de luptă, calităţile războinice ale mongolilor nu sunt de neglijat. Ambuscadele sunt cele mai frecvente. Rapiditatea de acţiune, precizia ucigaşă – sunt fatale adversarului luat prin surprindere şi care nu şi-a trimis cercetaşi pentru a studia terenul. Viclenia este o armă de temut: duşmanul este atras de un grup mic până în locul dorit, unde îl aşteaptă o armată întreagă.

Istoria mongolă, înainte de cucerire, este de asemenea plină de operaţiuni de „comando” îndrăzneţe. Luarea înapoi a Boertei, soţia răpită a lui Genghis Han, atacurile asupra hoţilor de cai, sunt exemple grăitoare. Mongolul ştie să surprindă, să ucidă în tăcere, să pătrundă până la adversarfără să fie simţit şi, odată lovitura dată, să dispară fără urmă.

Teroarea sistematică: piramidele de capete

Războinicii desăvârşiţi aveau de ce să răspândească teama în rândurile duşmanilor lor. Metodele de exterminare „industrială” şi de teroare la care au recurs în diversele ţinuturi cucerite, aveau să uluiască Lumea Veche1), paralizată de frică în faţa unei astfel de violenţe. Există numeroase astfel de mărturii privind măcelurile şi distrugerile sistematice din China până în Rusia. Nefericire învinşilor! Trecerea hoardelor mongole avea să lase fluvii de sânge în urmă.

Prizonierii sunt masacraţi, de obicei, după cum ne explică şi Plan Carpin: „Orice om luat prizonier este ucis, cu excepţia acelora care sunt păstraţi ca sclavi. Prizonierii, în grupuri de câte zece, sunt repartizaţi celor ce îi ucid cu securile”.

Cei rămaşi ca sclavi nu au o soartă mai bună: ei vor fi scuturi vii în asalturi, vor săpa tranşee la baza zidurilor

duşmane, sub ploaia de pietre şi de plumb topit a

1) prin *Lumea Veche se* înţelege Europa, Asia, Africa.

asediaţilor. Holocaustul care urmează victoriei nu îi cruţă pe aceşti nefericiţi, care sunt ucişi. Trimişii care vin să negocieze predarea unui oraş sunt bătuţi până ce mor şi cadavrele lor sunt date la câini. La Ning Hia, ei au fost decapitaţi. Transfugii care vin în tabăra mongolilor nu sunt cruţaţi, după cum s-a petrecut cu cei treizeci de mii de turci din garnizoana de la Samarkand. Şefii inamicilor sunt masacraţi împreună cu întreaga lor familie şi nici copiii mici nu scapă cu viaţă. Locurile sfinte nu sunt ocolite. După cum am mai spus, Genghis Han a intrat călare în marea moschee din Buhara şi episcopul din Riazan a fost ars de viu în biserica sa, împreună cu tot clerul.

Populaţia câte unui oraş întreg este masacrată. Trista ceremonie durează ore îndelungate. Nu scapă nici femeile, nici copiii, nici bătrânii. Doar meşteşugarii de vază sunt trimişi la curtea lui Genghis Han pentru a-i confecţiona bijuterii sau arme. Guillaume de Rubroek, trimisul lui Ludovic cel Sfânt la Karakorum, l-a întâlnit acolo pe bijutierul parizian, Guillaume Buchier, luat ostatic cu doi ani în urmă, dintr-o cetate cucerită. Cele mai frumoase femei mai scapă, uneori, pentru a fi oferite şefilor mongoli.

Obiceiurile cuceritorilor erau astfel încât descurajau pe oricine ar fi intenţionat să le reziste. Pentru a se asigura că nimeni nu le-a scăpat, călăii tăiau capetele victimelor şi le clădeau în formă de piramidă. Acest obicei sinistru va deveni frecvent la mongoli şi Tamerlan îl va continua, la începutul secolului XV.

În numele „superiorităţii morale

Nebunia ucigaşă, am văzut, n-a cruţat nici măcar animalele. Trebuie omorât totul: acesta este cazul oraşului Bamyan, din Afghanistan. Oraşul a fost ras de pe faţa pământului şi tot ce trăia a fost masacrat. Pretutindeni n-a fost decât jaf, incendii şi omoruri. Canalele de irigaţie sunt distruse, pedepsindu-se astfel şi pământul, care redevine

neroditor.

Învinşii au atribuit acest cataclism barbariei sau mâniei divine. Această înverşunare în a distruge poate fi pusă în seama sălbăticiei populaţiilor mongole, niciodată în contact cu civilizaţia în întinderile stepelor sau pădurilor din nord-estul Asiei.

Trebuie evaluat şi interesul militar al acestor măceluri: ce altă lecţie ar fi fost mai bună pentru a-i descuraja pe cei învinşi? Nu au fost revolte şi. pacificarea" a fost într-adevăr durabilă, dar cu ce preţ!

În fine, dacă năvălitorii măcelăresc este şi fiindcă ei dispreţuiesc cu totul populaţia sedentară paşnică, citadină, moleşită de avantajele civilizaţiei. Şefii mongoli au sentimentul superiorităţii morale dată de o existenţă aspră şi războinică. Astfel resimte victoria sa Genghis Han şi se teme că, în generaţiile viitoare, urmaşii săi ar putea să se lase ademeniţi de viaţa civilizată pe care el şi războinicii săi se înverşunează s-o distrugă…

Călăreţii duşi de vântul stepelor ar fi trebuit să triumfe de-a pururi peste oazele şi câmpurile cultivate de populaţiile sedentare, paşnice şi slabe.

CnPITOIUL 7 II

Moştenirea lui Genghis Han eful clanului kiyat, devenit *Han Universal*, a pregătit, cu câţiva ani înainte de moartea sa, împărţirea Imperiului între cei patru fii. Fiecare trebuia să primească un anumit număr de triburi, un teritoriu şi o parte din veniturile asigurate din plata impozitelor pe care le suportau populaţiile sedentare cucerite. Diotchi murind în anul 1227, fiul său Bătu a fost cel care a moştenit pământurile rezervate iniţial fiului mai mare al lui Genghis Han. l-au revenit regiunile de la vest de Irtiş, până dincolo de Volga, cu ţinutul Kipceak.

Djaghatai, cel de-al doilea fiu al Marelui Han, a primit Asia Centrală, adică vechiul stat al karakhitailor, cu partea de vest a Kharesmului, unde se aflau cetăţile Buhara, Samarkand, şi întregul bazin al Tărâmului,

actualul Turke-stan chinezesc.

Ogodei a primit regiunile situate de la lacul Balkah la Urungu, vechiul ţinut al naimanilor.

Tolui, în fine, în calitatea sa de fiu mezin, de *otcigin*, rămânea paznicul vetrei mongole.

Toate aceste teritorii erau mai ales rezervate vieţii nomade şi zonele sedentare controlate rămâneau. pământuri ale Imperiului", depinzând direct de Marele Han, căruia îi plăteau un tribut greu.

Ogodei continuă cucerirea

Tolui, în calitate de *otcigin*, *a* asigurat câteva luni regenţa Marelui Han apoi, în primăvara anului 1229, *kuril-taiul* întrunit pe malurile râului Kerulen l-a desemnat pe Ogodei drept succesorul lui Genghis Han. Noul suveran şi-a stabilit capitala la Karakorum.

Domnia fiului lui Temudjin a fost caracterizată printr-un efort susţinut de a ţine în mâini puterea administrativă. Sfătuit de Ye Liu Cili Tsai, Ogodei a organizat un serviciu de cancelarie asigurat de turci uiguri, de persani şi de chinezi. Impozitele au fost strânse cu regularitate de la populaţiile sedentare şi de la triburile nomade. S-a instituit şi un sistem poştal. Aceste acţiuni de guvernare în timp de pace nu l-au încântat prea tare pe Ogodei, a cărui domnie a însemnat, mai ales, continuarea cuceririlor, în toate direcţiile.

Anul 1232 a adus supunerea a ceea ce mai rămăsese din regatul Kin. Tolui, după cum îl sfătuise odinioară tatăl său, a năvălit în Ho Nan, prin sud. În acelaşi timp, Ogodei a trecut Fluviul Galben. Subotei a asediat Kai-Fong şi a învins în mai 1232. Ultimul împărat Kin s-a sinucis câteva luni mai târziu şi tot ceea ce mai rămăsese din regatul său a fost anexat, în anul 1234, de Imperiul mongol.

Dinastia Song, însufleţită de o ură puternică faţă de dinastia Kin, ajutase mult la prăbuşirea acesteia. Se afla acum în contact direct cu mongolii şi subestima puterea lor, într-un fel primejdios.

De la China de sud la Bizanţ în urma unui conflict de frontieră, populaţia Song a atacat şi a cucerit Kai-Fong şi Lo Yang. Riposta nu s-a lăsat aşteptată, în cursul unui mare *kuriltai* adunat în grabă în capitala sa, Ogodei a decis, în anul 1235, cucerirea restului Chinei. Războiul nu va da imediat rezultatele aşteptate şi abia peste patruzeci de ani mongolii vor anexa imperiul dinastiei Song.

În timp ce China de sud era cotropită, o altă armată s-a dus să facă ordine în Coreea, care, supusă din anul 1231, se răsculase.

Spre vest, după trecerea uraganului mongol, Iranul se ridica treptat din ruine. Moştenitorul lui Mohamed, nefericitul sultan al Kharesmului, a reapărut după un exil în India. El şi-a restabilit autoritatea asupra Persiei occidentale dar nu a ştiut să adune toate ţările islamice într-o adevărată „uniune sacră” împotriva pericolului barbar. Aceste mişcări nu i-au fost pe plac lui Ogodei care a trimis în Iran o armată condusă de un războinic destoinic, Cior-magan. Djelal ed Din a fugit şi, urmărit de mongoli la fel cum fusese şi tatăl său, şi-a sfârşit zilele în Caucaz, neştiut de nimeni. Stabilită în nord-vestul Iranului, armata lui Ciormagan a rămas acolo vreo zece ani, luând biruri de la toate oraşele din zonă. Cetăţile sau principatele refractare erau imediat distruse. Azerbaidjanul, Georgia au fost jefuite din nou. Din 1242 până în 1256, Ciormagan a fost înlocuit cu alt şef, Baigiu, care a atacat cu succes sultanatul din Konya, în Anatolia. Erzurum a fost jefuit şi sultanul, învins la Erzinjan, a fost nevoit să accepte dominaţia mongolă.

Imperiul mongol se întinde acum până la frontierele statului bizantin. Influenţa mongolă în Caucaz a fost întărită prin alianţa dintre Marele Han şi regele creştin al Armeniei, dornic să găsească un apărător împotriva vecinilor săi musulmani.

În inima Europei orientale: Moscova şi Viadimir

Cea mai spectaculoasă cucerire a lui Ogodei a fost

aceea care avea să-i ducă pe călăreţii mongoli în inima Europei orientale. O armată formidabilă, din o sută cincizeci de mii de oameni comandaţi de Bătu, moştenitorul lui Diotchi şi de Subotei, a atacat în toamna anului 1236, regatul bulgar de pe Kama, a cărui capitală, Bolghar, a fost distrusă. La începutul anului 1237, a fost rândul turcilor kipceaki, instalaţi între Volga, Ural şi Caspica să îndure năvălirea. Marea majoritate a populaţiei s-a supus şi doar câţiva răzvrătiţi au fost prinşi şi executaţi, în decembrie 1237 a căzut oraşul Riazan şi întreaga lui populaţie a fost sugrumată. Trei luni mai târziu, Moscova a fost cotropită.

Suzdal, Vladimir şi Iaroslav au căzut rând pe rând.

Asediul oraşului Vladimir a fost deosebit de sângeros şi îl cunoaştem din predica celebră a episcopului Serapion, rostită în anul 1240, la doi ani de la dezastru: „Dumnezeu a trimis atunci, spre noi, un popor neîndurător, un popor sălbatic, un popor care nu a cruţat nici frumuseţea, nici tinereţea, nici neputinţa bătrânilor, nici frăgezimea copiilor… Sfintele biserici au fost distruse, obiectele sacre au fost profanate… Cadavrele călugărilor venerabili au fost azvârlite în zăpadă, hrană păsărilor de pradă. Pământul a fost îmbibat cu sângele părinţilor şi fraţilor noştri, curgând râuri, râuri. Curajul voievozilor şi al prinţilor noştri a dispărut, bărbaţii noştri viteji au fugit înfricoşaţi, o mulţime întreagă a fost dusă în captivitate, satele noastre au devenit câmpuri de urzici, mărirea noastră s-a topit, frumuseţea noastră a fost distrusă…”

Marele oraş Novgorod şi-a datorat supravieţuirea dezgheţului. Drumurile transformându-se în mlaştini şi noroaiele năpădind câmpiile, armata duşmană a fost paralizată.

Kiev, Cracovia, Pesta, Adriatica în 1239 şi 1240, Ucraina este incendiată şi însângerată, Kievul este distrus în întregime. La începutul anului 1241, trecând peste Vistula îngheţată, mongolii se azvârl asupra Poloniei.

Cracovia, părăsită de locuitorii săi terorizaţi, este incendiată. Mongolii trec Oderul şi se confruntă cu ducele polonez Henric al Sileziei, sprijinit de contingente teutone. La 9 aprilie 1271, trupele europene sunt zdrobite la Wahistadt.

Armata victorioasă, pe care nimic nu pare să o poată opri, traversează Moravia jefuind totul în calea sa şi regăseşte marea parte a trupelor mongole pe teritoriul Ungariei. Acestea tocmai trecuseră Carpaţii. La începutul lunii aprilie, întreaga armată condusă de Subotei se află în faţa Pestei. Regele Ungariei, Bela al IV-lea este învins şi trupele sale masacrate. Pesta este cucerită şi este supusă tratamentului barbar al sugrumării colective.

În vara anului 1241, cercetaşi! mongoli sunt văzuţi nu departe de Viena. În ziua de Crăciun a anului 1241, cade o cetate importantă de pe Dunăre. Lunile următoare, călăreţii asiatici ajung la coasta Adriaticii. Veneţia este direct ameninţată.

Guyuk, apoi Mongka, succesorii lui Ogodei

Vestea morţii lui Ogodei a salvat Europa de la pericolul major care se profila la est.

După dispariţia primului succesor al lui Genghis Han, soţia sa a asigurat regenţa timp de aproape cinci ani, apoi s-a întrunit un *kuriltai*, în vara anului 1246. Fiul lui Ogodei, Guyuk, a fost desemnat ca Mare Han. Această întrunire ne este cunoscută din relatările franciscanului Jean de Plan Carpin, trimisul papei Inocenţiu al IV-lea pe lângă Han şi una din sursele noastre de informaţie dintre cele mai preţioase privind mongolii de la acea vreme.

Noul suveran nu avea să domnească multă vreme, căci a murit în primăvara anului 1248. După o nouă regenţă, în cursul căreia Marea Hoardă a fost vizitată de trimişii regelui Ludovic cel Sfânt, în frunte cu dominicanul André de Long-jumeau, a fost desemnat ca Han Suprem, Mongka, fiul lui Tolui şi al prinţesei keraite şi nestoriene, Sorgak Tani. Mongka a fost sprijinit de Bătu, care era ostil

urmaşilor lui Ogodei. Opoziţia manifestată de partizanii fiului lui Guyuk, care nu era decât un copil, a fost sfărâmată şi regenta, acuzată de vrăjitorie, a fost închisă într-un sac şi înecată.

Domnia lui Mongka s-a distins prin întărirea unităţii imperiale, prin favorurile de care s-au bucurat la curte nestorienii, budismul şi taoismul. La curtea lui Mongka s-a prezentat un alt ambasador al regelui Ludovic cel Sfânt, fratele Guillaume de Rubroek. Noul han s-a preocupat, de asemenea, de cucerirea în continuare a Chinei unde, la sud, imperiul Song opunea o rezistenţă neaşteptată.

Kublai, Marele Han şi împărat al Chinei

Cu începere din 1251, fratele lui Mongka, Kublai, primise în dar regiunea Ho Nan şi fusese numit guvernator al Chinei de nord. În anul următor, el i-a atacat pe songi, prin partea de vest. Ţinutul Yu-Nan, unde era stabilit un stat *thai*, a fost cucerit.

Tibetul a fost nevoit să recunoască, şi el, dominaţia mongolă.

Mai spre sud, Tonkin a fost cotropit şi oraşul Hanoi a fost jefuit. Regele din Anam a fost silit să plătească un tribut marelui suveran din nord. Atunci când mongolii se pregăteau să dea Chinei lovitura de graţie, Mongka a murit. Luând-o înaintea fratelui mai mic, *oiciginul* Arik Boga.

Kublai s-a proclamat Mare Han în luna iunie a anului 1260 şi a reuşit să se impună, în scurtă vreme, diverselor ramuri genghishanide.

Cucerirea definitivă a imperiului Song avea să mai dureze aproape douăzeci de ani, întrucât anumite zone au mai rezistat până prin 1279. Pentru prima dată, China de sud a fost supusă de nomazii din nord. Războiul fusese lung şi greu datorită reliefului accidentat, marilor rezerve umane ale Chinei, numărului mare de oraşe care a trebuit să fie asediate luni de-a rândul. Felul războiului se schimbase: nu se mai măcelărea sistematic, culturile au

fost cruţate şi când ultimul împărat Song, un copil, a căzut în mâinile lui Kublai, acesta nu i-a făcut niciun rău, mulţumindu-se să-l păstreze la curtea sa. Hanul mongol s-a prezentat atunci ca moştenitorul împăraţilor Cereşti şi, songii odată dispăruţi, nimeni nu mai putea râvni la acest titlu.

Kublai fiind sedus de civilizaţia chinezească, statul mongol va intra într-un proces rapid de „sinizare" (va intra sub influenţa chinezească) şi va abandona moştenirea nomadă. Noua dinastie a luat numele „de Yuan şi este semnificativ faptul că Marele Han a decis să-şi mute capitala de la Karakorum la Pekin, chiar în anul cuceririi.

Noul împărat al Chinei a supus definitiv Coreea, dar n-a mai avut succes în alte încercări. De două ori, în 1274 şi în 1281, armatele sale au fost respinse de Japonia. Trupele mongole nu au putut ocupa, în mod durabil, regatul Ceampa, la sud de actualul Vietnam. În fine, o expediţie în Java a rămas fără rezultate. Pe lângă aceste expediţii îndepărtate, Marele Han a avut de furcă spre vest, unde Qaidu, un urmaş al lui Ogodei, se ridica mereu împotriva autorităţii hanului.

Lupte interne, influenţe chinezeşti, oboseală

Qaidu a apărut ca fiind în stare să echilibreze, în centrul continentului, puterea lui Kublai pe care îl acuza de a fi sub influenţa chinezească şi de a fi părăsit viaţa nomadă, tradiţională, a poporului mongol. Aliindu-se cu Nayan, descendentul unui frate al lui Genghis Han şi care poseda un teritoriu întins în nordul Manciuriei, Qaidu a făcut o coaliţie împotriva lui Kublai. Acesta, preluând iniţiativa, l-a învins pe Nayan, pentru a împiedica joncţiunea armatei sale cu cea a lui Qaidu. Luptele au continuat şi după moartea Marelui Han, survenită în anul 1294. Succesorul său, Timur Oldjaitu, l-a învins şi l-a ucis pe rebel. Atunci, unitatea genghishanidă s-a refăcut şi urmaşii lui Ogodei s-au supus suveranului înscăunat la Pekin, în urma unor lupte interne, moştenitorii lui Ogodei

au dispărut.

Tendinţa lui Kublai de a privilegia China şi de a seden-tariza dinastia genghishanidă, s-a dovedit grea de consecinţe. Mongolii, deveniţi sedentari, abandonând viaţa aspră a stepelor, vor degenera cu repeziciune. Dacă Timur Lang, nepotul lui Kublai, a fost un suveran priceput, succesorii lui, obosiţi de plăceri, au pierdut orice energie.

Respinşi din China

Foarte curând, tronul este revendicat de diferite clanuri; cu începere din 1340, revolta naţională chinezească se face auzită în sud şi Toghan Timur, prinţ frivol şi desfrânat, este incapabil să înţeleagă primejdia în care se află dinastia, în anul 1355, un fost bonz1), Ciu Yuan Ciang, ia armele împotriva dinastiei mongole şi cucereşte Nankinul, unde îşi stabileşte capitala, în anul 1368, el controlează întregul teritoriu de sud al ţării şi mongolii sunt mai dezbinaţi ca oricând. Momentul a părut favorabil pentru o recucerire a Chinei de nord, care s-a făcut fulgerător. O armată mongolă a fost nimicită lângă Pekin şi împăratul a scăpat cu viaţă fugind. Dinastia mongolă a Chinei, întemeiată de Kublai a durat mai puţin de un veac. Învingătorul, Ciu Yuan Ciang, devenit împărat sub numele de Hong Wu, a întemeiat dinastia Ming.

„Bătrânii mongoli" din Asia Centrală

Dacă împărăţia Chinei s-a pierdut astfel pentru mongoli, Djaghatai, cel de-al doilea fiu al lui Genghis Han, a domnit între 1227 şi 1242 în Asia Centrală, păstrând tradiţiile strămoşilor săi. Djaghatai ni se arată ca tipul „bătrânilor

1) *bonz* – preot sau călugăr budist.

mongoli" îndrăgostiţi de viaţa stepelor şi total impermeabili la avantajele vieţii orăşeneşti, sedentare. Nu i-a trecut prin minte niciodată să se stabilească într-unul din marile oraşe ale teritoriului său, cum au fost Kashgar, Buhara sau Samarkand.

De-a lungul întregii sale domnii, reşedinţa lui a fost o

„hoardă” de corturi din pâslă, aşezate pe valea râului Iii.

La moartea celui de-al doilea fiu al lui Genghis Han, puterea a fost disputată între mai mulţi descendenţi direcţi şi amestecul hanilor de la Karakorum, Guyuk şi Mongko, a complicat lucrurile şi mai mult.

La începutul secolului XIV, fostul ţinut al lui Djaghatai şi-a recâştigat autonomia şi prinţii domnitori se întorc spre India, năvălesc de mai multe ori până la Delhi, dar aceste tentative rămân nefinalizate.

Spre mijlocul secolului XIV, ţinutul se împarte în două: de o parte, Transoxiana, în jurul oraşului Samarkand, ţinut cu o civilizaţie veche, oraşe mari, oaze înverzite, comerţ dezvoltat şi artizanat binecunoscut. Pe de altă parte, Mogolistanul, adică regiunile râurilor Isik-Kul şi Ni, la sud de lacul Balkah, rămase mai legate de lumea nomadă. Foarte curând, ramura transoxianică a regilor mongoli devine sedentară, o „familie de domnitori leneşi”, dominată în fapt de emirii turci, locali. Dimpotrivă, în Mogolistan, un mare prinţ djaghataid, Tukluk Timur, a fost proclamat han, în anul 1347.

Sub domnia sa, majoritatea populaţiei, chiar şi nomazii din stepe s-au convertit la islamism. Această acţiune nu era întâmplătoare căci astfel, hanul spera să redobândească cetăţile musulmane ale Transoxianei şi să reconstituie unitatea ţinutului lui Djaghatai. Acest proiect a fost realizat în anul 1360, dar opera lui Tukluk va fi repede pusă sub semnul întrebării de către un tânăr emir turc, al clanului nobil Barlas, viitorul Tamerlan.

Distrugerea califatului din Bagdad

Controlul Iranului era în continuare asigurat de o armată mongolă, prezentă în nord-vestul ţării. Armata a fost condusă, succesiv, de Ciormagan şi de Baigiu.

După înfrângerea lui Djelal ed Din, seleucizii din Konya au fost constrânşi să recunoască dominaţia Marelui Han şi armata a rămas tot acolo, spre a-i proteja pe prinţii din regiune care acceptaseră să fie vasalii suveranului

mongol şi spre a aduna birurile. Această situaţie incertă nu se putea prelungi la infinit şi în anul 1251, Mongka a hotărât să-l numească pe fratele său Hulagu, vicerege al Persiei. Acesta trebuia să-i zdrobească pe ismaelieni1) şi să distrugă califatul din Bagdad.

„Asasinii" 2) ismaelieni, fugăriţi, au fost nimiciţi. Ultima lor redută, faimosul *Cuib de vulturi de* la Alamut a fost cucerit în 1256 şi marele şef al sectei a fost executat.

Califul abasid3) a crezut că-i va putea opri pe năvălitori, datorită prestigiului instituţiei religioase pe care o reprezenta, în pofida acestui fapt, armatele mongole au asediat Bagdadul, în ianuarie 1258. Întreaga garnizoană, care a

1) ismaelienimembrii unei secte musulmane care îl admite pe Ismael ca ultim imam.

2) *asasini* – de la cuvântul arab care înseamnă „fumător de haşiş".

3) *calif* abasidşef suprem al comunităţii islamice din dinastia califilor arabi întemeiată în 750 şi care a durat până în 1258.

Încercat să fugă, a fost masacrată, în trei zile, au fost ucise nouăzeci de mii de persoane. Oraşul a fost jefuit mai mult de două săptămâni şi califul, pus într-un sac, a fost azvârlit sub copitele cailor. Şi pentru a pune capac la toate aceste cruzimi, capitala abasidă, minunea lumii islamice, a fost incendiată.

Colaborarea cu creştinii din Persia

Sfătuit de soţia sa Dokuz Katun, o nestoriană, Hulagu (el însuşi budist), i-a cruţat pe creştini şi le-a acordat chiar unele avantaje. Pentru comunităţile creştine din Orient, supuse musulmanilor de şase secole, victoria mongolă era văzută ca o rază de speranţă, în anul 1259, armata mongolă s-a îndreptat spre Siria. Harran şi Edessa s-au predat şi Alepul a fost asediat. Oraşul a căzut după şase zile şi măcelul a durat o săptămână. Moscheile au fost incendiate de creştinii armeni, care luptau sub conducerea

lui Hulagu. Sultanul An Nasir Iusuf a fugit. Damascul s-a predat fără luptă.

Aceste cuceriri au fost efemere. Vestea certurilor dintre Mongka şi Arik Boga I-a făcut pe Hulagu să se întoarcă în Persia. În acest moment au intervenit mamelucii1) egipteni care au reuşit să înfrângă o trupă mongolă, în septembrie 1260, în apropiere de Iordan. Sultanul mameluc a recucerit Damascul, apoi toată Siria, până la Eufrat. Hulagu a fost nevoit să se replieze la estul acestui fluviu.

1) *mameluc* Egiptului.

soldat de cavalerie din garda sultanilor

Prinţul mongol avea să se lovească, în mod neaşteptat, de hanul din Kipceak, Berke, propriul său văr. Acesta devenise un musulman fervent şi tentativa lui Hulagu de a distruge Siria musulmană, ajutorul primit de la creştinii armeni cât şi simpatiile sale nestoriene, îi stârniseră mânia, în anul 1262, Berke se aliază cu sultanul Egiptului şi declară război statului mongol al Persiei. Acesta s-a aflat, astfel, expus atacurilor mamelucilor, atacului trupelor din Kipceak şi hărţuirilor din partea de est, unde se aflau nişte clanuri djaghataide. Aceste disensiuni aveau să oprească expansiunea mongolă spre sud-vest, pentru cel mai mare bine al lumii musulmane. Hulagu a avut cel puţin meritul de a unifica trainic Persia, recurgând la forţă, dar şi la o subtilă politică de alianţe matrimoniale.

Apogeul creştinismului nestorian

Ostilitatea lui Hulagu faţă de islam s-a domolit şi el a devenit mai conciliant faţă de religia majorităţii supuşilor săi. Este probabil ca el să fi introdus budismul în Persia, dar această credinţă prea exotică nu a prins rădăcini. Pe plan religios, marii beneficiari ai acestei domnii au fost, totuşi, creştinii nestorieni, a căror comunitate a atins apogeul la mijlocul secolului XIII.

După moartea lui Hulagu, în anul 1265, fiul său,

Abaka, a continuat politica favorabilă creştinilor. El a respins cu succes atacurile lui Berke şi pe cele ale lui Barak, djagho-taidul. La vest, pericolul mameluc se preciza, sultanul Bai-bars cotropise Mica Armenie în anul 1277, zdrobind trupele mongole în Capadocia.

Întâlnirea din primăvara anului 1206, la izvoarele Ononului, a marelui „*kuriltai* „sau adunarea generală.

Una din cele mai interesante iniţiative ale lui Abaka a fost aceea a propunerilor de alianţă cu papa Grigore al X-lea1) şi cu regele Angliei, Eduard *2*\ împotriva mamelucilor. Proiectul nu s-a realizat şi hanatul Persiei nu a putut învinge puterea egipteană, f ekuder, fratele lui Abaka, a adoptat religia musulmană şi avruts-o impună supuşilor săi, ceea ce a declanşat o reacţie violentă din partea mongolilor tradiţionalişti, rămaşi nestorieni sau budişti. O revoluţie de palat l-a adus pe tron pe Argun, un fiu al lui Abaka. El a reînnodat politica tatălui său. Budist fiind, noul prinţ s-a înconjurat de o administraţie condusă de creştini şi de evrei cinstiţi şi eficienţi. El s-a străduit să impună toleranţa religioasă în statul persan.

Propuneri de alianţă cu cruciaţii şi cu Europa creştină

Argun intenţiona să reia lupta împotriva duşmanului mameluc, iar creştinătatea de pe Sfântul Pământ i se părea o aliată firească. Aceasta era, însă, foarte slăbită şi o nouă Cruciadă din Europa părea absolut necesară pentru a duce la bun sfârşit distrugerea sultanatului din Egipt, în acest scop, hanul Persiei a trimis în Occident un ambasador, prelatul nestorian Rabban Acuma, călugăr ongut, născut în apropiere de Pekin, care a plecat în anul 1287 spre Constantinopol, de unde s-a îmbarcat pentru Italia.

1) *Grigore al X-lea Preafericitul* – papă din 1271 la 1276.

2) *Eduard* l – rege al Angliei (1272 – 1307) fiu şi succesor al lui

Henric al III-lea.

Această călătorie l-a dus la Neapole, Roma, Genova şi Paris, unde a fost primit de regele Filip cel Frumos1) şi la Bordeaux, unde l-a întâlnit pe Eduard l al Angliei.

Reîntors la Roma, el a expus noului pontif, Nicolae al IV-lea *2*\ propunerile stăpânului său, dar nici suveranii occidentali, nici papa nu au dat curs vreunei acţiuni. Acest călugăr chinez, care a vizitat Europa în intervalul 1287 – 1288 (epocă în care negustorul veneţian Marco Polo era la curtea lui Kublai) s-a reîntors în Persia fără ca vreo alianţă între Occident şi mongoli împotriva Egiptului mă-melucilor să se fi încheiat.

O altă ambasadă, încredinţată unui genovez, n-a avut nici ea succes. La mai puţin de două veacuri după cucerirea Ierusalimului de către cruciaţi, Occidentul părea să fi uitat spiritul Cruciadelor. El pierdea o ocazie nesperată de a relua Pământul Sfânt (Ierusalimul fusese pierdut în anul 1244) şi de a salva creştinătăţile fragile din Levant, ale căror ultime bastioane, Acra şi Tyr, au căzut în anul 1291.

Islamizare, „persanizare", prăbuşire

După ce Argun a murit, fratele său, Gaikhatu, apoi vărul său, Baidu, au avut domnii efemere şi lipsite de importanţă, în anul 1295, la patru ani de la moartea lui, s-a urcat pe tron unul din fiii săi, Ghazan, prinţ cu o personalitate puternică. Evenimentul principal al domniei a fost

1) *Filip cel Frumos* – Filip al IV-lea, rege al Franţei între 1285

şi 1314.

2) *Nicolae al IV-lea* – papă între 1288 şi 1292.

trecerea la islamism a suveranului şi apariţia în Persia a unei reacţii musulmane accentuate împotriva creştinilor şi a budiştilor. Ghazan a ştiut cum să limiteze efectele acestei reacţii şi a asigurat statului său o mare prosperitate.

Moştenitorul cuceritorilor nomazi începea să

înţeleagă civilizaţia sedentară pe care destinul i-o hărăzise spre stăpânire. Descendentul lui Hulagu se „persaniza”, după cum descendenţii lui Kublai se supuseseră influenţelor chinezeşti. Trecerea la islam a lui Ghazan este revelatoare: prinţului i s-a părut necesar să adopte religia supuşilor săi, pentru a-şi asigura puterea.

Prinţul a mai fost şi un mecena. El a ales drept ministru şi l-a protejat pe istoricul Raşid-ed Din (una din cele mai bune surse asupra epopeii mongole), şi-a îmbogăţit capitala, Tabriz, cu noi monumente somptuoase. La mai puţin de un secol de la dezastrul pe care îl adusese pentru Persia venirea „blestematului” Genghis Han, dinastia mongolă absorbită de ţara cucerită devenea constructivă, garanţie a ordinii şi a securităţii.

Domnia lui Oldjaitu (1304 – 1316) a urmat celei a lui Ghazan, fratele său. Nestorienii au fost persecutaţi, dar orientarea regatului, devenit clar musulman, nu a împiedicat reluarea ostilităţilor împotriva Egiptului.

De la 1317 la 1334, tronul i-a revenit lui Abu Said, prinţ slab, incapabil să-şi impună autoritatea în faţa unei aristocraţii mongole foarte răzvrătită. Dizgraţia şi apoi executarea lui Raşid-ed Din, revolta şi moartea emirului Ciopan, a privat statul mongolo-persan de doi buni slujitori ai săi. Decăderea a fost rapidă. Anatolia, abandonată, a văzut ridicându-se o nouă putere, aceea a statului otoman, chemat să domine ansamblul lumii musulmane, peste două veacuri.

Moartea lui Abu Said, în anul 1335, a marcat începutul descompunerii: candidaţii la tron au început să se războiască şi Persia a devenit câmpul de luptă al diferitelor clanuri. Regiunile periferice şi-au redobândit independenţa, au apărut dinastii locale. Hanatul mongol al Persiei s-a prăbuşit lamentabil, la mai puţin de un secol de la cucerire.

Hoarda de Aur

Hanatul Kypteeac, dintre Volga, Ural şi Caspica, a

cunoscut o expansiune teritorială deosebită, sub domnia lui Bătu, fiul lui Diotchi. Războaiele victorioase din Rusia şi Europa orientală (1236 – 1241), sub conducerea lui Subotei, au permis anexarea la domeniul mongol a tuturor câmpiilor Rusiei meridionale locuite de populaţii turce. La nord, pe cursul mijlociu al Volgăi şi pe Kama, regatul lui Bolghar dispăruse.

În fine, principatele ruseşti învinse, oraşele lor cotropite, fuseseră nevoite să accepte dominaţia năvălitorilor. Doar moartea Marelui Han salvase Europa orientală şi centrală de la dezastru.

Porţiunea cea mai occidentală a imperiului era, de fapt, mai mult turcă decât mongolă. Călăreţii lui Diotchi şi Bătu nu constituiau decât o minoritate căreia a trebuit să i se supună grosul populaţiei, predominant turcă. Osmoza dintre cele două popoare s-a realizat foarte repede, după cum spune cronicarul persan Al Omani: „În vechime, acest ţinut aparţinea kipceakilor, dar când tătarii l-au cucerit, ei li l-au supus. Apoi, tătarii s-au amestecat cu kipceakii şi aceştia au fost o rasă mai puternică, întrucât năvălitorii au devenit adevăraţi kipceaki, părând să aibă aceeaşi origine. Mongolii-tătari s-au căsătorit cu fiicele kipceakilor şi au rămas definitiv în ţară…”

Cuceritorii regăsesc în aceste regiuni peisaje familiare, asemănătoare celor din stepele Asiei orientale. Economia nomadă părea normală în aceste spaţii întinse, propice deplasării turmelor, la douăzeci de secole după expansiunea cimeriană sau scitică. Trupele hanului se deplasau de la Bolgha spre nord, până la delta Volgăi, acolo unde s-a ridicat, probabil, cetatea înfloritoare numită Sărai. Statul nomad, centrat în regiunea inferioară a Volgăi, a luat numele de *Hoarda Albastră* sau *Hoarda de Aur*. Un frate al lui Bătu, Orda, a constituit de la Ural la lacul Balhaş, *Hoarda Albă*.

Fără a revendica hanatul suprem, Bătu a jucat un rol de prim plan, împingându-l spre tron pe nepotul său

Mongka, fiul *otciginului Tolui* şi opunându-se, astfel, urmaşilor lui Ogodei. După anul 1250, unchiul Bătu şi nepotul său Mongka şi-au împărţit, de fapt, imperiul.

Trecerea la islam

Destinul hanatului Kipceak a fost deosebit. Spre deosebire de mongolii din China sau din Persia, cei de pe Volga nu au întâlnit vechile civilizaţii sedentare, capabile să-i absoarbă pe cuceritori. Aici, au găsit aceeaşi stepă, aceeaşi viaţă nomadă ca pe malurile Irtişului Negru. Pentru Persia oazelor, a oraşelor civilizate, supuşii lui Bătu şi, mai târziu, cei ai lui Tokhtamiş, au rămas doar nişte barbari. Pentru ruşi, trecerea lor la islam va fi un obstacol la orice asimilare, într-adevăr, fiul lui Bătu, Sartac, care era nestorian, nu i-a supravieţuit tatălui decât foarte puţin şi un prinţ musulman, Berke, şi el fiu al lui Diotchi, a devenit han. La început, Berke nu a fost un musulman fanatic, dar ura sa faţă de familia lui Hulagu I-a adus să ia apărarea islamului persan. Aceasta explică alianţa neobişnuită între mongolii din Kipceak şi mamelucii egipteni.

În iarna anului 1262, Hulagu a vrut să-l pedepsească pe Berke pentru trădarea sa; armata a trecut peste râul Terek, dar a fost înfrântă şi împinsă înapoi. Războiul a devenit tot mai feroce, ostaticii au fost executaţi, au încetat orice relaţii între cele două hanate. „Frontul din Azerbaidjan” a fost teatrul multor lupte, ani de-a rândul, fără ca vreo victorie hotărâtoare să fi fost a vreunei părţi.

În timp ce aceste două familii mongole conducătoare din vest se sfâşiau, raidurile spre Europa au fost reluate: Polonia, Lituania şi Ungaria au fost din nou cotropite în anul 1259. Câteva luni mai târziu, o armată bizantină a fost măcelărită şi nordul Balcanilor devastat, împăratul grec a înţeles avantajele pe care putea să le aibă din partea bunăvoinţei hanului Kipceakului şi i-a dat-o în căsătorie pe fiica sa.

Punctul de plecare al caravanelor spre China

Una din deciziile mai importante ale lui Berke a fost crearea unei capitale fixe, Sărai, pe cursul inferior al Volgăi, ceva mai la nord de actualul Astrahan. A fost un oraş prosper până la distrugerea lui de către Tamerlan, în ultimii ani ai secolului XIV. Această aşezare avea să fie punctul de plecare al caravanelor spre Asia Centrală şi

China. Avântul ei, legat de activitatea negustorilor italieni din Kaffa, Tana şi Soldaia din Crimeea şi de la Marea Azov, a fost şi datorită securităţii pe care încerca s-o asigure călătorilor de la Sarai şi până la Pekin.

Succesorii lui Berke, prinţi lipsiţi de strălucire, au lăsat puterea unui nepot, Nogai. Acesta a fost „omul puternic" al Kipceakului, până în anul 1299, când hanul Toktoa a scăpat de el.

Stăpâni ai Rusiei în tot acest timp, prinţii ruşi stau liniştiţi sub apăsarea mongolă.

Marele duce din Vladimirân persoană, celebrul Alexandru Nevski, învingătorul, pe lacul îngheţat Peipus, al cavalerilor teutoni (imortalizat de filmul epocal al lui Eisenstein, şapte veacuri mai târziu) a venit să-şi prezinte omagiile hanului Hoardei de Aur şi i-a fost credincios. La fel au făcut şi prinţii Moscovei. Sub Toktoa şi Ozbeg, islamul a făcut progrese rapide în Hoardă şi s-a extins şi în marea masă a populaţiei.

Certurile privind succesiunea aveau să slăbească statul Kipceak. Principatele ruseşti au început să neglijeze plata tributului, să reziste la raidurile de represalii ale mongolilor, în septembrie 1380, arhiducele Moscovei, Dimitri Donskoi, îl va înfrânge pe şeful tătar Mamai, la Kulikovo. Kipceakul pare foarte slăbit şi Toktamiş, hanul Hoardei Albe va încerca să reconstituie unitatea statului lui Diotchi. Ajutat de prinţul transoxianic Timur Lang, viitorul „Stăpân al Pământului şi al cerurilor", Toktamiş se instalează cu armata sa la Sarai. Noul stăpân al Hoardei de Aur, cotropeşte Vladimir şi Moscova, care a fost rasă de pe faţa pământului în 1382, doar la doi ani după ce bătălia de

la Kulikovo dăduse speranţe creştinilor. Recucerirea teritoriilor de către ruşi trebuia să aştepte mai bine de un veac.

Kipceakul reunificat, familiile lui Kublai şi Hulagu dispărute, Toktamiş n-a putut decât să se gândească la reconstituirea, spre gloria sa, a imperiului întemeiat cu aproape două veacuri în urmă, de către Genghis Han. Această speranţă însă a fost spulberată de apariţia unui alt cuceritor, prinţul Tamerlan din Samarkand, care avea să dea o lovitură mortală puterii mongole din Rusia.

CCCHPITOL, Ul 8WIII

„Pax mongolica".

reme de o jumătate de veac, mongolii au speriat lumea de la Pacific la Dunăre şi dezastrul, pentru islamul iranian şi mesopotamian, a luat proporţii fără precedent.

În mod paradoxal, anii care au urmat cuceririi şi instaurării noii ordini, sunt percepuţi de către contemporani ca perioade de pace şi de siguranţă.

Renaşterea regiunilor devastate, controlul anticului Drum al Mătăsii, de ia Marea Caspică până la Pekin, au asigurat imperiului o prosperitate economică fără precedent. Autoritatea Marelui Han este respectată de la Volga până la Fluviul Galben şi supuşii săi – fapt cu totul remarcabil pentru epoca în care se află – pot practica religia pe care o doresc, într-un spirit de largă toleranţă.

Călugări sau negustori europeni călătoresc până în

China, în condiţii relativ sigure, fapt de neconceput cu un veac în urmă. În timp ce cuceritorii impuneau pacea unei imense părţi din lume, ei se înecau în influenţele chineze la est şi se „iranizau" sau se jslamizau" la vest.

Această evoluţie a fost rapidă. Ea avea să-i „civilizeze" pe războinicii aprigi ai stepei, dar purta în sine, totodată, distrugerea imperiului, victoria forţelor centrifuge. Urmare distanţelor, diversităţii regiunilor cucerite, absenţei unei „ideologii" imperiale durabile, a unui sens al Statului şi al organizării juridice şi sociale –

aceste forţe centrifuge aveau să zdrobească unitatea edificiului genghishanid.

Căile Providenţei

Statul mongol s-a întemeiat pe victoria şi pe puterea acordate de Cerul Atotputernic prinţului care a ştiut să-şi învingă toţi duşmanii.

Această explicaţie. providenţialistă" a justificat puterea Marelui Han. Pentru el, victoria nomazilor se mai explică şi prin superioritatea modului lor de viaţă. El spune limpede aceasta, într-un edict din anul 1219:

„Cerul s-a plictisit de aroganţa şi de luxul duse dincolo de orice limite de către China. Eu, Genghis Han, rămân în ţinutul sălbatic din nord, unde omul nu este pradă poftelor. Mă întorc la simplitate şi la puritate, gonesc risipa şi mă supun moderaţiei. Că e vorba de hainele pe care le port sau de fiecare prânz pe care îl iau, am aceleaşi zdrenţe şi aceeaşi hrană ca a fiecărui rândaş. Privesc poporul ca pe un copil de vârstă fragedă şi mă port cu soldaţii mei ca şi când mi-ar fi fraţi, în proiectele mele, sunt în permanenţă de acord cu raţiunea; în actele mele de binefacere, am grijă de oameni. Când plec la luptă, mă aflu în fruntea armatei; în toate bătăliile la care am luat parte, nu m-am gândit niciodată dacă se afla cineva în spatele meu. Vreme de şapte ani am realizat o lucrare uriaşă şi în cele şase direcţii ale spaţiului totul este supus unei singure ordini… Am primit, deci, sprijinul Cerului şi am obţinut titlul suprem…"

Hanul este reprezentant şi fiu al lui Dumnezeu pe pământ, iar politica sa nu este decât împlinirea voinţei celui Atotputernic. Această concepţie a puterii s-a dezvoltat sub influenţa civilizaţiilor subjugate: Iranul sasanid cunoştea regalitatea sacră a Monarhului-Zeu, împăratul chinez îşi spunea „Fiu al Cerului" şi, în fine, călugării creştini au introdus ideea de împărăţie universală. Ceva mai târziu, influenţa în creştere a budismului avea să întărească această „ideologie" cu

teoria „Monarhului Universal”.

@Mari demnitari străini

Omnipotenţa proclamată a prinţului trebuie să se sprijine pe un aparat de stat coerent şi solid, pentru a deveni o realitate. Triburile mongole, rămase la stadiul unui feudalism destul de primitiv, analfabete, trăind în corturi de pâslă, ignorând orice civilizaţie – nu puteau guverna un imperiu de mari proporţii. A fost necesar să se caute în rândurile populaţiilor vecine, subjugate, persoane în stare de a ţine în puterea lor administraţia imperiului mongol.

Primii recrutaţi în astfel de scopuri au fost turcii uiguri din bazinul Tărâmului, de la întretăierea influenţelor civilizatoare ale ţărilor islamice şi ale Chinei şi din apropierea drumului antic al caravanelor. Uigurii vor începe să scrie ordinele Marelui Han şi se va înfiripa o organizare administrativă.

Primul „mare demnitar” din istoria genghishanidă a fost acela pe care analele chinezeşti îl amintesc sub numele de Tatatonga. Scrib al şefului naimanilor, el s-a alăturat cuceritorului mongol, după înfrângerea stăpânului său.

Koerguz, un ongut budist, a fost însărcinat să administreze Korasanul, să adune impozitele, ceea ce era destul de dificil într-o ţară distrusă.

Cinkai, un kerait nestorian, a fost cancelarul lui Ogodei şi acela pe care Plan Carpin îl desemnează sub numele de *protonotarius*.

Şi musulmanii i-au servit pe cuceritori, prin Mahmud şi Masud Yalavaci, guvernatori ai unor provincii. Chinezul Ye Liu Ciu Tsai va fi intermediarul între lumea civilizată a „Imperiului de Mijloc” şi năvălitorii barbari. Devenit ministrul lui Ogodei, el l-a convins pe acesta că „imperiul nu poate fi guvernat călare” şi că este necesară o administraţie solidă şi stabilă. El a împărţit provinciile pentru ca impozitele să poată fi strânse mai uşor, a instituit

cancelarii cu birouri care foloseau diversele limbi ale imperiului, a înfiinţat şcoli pentru a-i şlefui pe fiii nobilimii mongole.

Codul lui Genghis Han

Cu ocazia marelui *kuriltai* din anul 1206, când fiul lui Yesughei a fost proclamat *GurHan*, (Han Universal), s-a dat şi un regulament, *Yasaoul.* Redactat iniţial în limba uigură, *Yasaoul* a fost completat cu *Dit-ele* sau *Bilik-ele*.

Aceste texte, astăzi pierdute, ne sunt parţial cunoscute datorită istoricilor persani.

Codul lui Genghis Han nu este îngăduitor cu disciplina. Mongolii trebuie să se supună hanului întru totul, căci altfel vor avea „capul despărţit de trup”. Soldatul care fură din pradă înainte ca să se facă împărţeala, paznicul care adoarme, şeful incompetent, toţi sunt pedepsiţi cu moartea. Prioritatea dată acestor greşeli arată, în mod evident, caracterul militar al societăţii mongole.

Mongolilor li se interzice furtul, adulterul, falsa mărturie, dispreţul pentru bătrâni şi săraci. Hoţul de vite este pedepsit cu moartea, violul şi jurământul fals duc la amputarea unui membru. Hoţul obişnuit trebuie să plătească de nouă ori valoarea obiectului furat. Pedepsele, mutilările, moartea sunt curente. Vasac-ul pedepseşte şi beţia. Abuzul de băutură nu este tolerat decât de trei ori pe lună. Dincolo de acest prag, devine un delict, dar chiar Codul mărturiseşte neputincios: „unde să găseşti un bărbat care nu se îmbată?”

Soţiile trebuie să-şi onoreze soţii: „Soţia face buna reputaţie a soţului. Ea îi înalţă numele şi el va fi preamărit în întrunirile publice. Bunele calităţi ale soţului se recunosc în bunele calităţi ale soţiei. Dacă femeia este rea, proastă şi dezordonată, soţul va fi judecat prin prisma acestor însuşiri.

Bărbatul nu poate fi prezent pretutindeni ca soarele. Este nevoie deci, ca femeia – atunci când soţul este plecat

la război sau la vânătoare – să aibă grijă de casă astfel încât orice călător obligat să se oprească în faţa cortului ei să-l găsească în ordine şi să poată fi servit cu o mâncare bună. Aceasta îl va onora pe soţ”.

Aceste reguli morale pot să pară foarte simple, dar ele se adresează unui popor rămas foarte primitiv şi confruntat, la sfârşitul secolului XII, cu o anarhie aproape generală.

Ordine şi fraternitate

Rezultatul acestui efort legislativ a fost surprinzător sub domniile lui Ogodei şi Guyuk. Plan Carpin este uimit de ordinea care domneşte în regiunile pe care le traversează: „Tătarul este mai supus şefului său decât orice alt popor… îl respectă şi nu îl înşală. Nu-l vezi niciodată certându-se cu aproapele său. Încăierările, furtişagurile, omorurile nu sunt cunoscute. Iurtele sau căruţele în care se află avuţia familiei nu sunt încuiate niciodată. Dacă un animal se rătăceşte, el este înapoiat de cel care-l găseşte anumitor persoane de la care proprietarul îl recuperează. Mongolii se respectă între ei şi sunt legaţi printr-o fraternitate reală. Cu toate că hrana este în cantităţi reduse, ei o împart ca fraţii. Pe de altă parte, nu sunt nici invidioşi, nici exigenţi, se ajută între ei.

Femeile sunt caste, în general, şi nu se vorbeşte despre vreo greşeală în comportarea lor… Deşi mongolul se îmbată zdravăn, nu se ceartă sau nu se bate niciodată în stare de ebrietate…”

Dominaţia în regiunile cucerite se realizează în mai multe etape. Guvernatorul mongol, dispunând de puterea militară şi sprijinit de singurii ştiutori de carte însărcinaţi cu administraţia, dezarmează populaţia, apoi recenzează caii disponibili.

Reţele de curieri, de la Sarai, pe Volga, la Pekin

Oamenii instruiţi pot fi recrutaţi pentru necesităţile administraţiei. Apoi, populaţia este recenzată, pământurile luate în evidenţă. Tinerii sunt luaţi în armată. Se ia dijma,

impozitul de bază, care apasă asupra oricărei producţii Ye Liu Ciu Tsai a instituit o lege fiscală riguroasă: o sgţime din turme, o zecime din recolte. Pentru a facilita comerţul, vămuirea internă este suprimată. Cea mai mare parte din impozite revine Marelui Han, ceea ce îi permite să întreţină servicii de primă importanţă, ca poşta imperială, ale cărei reţele, prezente de la Sarai, pe Volga, la Pekin, permit legături rapide între toate regiunile imperiului.

Domniile lui Ogodei, Guyuk şi Mongka impun pacea mongolă. Vasac-ul este riguros respectat şi autoritatea Marelui Han începe să facă simţite binefacerile ei în teritoriile devastate cu câteva decenii în urmă.

Absenţa unei concepţii reale asupra Statului

Slăbiciunea sistemului rezidă în absenţa unei concepţii reale despre Stat, indispensabilă pentru a exercita puterea într-un spaţiu atât de vast. Hanii au păstrat despre suveranitate o imagine feudală, de clan. Ei nu au înţeles că un astfel de teritoriu nu-şi putea păstra unitatea dacă se păstra împărţirea în *ulus-uri*. În mod inevitabil, aveau să apară dinastii locale care să respingă autoritatea Hanului Suprem, mai ales că acesta, începând cu Kublai, care a fost deopotrivă suveran mongol şi împărat chinez, va împinge spre est centrul de greutate al imperiului.

Modul însuşi de desemnare a împăratului constituie o slăbiciune gravă. Adunarea prinţilor şi a nobililor, *kuriltaiul* este un loc de intrigi şi de lovituri sub centură, în care fiecare din cele patru linii de moştenitori ai lui Temudjin speră să-şi impună candidatul. Unitatea imperiului, după două generaţii, nu putea fi decât sfărâmată prin acest sistem, în lipsa impunerii (ca în Europa) unei ordini succesorale incontestabile, statul mongol, sfâşiat, se va dezmembra curând în regate independente unele de altele.

Marea Hoardă la Karakorum

Aceste perspective sumbre nu-i preocupă încă pe

moştenitorii lui Genghis Han. La două generaţii după Cuceritor, ei duceau o viaţă de lux, după un ceremonial inspirat din China şi din India, în contrast cu existenţa rustică de pe malurile Ononului sau ale Tulei. Cortul hanului a devenit un adevărat palat, costumul lui este extrem de bogat. Alături de nobilii războinici mongoli de la curte, creşte numărul funcţionarilor uiguri, nestorieni, musulmani şi chinezi însărcinaţi cu treburi administrative.

Alături de Marea Hoardă trăiesc sute de artişti şi de artizani luaţi din oraşele cucerite. Ei lucrează pentru a satisface capriciile Marelui Stăpân, confecţionând obiecte extraordinare cu care acesta vrea să-şi împodobească palatul. Prinţul continuă să se deplaseze, urmat de un adevărat oraş ambulant. Dar, începând cu epoca lui Genghis Han, apăruse ideea de aşezare într-o capitală fixă. Cuceritorul fusese atras de un loc din ţinutul kerait, unde Ogodei avea să întemeieze, în anul 1235, Kara Kuriyen, „Cercul Negru”, pe care îl vom numi Karakorum şi ale cărui ruine se mai văd încă la Erdeniin-Bu, la circa trei sute de kilometri la vest de Ulan-Bator.

Această „capitală”, care va fi ocupată de chinezi pe la sfârşitul secolului XIV, ne-a fost astfel descrisă de Guillaume de Rubroek: „Despre cetatea Karakorum trebuie să ştiţi că, în afară de palatul hanului, nu este mai mare decât satul Saint-Dénis[1] şi că mănăstirea Saint-Dénis este de două ori mai mare decât palatul. Oraşul are două zone: una a sarazinilor, unde se află pieţele şi unde se adună populaţia cea mai numeroasă şi ambasadorii, şi o parte a chinezilor, care sunt cu toţii artizani, în afara acestor zone, sunt câteva palate ale secretarilor de la curte. Mai există douăsprezece temple ale idolilor diferitelor naţiuni, două moschei în care este proclamată Legea lui Mahomed, şi o biserică creştină, chiar la marginea oraşului. Această

1 *Saint-Dénis* – localitate la nord de Paris. Celebră pentru mănăstirea din secolul XII, renumită încă din acea vreme.

biserică este înconjurată de un zid de pământ şi are patru porţi. La cea din est, se vând mei şi alte grăunţe; la poarta din vest, se vând oi şi capre; la cea din sud, se vând boi şi căruţe, la cea din nord, cai".

„Capitalele" prezintă, prin urmare, multe aspecte ale unui târg mai mare. Palatele regale se învecinează cu iurtele din pâslă şi însuşi împăratul stătea, adeseori, în cort, la o mică distanţă de oraş. Activitatea dominantă este comerţul, favorizat de bogăţia curţii mongole şi de amplasarea oraşului pe una din marile căi caravaniere ce legau China de lumea musulmană şi de Europa. La Karakorum au lucrat şi artizani aduşi din Franţa, Ungaria sau Ucraina.

Un sistem bazat pe putere şi teroare

Nu trebuie să ne facem iluzii cu privire la pacea şi la prosperitatea care domnesc în imperiul mongol. Sistemul se bazează pe putere şi teroare; el funcţionează în special în favoarea năvălitorilor victorioşi. Vai de oraşele ce nu plătesc impozitele la termenele cerute: legea măcelului se impune din nou. Populaţiile cucerite pot îndura orice: mobilizarea pentru nenumărate corvezi, luarea de tineri şi de tinere, în niciun moment ordinea mongolă nu are adeziunea sinceră a iranienilor sau a chinezilor şi, de aceea, la primul semn de slăbiciune, lupta va continua şi năvălitorul va fi respins.

Mongolii n-au adus nimic populaţiilor repede plictisite de dominaţia lor. Nu erau purtătorii unei civilizaţii superioare sau a unei religii victorioase. Imperiul lor nu se compară cu acela al Romei sau cu imperiul islamic.

Legenda spune că Genghis Han a murit cu inima străpunsă de o săgeată.

Viaţa grea a populaţiei şi a sclavilor

Chiar în interiorul societăţii mongole, de pe urma cuceririlor, a profitat mai ales aristocraţia feudală constituită în secolul XII. Ei i-au revenit turmele, pământurile, toate veniturile obţinute de populaţiile sedentare învinse. Marea majoritate a populaţiei, „capetele negre”, a trăit mult mai greu.

Călătorii europeni cât şi cronicarii persani au subliniat diferenţa dintre marii seniori, bine îmbrăcaţi, posesori de turme, de locuinţe, de servitori şi lumea măruntă, primitivă, care continua să ducă o viaţă rudimentară, ca în vechime. Oamenii din popor au puţin sau n-au chiar nimic. Unii din ei sunt servitori. Tot felul de corvezi apasă asupra lor. Ei trebuie să hăituiască vânatul, cu prilejul marilor vânători, şi nu le revine mai nimic la împărţirea prăzii. Ei trebuie să se ocupe de *argol*, bălegarul uscat care serveşte la încălzirea şi luminarea iurtelor.

Sub oamenii din popor se află sclavii. Aceştia provin din popoarele cucerite şi au avut norocul de a scăpa din măcel. Cu excepţia câtorva artizani de mare clasă (cum ar fi vestitul Guillaume Buchier, întâlnit de Rubroek la Karakorum), soarta sclavilor nu este de invidiat. Plan Carpin relatează: „Ei primesc, zilnic, câte o mică bucată de pâine şi nimic altceva, cu excepţia unei bucăţele de carne, de trei ori pe săptămână. Sclavii sunt duşi în primul rând al luptelor şi dacă este necesar să se treacă printr-o mlaştină sau printr-un râu, ei sunt cei care caută vadul. Pe lângă aceasta, trebuie să facă orice li se cere şi la cea mai mică greşeală, sunt bătuţi ca şi când ar fi nişte animale…”

Lumea păcii mongole (*Pax mongolica*), era dură, necruţătoare pentru imensa majoritate a supuşilor hanului, chiar dacă a păstrat o oarecare ordine şi siguranţă.

Procesul de asimilare de către chinezi

După cum am mai spus, unitatea genghishanidă avea să se sfărâme repede, în certurile de succesiune. De aceea, societatea mongolă tradiţională avea să fie pusă sub

semnul întrebării la contactul cu civilizaţiile sedentare cucerite, în special cu aceea a Chinei. Arik Boga şi Kaidu au reprezentat reacţia „vechii Mongoli”, ostilă asimilării de către chinezi, sensibilă încă din vremea domniei lui Mongka. Chiar dacă destinul inevitabil al cuceritorilor barbari este de a fi asimilaţi într-o bună zi de către cei pe care i-au cucerit, ceea ce li s-a întâmplat năvălitorilor mongoli în Imperiul Ceresc, merită o mai mare atenţie.

Odată cu căderea lui Hang Ciu, survenită în anul 1276, imperiul Song a luat sfârşit.

Acela care va guverna imensa Chină, Kublai, este de mult atras de această ţară. La moartea lui Mongka, după ce s-a impus faţă de Arik Boga, Kublai s-a reîntors în China.

Kublai nu vrea să considere Imperiul de Mijloc, reunificat sub dominaţia mongolă, drept un ţinut cucerit. El vrea să pună temeliile unei dinastii locale şi să devină, el însuşi, un Fiu al Cerului. Marele Han mongol, împărat al Chinei, a fost astfel fondatorul dinastiei Yuan, despre care s-a spus că ar fi început chiar cu Genghis Han, sub numele de Tai-Tsu.

China mongolă este „socială”

Împărţirea administrativă este modificată: treizeci şi patru de provincii, douăsprezece guverne pe care distanţa le face să devină aproape autonome. Statul central este deosebit de bine organizat pentru epoca respectivă, cu servicii şi ministere specializate, bine descrise de Marco Polo. „Tehnicienii” sunt străini sau chinezi, cunoscători în arta administraţiei. Ahmed Fenaketi, un iranian, şi Sandja, un uigur, au rămas celebri pentru deturnările lor financiare, însuşi Marco Polo, străin şi el, a fost un funcţionar al Marelui Han, dar devotat lui.

Încă de la înscăunarea sa, Kublai s-a arătat puternic influenţat şi atras de China, dovada imediată fiind mutarea capitalei mongole de la Karakorum la Pekin. Cu acest prilej, Pekinul a fost reconstruit în mare măsură, s-au

trasat noi drumuri, s-au săpat canale, comerţul a cunoscut o mare înviorare. La acea epocă, oraşul a avut cel puţin un milion de locuitori. Descendentul lui Genghis Han a apărut ca un restaurator de cetate, dornic de a-şi înfrumuseţa capitala, ceea ce este paradoxal, având în vedere trecutul devastator al strămoşilor săi recenţi.

Aspectul cel mai original al politicii lui Kublai în China rămâne acţiunea sa pe direcţia economică şi „socială”. Pe lângă serviciul poştei imperiale, care a luat fiinţă sub Ogo-dei, s-a mai creat un alt „serviciu”, acela al rezervelor de stat, unde, în fiecare an se înmagazinau grânele care urmau a fi distribuite celor mai săraci în cazul unor recolte slabe sau al unor inundaţii. Existenţa acestor stocuri publice mai prezenta şi avantajul dispunerii de o pârghie pentru menţinerea preţurilor în situaţii de criză, împăratul a dus o politică de ajutorare a săracilor şi a orfanilor, prin distribuiri gratuite de grâne şi înfiinţarea de spitale.

„Cel mai bogat prinţ din lume”

Bogăţia imperiului permitea orice dărnicie. Marco Polo a fost învinuit de contemporanii săi că a exagerat vorbind despre resursele Chinei. Călătorul veneţian a fost uluit de traficul de pe fluviul Yang Tse-Kiang, de activitatea negustorească de pe coastele din sud, de schimburile comerciale cu Malaezia, Java şi India, de splendida Hang lui, o adevărată „Veneţie a Chinei”.

Bogăţia Chinei asigură împăratului venituri impresionante. Dijmuirea recoltelor, taxele asupra mărfurilor importate, monopolul asupra sării şi a metalelor preţioase, tributurile plătite de vasali – toate acestea permit Marelui Han să apară ca „cel mai bogat prinţ care se „află în lume”.

Una din originalităţile imperiului lui Kublai este folosirea hârtiei-monedă. Aceasta, fabricată din fibre de dud, era emisă de suveran care îi controla cursul. Politica monetară era întovărăşită de o stabilire severă a preţurilor.

Aurul şi metalele preţioase trebuiau să fie remise hanului, care tezauriza, astfel, o rezervă metalică ce garanta circulaţia hârtiilor. Un astfel de sistem le-a părut extravagant cititorilor lui „Messer Millone” (Marco Polo) care a fost, o dată în plus, acuzat de fabulaţie.

Dependenţa cu greu îndurată de cuceriţi

Anumite eşecuri monetare nu au umbrit prosperitatea generală a Chinei sub Kublai, repeziciunea cu care se reclădea, după cincizeci de ani de război. Securitatea şi prosperitatea sunt plătite cu pierderea independenţei. Dacă Marele Han dă naştere unei dinastii chineze care se vrea moştenitoarea „Fiilor Cerului”, mongolii sunt cei care se impun pretutindeni. Cuceritorii îşi împart pământurile, le transformă în păşuni pentru turmele lor sau le dau spre cultivare unor arendaşi. Această dependenţă este sporită şi de numeroasele corvezi pe care trebuie să le suporte populaţia. Drepturi feudale, munci forţate, biruri, se abat asupra ţăranilor chinezi, altă dată mici proprietari. Ei nu pot îndura multă vreme acest regim şi la primele semne de declin, autoritatea dinastiei Yuan va fi pusă sub semnul întrebării.

Pax mongolica n-a putut fi acceptată multă vreme de către învinşi.

Decadenţă rapidă

Cuceritorii veniţi din nord au avut de ce să fie uimiţi, confruntându-se cu un imperiu asemenea unui furnicar, cu o activitate susţinută în toate domeniile economiei, cu o civilizaţie rafinată, milenară, în epoca lui Kublai, vechile virtuţi mongole mai dăinuie şi legătura cu stepa nu este încă definitiv distrusă. Energia cu care Kublai cucereşte regatul Song, porneşte în expediţii îndepărtate, luptă împotriva concurenţilor săi din nord, arată clar că în el se mai păstra ceva din caracterul şi simţul politic al străbunului său. Adeseori el trăieşte în afara Pekinului, departe de oraşul cu o populaţie uriaşă, şi se apropie de spaţiile întinse unde se plămădise rasa căreia îi aparţinea.

El organizează vânători gigantice, asemănătoare celor pe care Cuceritorul le condusese odinioară, prin stepele de la malurile fluviilor Ni şi Kerulen.

După Kublai, decadenţa va fi rapidă, luxul şi viaţa uşoară vor strivi asprele virtuţi ale nomazilor. China, după ce, aparent, şi-a asimilat cuceritorii, îi va goni, restaurând cu dinastia Ming independenţa sa naţională.

Civilizaţia Hoardei de Aur

La cealaltă extremitate a imperiului mongol, hanatul Hoardei de Aur avea să cunoască un alt destin. Aici, condiţiile naturale facilitau economia nomadă, bazată pe creşterea vitelor, care este suportul unei societăţi de tip feudal în care teritoriile străbătute sunt împărţite între şefii de clan, *noyanii şi* vasalii lor.

Creşterea animalelor nu poate fi considerată ca singura activitate economică a Hoardei de Aur. Teritoriul ei cuprindea regiuni agricole şi comerciale ca: ţinutul Bolghar de pe Volga şi Kama, zonele împădurite din nord, vestite pentru negoţul de miere, ceară şi blănuri, ţărmurile Caspicei şi ale Mării Negre, cu un pescuit dezvoltat, în fine, un rol comercial de prim ordin îl aveau Crimeea şi capitala lui Berke, Sărai, unde se aflau numeroşi negustori italieni.

Teritoriul lui Diotchi fusese împărţit în fiefuri date membrilor familiei prinţului şi nobililor, *bahadurii care* luptaseră alături de prinţ. Aceşti nobili care se află în fruntea armatei mongole dispun de venituri importante şi când se deplasează, suita lor ia aspectul unui oraş mişcător.

Aristocraţia stepei este exigentă faţă de cei care îi sunt în stăpânire şi hanul trebuie să-i atragă atenţia ca să nu zdrobească populaţia sub biruri. Raşid-ed Din mărturiseşte: „Hanul a interzis ca trimişii săi să se oprească în oraşe sau sate doar pentru a cere de la populaţie dări mai mari decât era stabilit. S-a ajuns uneori ca ţăranii să nu producă decât jumătate din cât datorau şi

s-au aflat, astfel la limita a ceea ce se putea îndura. Hanul a ordonat atunci ca nobilii, negustorii şi oamenii de afaceri să se arate indulgenţi şi îngăduitori faţă de cei care depindeau de ei…”

Traficul de sclavi

Sclavii nu sunt în număr mare în Hoarda de Aur. La acea vreme, lumea musulmană este cumpărătoare de sclavi proveniţi în special din regiunile Kipceak şi Rusia de sud. Armatele egiptene sunt alcătuite, în marea lor majoritate, din copii turci sau caucazieni, smulşi din ţara lor de baştină. Italienii stabiliţi în Crimeea, în special genovezii din Kaffa, scot un profit enorm din traficul de sclavi. Mongolii din regiune vând ca sclavi bărbaţi luaţi din populaţiile cucerite, dar li se întâmplă să-şi vândă şi propriii copii, în momente în care au neapărată nevoie de bani. Aceste practici erau vechi în regiune, întrucât varegii, veniţi din Scandinavia în secolul IX, răpeau „sclavii” pentru a-i vinde comercianţilor musulmani din Iran sau din Bagdad.

Hoarda de Aur este o monarhie feudală, dar dispune de un aparat administrativ destul de dezvoltat. Puterea civilă şi puterea militară sunt încă puţin disociate: *daruga* (titlul mongol) şi *baska* (titlul turcesc) sunt atât şefi militari cât şi agenţi fiscali. Asemenea lui Kublai, Berke şi succesorii săi au avut birouri, numite *divanuri după* denumirea persană şi turcească. Cel mai important *divan* este acela care se ocupă de finanţe. Funcţionarii hanului au nişte plăcuţe din aur, argint sau fontă, cu o anumită inscripţie, şi care constituie un fel de permise de liberă-trecere pentru întregul teritoriu sau un bon de rechiziţionare a cailor. Fără ca Hoarda de Aur să posede o administraţie la fel de complexă ca aceea a Chinei, autoritatea hanului dispune de mijloace de acţionare însemnate pentru a se impune mai mult decât în limitele unei simple ierarhii feudale.

Descrierea capitalei Sarai

Statul Kipceak are mai multe oraşe de mare importanţă care au cunoscut, în secolele XIII şi XIV, o dezvoltare extraordinară. Atât din mărturiile arabe sau persane ale epocii, cât şi din săpăturile arheologice, Sărai, oraş de pe cursul inferior al Volgăi, este aşezarea cea mai bine cunoscută.

Al Omari notează ceea ce i-a comunicat prietenul său.

Abderrhaman Elharesmi: Oraşul se află în mijlocul unei saline şi nu are ziduri împrejmuitoare. Palatul este înconjurat de ziduri şi de case ale emirilor... Fluviul are de trei ori lăţimea Nilului şi este străbătut de vapoare mari, care merg spre ţinuturile ruseşti şi slave. Sărai este un oraş mare în care se găsesc pieţe, băi, clădiri religioase. Este o cetate în care înfloreşte comerţul..."

Mai există şi o altă descriere, a unui martor ocular, Ibn Battuta, călătorul musulman vestit, din secolul XIV: „... Sarai este unul din cele mai frumoase oraşe ce pot fi sub soare. Este ridicat pe un teren plat şi măreţia lui este extraordinară. Are două bazaruri mari şi străzi largi, forfotind de lume. Într-o zi, am plecat călare să facem înconjurul oraşului, pentru a ne da seama de mărimea lui. Locuiam la una din marginile sale şi am pornit în zori; n-am ajuns la celălalt capăt decât spre după-amiază. Întregul oraş este o îngrămădire compactă de case şi nu există grădini... Există, în Sarai, treisprezece moschei mari şi încă multe altele, mai puţin importante.

Aici trăiesc tot felul de popoare: mongolii, dintre care unii sunt musulmani, kipceakii, care sunt şi ei musulmani, cerchezii, ruşii şi bizantinii, care sunt creştini... Fiecare naţionalitate trăieşte în cartierul ei şi are bazarurile ei. În ceea ce îi priveşte pe negustori şi pe călătorii străini veniţi din Irak, Egipt, Siria sau din alte părţi, ei se află într-un alt cartier, special, înconjurat de ziduri..."

Trupă de războinici mongoli.

Un centru artizanal de primă importanţă

Studiile arheologice aproximează pentru Sarai o populaţie de o sută de mii de locuitori, în prima jumătate a secolului XIV. Era o cetate splendidă, plină de monumente somptuoase.

Capitala Hoardei de Aur beneficia de birurile plătite de popoarele vasale şi, în primul rând, de principatele ruseşti. Descoperirile arheologice au arătat că în Sarai era un centru metalurgic care producea arme, ustensile, vase. Industria de pielărie din Sarai exporta produsele sale în întregul Orient. Numeroase ateliere de ţesătorie foloseau lâna de la turmele din zonă, dar lucrau şi mătase sau bumbac aduse din Asia Centrală şi din Egipt. Să mai adăugăm şi ceramica, una din activităţile cele mai strălucite ale cetăţii de pe Volga.

Bazarurile din Sarai erau vestite până în Egipt. Acolo se vindeau produse ale activităţilor locale, dar şi mătăsuri din China, blănuri din nord, caii din Kipceak.

Sarai avea să dispară odată cu statul lui Tokhtamish, când Tamerlan, învingător, a ras oraşul de pe faţa pământului, în anul 1395.

După trecerea lui Tamerlan, Kipceakul divizat nu va putea rezista multă vreme la presiunea principatelor ruse.

Fenomenul tătar: o controversă a istoriei

Prima reacţie a istoricilor ruşi faţă de fenomenul tătar este dezvăluirea măcelurilor şi a distrugerilor: Ucraina cotropită, oraşele nimicite, victoria zdrobitoare a barbariei într-o epocă în care Europa occidentală începe să se dezvolte, „întârzierea” rusă se explică prin îndelungatul jug mongol, în secolul XIX, Puşkin era de această părere, explicând că era greşit să se compare cuceritorii tătari cu năvălitorii musulmani din anumite regiuni ale Europei creştine. Căci – scria el – dacă au cucerit Rusia, nu i-au dat nici algebra nici pe Aristotel”. O comparaţie între civilizaţia andaluză medievală şi aceea a taberelor turco-

mongole ale Kipceakului este elocventă. Ea confirmă părerea marelui scriitor rus, deşi am putea preciza că Andaluzia dinaintea musulmanilor contribuise la strălucirea multor civilizaţii, precum cea feniciană, greacă, romană şi vizigotă. Este suficient să-i amintim pe câţiva andaluzi precum Seneca, Traian, Hadrian, Marc-Aureliu şi Sfântul Isidor din Sevila, enciclopedistul celui de-al VII-lea veac. Rusia nu dăduse nimic asemănător înainte de venirea mongolilor.

Aceste prime interpretări dintr-un secol XIX marcat de avântul ideilor naţionaliste au fost, ulterior, repuse în discuţie. Jugul tătar, cerând tributul de la ansamblul principatelor ruse, avea tot interesul – se subliniază – ca unul din principate să se impună celorlalte, pentru a constitui o verigă privilegiată a puterii Marelui Han. Aceasta s-a întâmplat cu principatul Moscovei, într-o primă epocă, el a apărut ca aliat al hanului, până când, devenind îndeajuns de puternic pentru a unifica în jurul lui celelalte principate feudale ruse, i-a înfrânt pe mongoli la Kulikovo, în anul 1380. Prezenţa şi dominaţia mongolă au constrâns, astfel, principatele până atunci rivale, să se unească într-un stat puternic, care a adunat naţiunea rusă. Istoricii marxişti au insistat asupra ideii că această stare de fapt a accelerat procesul istoric. Favorizând apariţia statului unitar ţarist chemat să urmeze sistemului feudal, societatea rusă intra într-o nouă etapă a devenirii sale.

Alţi autori sovietici, obişnuiţi să privilegieze „luptele de clasă” au insistat asupra faptului că, după ei, ar fi existat o complicitate între nobilimea feudală rusă şi năvălitor, acceptând să-i plătească tributul. Poporul, însă, în special la Tver şi Novgorod, îndura cu mult mai greu o dominaţie care îl secătuia direct.

Dezbaterea nu este închisă. Nu este de negat faptul că năvălirea mongolă a jucat un rol de anihilare a civilizaţiei ruse, care s-ar fi putut dezvolta în Evul Mediu pe bazele moştenirii bizantine. Rusia, complet absorbită de

lupta împotriva duşmanului asiatic, a pierdut în domeniul culturii câteva secole faţă de Europa.

Şi în această regiune, *pacea mongolă*, care n-a fost niciodată prea adevărată, s-a manifestat printr-o dominaţie apăsătoare şi distrugeri pe care popoarele Rusiei le-au îndurat până ce, raportul de forţe inversându-se, recucerirea a fost posibilă.

„Civilizaţia" mongolă are paradoxal să folosim termenul de „civilizaţie" raportat la mongoli. Adjectivele „barbari" şi „sălbatici" par să li se potrivească mai bine. Pentru contemporani, ei sunt demoni trimişi de Cer pentru a pedepsi greşelile necredincioşilor. Ei nu au nimic omenesc, sunt nişte sălbatici care nu cunosc oraşele, adoratori ai unor divinităţi grosolane, sunt cei ai căror strămoşi au fost numiţi de către chinezi: „rău-mirositorii". Cota lor de stimă este foarte scăzută pe scara istoriei. Doar Attila şi hunii pot rivaliza cu ei în a reprezenta în mintea popoarelor barbaria, cruzimea, urâţenia, distrugerea gratuită şi sistematică.

Un bilanţ copleşitor

Capetele de acuzare sunt într-adevăr foarte grele: Korasanul de la nord-estul Iranului este distrus, califatul abasid şi capitala sa, Bagdad, sunt nimicite, tânăra Rusie este sufocată vreme de câteva secole, Kharesmul şi Transoxiana, între Caspica şi Pamir, sunt în parte transformate în pustiuri, oraşe splendide incendiate sau ruinate, populaţii întregi sugrumate, o *pace mongolă* ascunzând, în fapt, dominarea necruţătoare a popoarelor subjugate.

Bilanţul este copleşitor, dar însuşi diavolul are dreptul la un avocat. La începutul secolului XIII, mongolii genghis-hanizi aveau nivelul cultural care trebuie să fi fost acela al indienilor din America de Nord în secolele XVII şi XVIII. Ei reprezentau, fără îndoială, populaţiile cele mai barbare ale Asiei Centrale, incapabile să înţeleagă ce interes prezintă oraşele, agricultura, statul. Unitatea

realizată de Temudjin, superioritatea militară care s-a impus în anii următori, au făcut dintr-un ansamblu de triburi încă foarte primitive o armată cuceritoare, care, în mai puţin de o jumătate de veac, a supus cea mai mare parte a Asiei şi a ameninţat direct Europa. Nu trebuie să ne aşteptăm de la cei care, cu puţin timp în urmă, erau vânători şi hoţi de cai, să dea dovadă de o aptitudine accentuată pentru civilizaţie.

După două generaţii, mongolii încep să înţeleagă ce înseamnă câmpurile cultivate, comerţul, tributul luat de la populaţiile care nu au fost masacrate, colaborarea cu administratorii competenţi recrutaţi din popoarele cucerite.

Şi dacă edificiul genghishanid a fost puţin durabil, cel puţin el a constituit una din cele mai extraordinare epopei ale istoriei.

Apare, desigur, dificil să se vorbească despre „civilizaţie” cu privire la „tătari”. Aportul mongol la cultura universală pare foarte subţire: arta este aproape inexistentă, chiar dacă ceva din stilul animalier mai dăinuie, în Mongolia din epoca cuceririlor, filosofia, speculaţia intelectuală, demersul ştiinţific, artele frumoase, nu reprezintă nimic. Contrastul dintre brutele sângeroase, hoţii înrăiţi şi civilizaţiile delicate şi rafinate ale Iranului şi ale Chinei apare copleşitor. Ce prăpastie între corturile rău-mirositoare din pâslă şi palatele din Bagdad sau Hong Ciu!

O „cultură” totuşi

Se poate însă vorbi despre o „cultură” legată de acest popor brutal şi grosolan.

Mongolii, într-adevăr, vor folosi epopeea, iniţial transmisă oral, pentru a povesti aventura genghishanidă. Ei vor da dovadă de o mare toleranţă religioasă, ceea ce este un pas înainte faţă de epoca lor. Restul „civilizaţiei” mongole va consta, mai ales, în împrumuturi, mai mult sau mai puţin stângace, de la popoarele cucerite.

La vremea expansiunii, Genghis Han şi războinicii săi vorbesc un dialect derivat din una din cele trei mari limbi altaice: mongola. Limbile turce sunt cele mai răspândite, iar limbile tunguse se vor extinde, un timp, în China de nord. Dialectul utilizat de Temudjin este mongola orientală. Dialectele occidentale, vorbite de populaţiile de la vest de lacul Baikal, nu se vor dezvolta decât prin veacul al XVII-lea, în timpul expansiunii calmuce.

Marele Han şi oamenii săi sunt analfabeţi. Mongola nu este încă scrisă, ceea ce pentru o limbă chemată să fie un mijloc de comunicare al unui întreg continent este un mare inconvenient. Alfabetul uigur va fi acela care va permite transcrierea limbii cuceritorilor. Turcii din Târâm (actualul Turkestan chinezesc) vor da mongolilor nu numai înalţi demnitari, precum faimosul Tatatonga, dar şi o scriere, ceea ce nu este lipsit de importanţă. Alfabetul uigur, constituit în secolul VII, era inspirat din alfabetul sirian folosit de misionarii creştini nestorieni şi reprezenta un progres categoric faţă de scrierea runică turcească, aşa cum apare ea pe anumite stele din secolele VII şi VIII şi care a fost abandonată curând. Scrierea uigură a fost limitată, ca posibilitate de transcriere din mongolă; multe litere se confundau *cu* s, *v*, *g* şi *k*, de exemplu), ceea ce a pus multă vreme probleme grele de traducere.

Un Tit Liviu[2] mongol

Dacă literatura mongolă apare ca fiind foarte firavă, să nu uităm că ea a fost esenţialmente orală, la începuturile ei. Genul literar care se potriveşte unui popor de războinici dornici să asculte aventuri exaltante este, firește, epopeea. Din acest punct de vedere, *bahadurul* mongol este vărul îndepărtat al războinicului grec sau al cavalerului medieval. Epopeea este cântată de bardul care

---

2 Tit *Liviu* (*Titus Livius*) – istoric latin (59 î.Hr. – 17 d.Hr.) autorul unei *Istorii a Romei*, în 142 cărţi din care s-au păstrat doar *35*.

îl întovărăşeşte pe prinţ. El se acompaniază cu o vioară şi este animatorul serilor de beţie, frecvente de sărbători sau cu ocazia vânătorilor şi a plecării la luptă.

Marea epopee mongolă, *Istoria secretă*, *a* fost scrisă, în mongolă şi în chineză, şi este monumentul principal rămas din „literatura" tătară. Ea povesteşte viaţa lui Genghis Han şi a lui Ogodei şi constituie, prin aceasta, una din cele mai bune surse de informaţie asupra clanului kiyat şi asupra luptelor interne ale poporului mongol de la sfârşitul secolului XII. Stilul este simplu, epitetele de tip homeric înfloresc cu dărnicie. Lucrarea se străduieşte să explice a *posteriori* viaţa Cuceritorului şi apare ca o apologie a suveranului şi a familiei sale, scrisă aşa cum a fost în stare un Tit Liviu mongol.

În afara acestui filon epic, războinicii duri mongoli nu au practicat alt gen de scriere.

Unul din aspectele cele mai originale revelate de istoria mongolă, rămâne disponibilitatea religioasă a acestui popor, tolerant cu toate religiile. Creştinismul a părut să se dezvolte un timp printre mongoli, în versiunea sa nestoriană; unii au ales budismul, alţii islamul. Cei mai tradiţionalişti au păstrat religia strămoşilor.

Religia lor primitivă

Panteonul mongol este acela al popoarelor confruntate cu existenţa dificilă din păduri şi din stepe.

Zeul suprem este Tengri, Cerul Albastru, realitate cosmică fundamentală. Această divinitate este exagerat interpretată de Plan Carpin ca un „Dumnezeu creator al lumii vizibile şi invizibile care acordă, pe acest pământ, răsplata şi pedeapsa…"

Cerul este orizontul nesfârşit al stepelor, elementul natural fundamental, omniprezent pentru călăreţul nomad.

Celelalte elemente naturale nu sunt nici ele neglijate, „… mongolii venerează încă Soarele, Luna, Focul, Apa, Pământul, cărora le aduc ofrande din hrană şi băutură, dimineaţa, înainte de a mânca…"

Apa este obiectul unor tabuuri severe. Codul genghishanid interzice scăldatul sau urinatul într-o apă curgătoare. Este uşor de închipuit ce a putut să însemne o astfel de interdicţie pentru populaţiile musulmane, legate prin tradiţie de spălatul ritual.

Pământul nu este mai puţin onorat. Etugen este zeul solului, paznicul vitelor, cel ce face ca în fiecare primăvară stepa să reînflorească. Anumiţi munţi prezintă o importanţă religioasă, în special *Burkan Caldun*, piscul sacru al mongolilor, unde Genghis Han, cu privirea întoarsă către Cerul nesfârşit, avea să-l invoce de mai multe ori pe Tengri pentru a obţine victoria. Pe vârfuri de munte se mai celebra şi sărbătoarea „Discului roşu", solstiţiul de vară.

Împreună cu Cerul, Apa şi Pământul, Focul este şi el obiect de respect şi de tabuuri, după cum ne relatează Plan Carpin: „Astfel, înfigerea unei arme ascuţite în foc, atingerea flăcărilor cu un cuţit, scoaterea cărnii din foc cu ajutorul unui vârf de cuţit, mânuirea spadei în apropierea vetrei – toate acestea ar putea reteza capul Focului". Focul ceresc, fulgerul, sperie în mod deosebit. „... Dacă fulgerul loveşte turmele sau oamenii, ceea ce se produce frecvent, victimele se consideră impure şi urmărite de un blestem... Orice om ucis de fulger şi toţi cei care locuiesc în iurta lui trebuie să treacă prin focurile purificatoare. Nimeni nu are dreptul să atingă bunurile unei persoane moarte fulgerate, căci ea este socotită impură..." După cum ne explică trimisul papei, privind victimele fulgerului, Focul posedă şi virtuţi purificatoare: „Mongolii cred că orice poate fi purificat prin Foc. De aceea, ori de câte ori sosesc la ei ambasadori, prinţi sau alţi străini, îi obligă să treacă printre două focuri, împreună cu darurile aduse de ei, de teama unor vrăji, otrăvuri sau a unor blesteme.

Lucruri interzise, invocaţii, ofrande

Acest păgânism destul de simplu interpretează orice semn, respectă lucrurile interzise, care ţin mai mult de

superstiţie decât de religie. Mongolul nu are voie să se sprijine într-un bici, să ucidă păsări, să verse lapte pe jos. Se pedepseşte cu moartea scuipatul într-un cort a unei bucăţi mestecate. Este interzisă urinarea în cort. Cine a asistat la moartea unui bolnav nu mai are acces în cortul unui şef, înainte de luna plină.

Ritualurile acestei religii primitive sunt extrem de simple.

Rugăciunea se reduce la invocaţii cu mâinile ridicate spre cer.

Strămoşilor le este dedicat un cult, la fel şi unor mici idoli din pâslă, instalaţi în iurte, care au rolul de a ocroti turmele, casa şi locuitorii ei. „Ei confecţionează idoli din pâslă după chipul omului şi îi aşază de o parte şi de alta a intrării în iurtă. Mongolii mai confecţionează şi alţi idoli, din mătase, pe care îi venerează în mod deosebit…”

Alt ritual tradiţional este ofranda, pe care Plan Carpin o descrie astfel: „Mongolii oferă idolilor primul lapte al oilor şi iepelor lor şi, la începutul meselor, ceva din hrană şi din băutură… Un fetiş, făcut în onoarea Marelui Han, este pus pe o căruţă din faţa taberei, în mod solemn. Lui i se aduc numeroase ofrande, chiar cai pe care nimeni nu-i mai poate călări după aceea fără a fi ucis…”

Şamanul

Personajul care domină viaţa religioasă este şamanul. Cuvântul, de origine tungusă (mongolii folosesc cuvântul *bögä*), *a* luat azi o valoare generală şi îl desemnează pe vrăjitorul sau vindecătorul din toate civilizaţiile primitive asiatice, australiene sau nord-americane. Şamanul este un vrăjitor sau un magician dotat cu anumite puteri. Este vindecător şi specialist în extaz, i se atribuie posibilitatea de a despărţi sufletul de trup, de a dezlănţui furtuna.

Funcţia se transmite adeseori ereditar, dar un membru al tribului poate deveni şaman, dacă are o anumită „vocaţie”, în general, viitorii vrăjitori se anunţă printr-o comportare „anormală”, adică se izolează, fac

crize nervoase, au manifestări epileptice.

Iniţierea constă într-o vindecare magică: după câteva zile de transă sau de nemişcare totală, fără a putea vorbi, noul şaman revine la viaţă şi povesteşte că a îndurat mii de torturi şi suferinţele cele mai diferite. Această încercare, terminată prin vindecare, face ca în el să renască un om nou, purificat, în stare să citească în stele, să vorbească limba secretă a naturii şi a păsărilor, să asigure funcţia religioasă în trib.

Odată vocaţia astfel confirmată, mai este necesară primirea de la un şaman bătrân a ansamblului de cunoştinţe medicale, astrologice şi magice. Modalitatea privilegiată de contact cu sacrul este extazul şi Mircea Eliade a putut defini şamanismul ca pe „o tehnică arhaică a extazului”. Când această tehnică este obţinută, şamanul dobândeşte un dar al ubicuităţii. Sufletul lui se urcă la Cer, coboară în Infern sau se plimbă prin aer. Ritualurile de iniţiere, în unele triburi, mai cuprind şi ridicarea unui mesteacăn, reprezentând Arborele Lumii, simbol al ascensiunii cereşti.

Un rol foarte important

Şamanii aveau un rol important în societăţile foarte primitive pe care le constituiau triburile mongole, înainte de cucerire.

La *kuriltaiul* din 1206, când Temudjin a fost proclamat Han Universal, intervenţia şamanului Kotciu a fost hotărâtoare. Devenit frate vitreg cu prinţul, prin recăsătorirea tatălui său cu Ulun, văduva lui Yesughei, magicianul a crezut că totul i se permite şi s-a luat la ceartă cu fraţii Marelui Han, Qasar şi Temuge. Plictisit, suveranul i-a autorizat pe fraţii săi să scape de Kotciu, nu fără oarecare teamă, căci puterile vrăjitorului erau recunoscute. *Istoria secretă* povesteşte cum cadavrul lui Kotciu a fugit prin deschizătura de aerisire a cortului în care fusese depus.

Este interesant de notat că şamanul, măştile, haina

de ceremonie, toba şi toate elementele fundamentale ale vieţii religioase ale triburilor, au dispărut destul de repede atunci când mongolii s-au confruntat cu religii mai evoluate.

Înclinaţia pentru magie

După dispariţia şamanilor, s-a mai păstrat o anume înclinaţie pentru magie. Marco Polo ne povesteşte cum, la moartea lui Kublai, magicienii făceau să se deplaseze prin aer, cupe şi farfurii.

„Mongolii acordă o mare importanţă ghicitului, farmecelor şi prevestirilor”, ne spune Plan Carpin. Arta ghicitului este la loc de cinste la curtea din Karakorum: se interpretează visele, se consultă aştrii sau osemintele. Rubroek a descris pe larg procedeele aplicate de ghicitorii Marelui Han Mongka, „acela care nu începea nimic fără a consulta cele trei oase (clavicula, omoplatul şi osul coracoid) ale magicienilor; nici măcar nu primea pe cineva în cortul său fără a cere avizul dat de aceste oase”.

Viaţa de dincolo de moarte nu pare să-i preocupe în mod deosebit pe supuşii Marelui Han. Plan Carpin ne relatează: „Despre viaţa şi damnaţiunea eternă, mongolii nu bănuiesc nimic. Ei cred, totuşi, că după moarte vor supravieţui în altă lume, în care turmele sunt în număr mare, se mănâncă, se bea şi se munceşte ca pe pământ”. Funeraliile sunt foarte simple. Corpul defunctului este aşezat în mormânt împreună cu ofrandele, care constau în carne, lapte de iapă, un cal cu şaua sa. Un alt cal este sacrificat spre a fi consumat de familie.

În mormânt se poate pune şi aur sau argint. Iurta şi căruţa defunctului sunt distruse şi „numele său nu mai este rostit până la cea de-a treia generaţie”. Morţii sunt înmormântaţi în locuri secrete, în gropi în general foarte rudimentare.

Poarta palatului Samarkand – Tamerlan a făcut din această cetate „Chipul Pământului”.

Interesul pentru marile religii

Relativa toleranţă *a* mongolilor nu înseamnă că erau indiferenţi în materie de religie.

Genghis Han dialoga cu înţeleptul taoist Ciang Cuen sau îi chestiona pe imami asupra monoteismului musulman, în vremea hanilor care i-au urmat Cuceritorului, reprezentanţi ai tuturor religiilor au convieţuit în pace la curtea din Karakorum. Creştini, musulmani, budişti, discutau între ei, aduceau fiecare argumente pentru a-şi susţine religia.

Islamul îi va absorbi până la urmă pe mongolii stabiliţi în vest. Cei din Hoarda de Aur vor deveni musulmani cu începerea domniei lui Berke, cei din Persia, odată cu Ghazan, şi cei din Djaghatai, după dispariţia celui de-al doilea fiu al lui Genghis Han. Musulmanii („bărboşii”, după cum au fost numiţi de chinezi) vor juca un rol determinant în administraţia imperială, în special iranienii şi transoxianenii. Topindu-se în populaţia turcă, toţi mongolii din vest vor sfârşi prin a deveni musulmani, în timp ce la est va triumfa budismul.

Sub domniile lui Ogodei, Guyuk şi Mongka, misionarii tibetani au venit să predice religia lor în rândurile Marii Hoarde şi nu fără succes, căci ştim că Hulagu, cuceritorul Persiei, şi fără îndoială însuşi Mongka, au fost budişti. Tentativele de prozelitism budist n-au dat roade în Persia şi templele construite în epoca lui Hulagu au dispărut. Marele apărător al budismului va fi mai ales Kublai, care va favoriza această religie în China, împotriva confucianismului şi a taoismului tradiţionale. El va dobândi astfel titlul de „Monarh Universal” din partea călugărilor tibetani.

Surprinzătoarea aventură nestoriană

Rubroek ne-a descris amănunţit călugării budişti cu care a discutat la Karakorum, dar ceea ce-i surprinde mai mult pe călătorii occidentali, este prezenţa creştinilor

nestorieni la curtea Marelui Han.

Biserica nestoriană îşi trăgea numele de la Nestorius, patriarhul eretic al Constantinopolului, care refuzase să vadă în Maria pe mama lui Dumnezeu şi susţinea că existau două persoane distincte în Iisus Hristos, cea omenească şi cea divină. Discipolii săi bizantini, în mare parte intelectuali, s-au refugiat în Asia Mică, la Edessa (Urfa), la Nisibe, apoi la Bagdad, unde constituiseră – la vremea cuceririi musulmane – comunităţi de învăţaţi. Islamul i-a folosit pentru traducerea marilor texte filosofice şi ştiinţifice ale Greciei. De la ei au învăţat medicina Al-Farabi[3] şi Avicena[4]. Prin ei islamul I-a cunoscut pe Aristotel[5]. Biserica nestoriană a avut o răspândire deosebită spre est. Misionarii săi au ajuns în Korasan, în Asia Centrală uigură şi chiar în China secolelor VII şi VIII, având drept unic bagaj un baston şi o tolbă.

Nestorienii au convertit unele triburi din stepele nordului. Keraiţi, onguţi, uiguri, naimani au fost mai mult sau mai puţin creştinaţi la acea vreme şi legenda Părintelui Ioan îşi are acolo una din originile sale posibile. Aceşti creştini sunt încă numeroşi la vremea cuceririi genghishanide. La asediul Bagdadului, creştinii au fost cruţaţi, datorită unei prinţese nestoriene, Dokuz Katun, soţia lui Hulagu. Nestorienii aveau, la acea vreme, două sute treizeci de episcopate, grupate în douăzeci şi şapte de provincii. Din anul 1281 până în 1317, patriarhul lor este de rasă ongută.

Din ură faţă de islam, comunitatea creştină din

---

3 Al-Farabi - filozof musulman (870 – 950), l-a avut ca discipol pe Avicena.

4 *Avicena* (Ibn Sina) – medic şi filosof iranian (980 – 1037), unul din remarcabilii savanţi ai Orientului.

5 *Aristotel* – filosof grec (384 – 322 î.Hr.) Sistemul său se bazează pe o concepţie riguroasă a Universului. Opera sa a influenţat decisiv începuturile ştiinţei şi filosofiei Islamului.

Armenia va sluji cu fidelitate, la început, dinastia mongolă din Persia. Dar la începutul secolului XIV, când musulmanii sunt triumfători în Persia, situaţia creştinilor, armeni sau nestorieni, devine foarte dificilă.

Un arhiepiscop catolic al Pekinului mongol

Biserica din Occident a participat şi ea la evanghelizarea pe pământul mongol. Sub Papa Nicolae al IV-lea, în ultimii ani ai secolului al XIII-lea, franciscanul Ioan di Monte Corvino pune bazele unei catolicităţi chinezeşti, apoi ocupă, timp de douăzeci şi unu de ani, scaunul arhiepiscopiei Pekinului mongol.

Psalmii sunt traduşi în mongolă, hanul asistă la slujbă, se construieşte o catedrală la Canton, cea pe care ne-o descrie entuziast un alt misionar, Thomas de Pordenone, în anul 1320.

Episcopate catolice iau fiinţă în Hoarda de Aur, la Sarai, şi chiar în Persia, la Sultanieh – dar existenţa lor va fi efemeră. Victoria dinastiei Ming (1363 – 1368) în China va însemna sfârşitul acestei evanghelizări. Mingii îi alungă pe creştini şi pe budişti, în acelaşi timp cu mongolii.

Creştinii nestorieni vor fi antrenaţi în prăbuşirea imperiului mongol sub loviturile musulmanului Tamerlan. Ei vor dăinui cu mare greutate, până în zilele noastre, în regiunea mesopotamiană unde, o parte din ei, ataşaţi catolicismului, e cunoscută sub numele de *caldeeni* (din anul 1672), iar cealaltă parte, rămasă fidelă lui Nestorius a luat numele de *asirieni*. Caldeenii sunt în număr de circa 200.000 şi asirienii, victime ale unor persecuţii sângeroase din partea kurzilor, turcilor şi a irakienilor, au rămas vreo 80.000, din care 10.000 se află în Statele Unite.

În China au fost găsite inscripţii lăsate de nestorienii epocii premongole, cum ar fi celebra stelă de la şi Ngan Fu, fosta capitală a tangilor, datată ca fiind din anul 781.

Tamerlan sau imperiul musulman al stepei

Atunci când, la un secol de la moartea întemeietorului său, imperiul mongol al lui Genghis Han

părea divizat şi slăbit, apare un nou cuceritor care va unifica, sub mâna lui de fier, lumea stepelor şi o bună parte din Asia.

Ascensiunea tânărului Timur

Acela pe care creştinii îl vor numi Tamerlan s-a născut la 8 aprilie 1336 în satul Kesh, în inima Transoxianei, la două zile de mers călare la sud de Samarkand, în actualul Uzbekistan. Tatăl băiatului, Taragai, din clanul nobil Barlas, era un senior turc supus prinţului mongol care, teoretic, domnea în acea provincie importantă a vechiului hanat Djaghatai. Atingând vârsta bărbăţiei, tânărul Timur, musulman convins, „Omul de Fier", îşi începe drumul spre putere. Anumite semne şi o veche profeţie îl convinseseră că este chemat să închege un mare imperiu, să reînceapă aventura lui Genghis Han. Fidel emirului Kashgar, prinţ al Transoxianei, acesta îi dă mâna uneia dintre fetele sale, frumoasa Aldjai, „a cărei frumuseţe se aseamănă cu aceea a lunii noi şi al cărei corp este la fel de graţios ca un chiparos". Moartea socrului său lasă Transoxiana pradă mai multor şefi de clan. Ţara, astfel slăbită, constituia o pradă tentantă pentru hanul Tukluk Timur, descendent al lui Djaghatai, cel de-al doilea fiu al lui Genghis Han.

În martie 1360, Tukluk Timur pune stăpânire pe Transoxiana şi Hagi Barlas, unchiul lui Tamerlan, „omul forte" al ţării, fuge spre Korasan. Nepotul său, conştient că orice rezistenţă este imposibilă, i se supune lui Tukluk şi îi câştigă încrederea astfel încât este numit consilier pe lângă prinţul moştenitor Ilyas.

Tânărul Timur nu poate suporta multă vreme ocupaţia mongolă şi începe să agite populaţia. Descoperit şi condamnat de Ilyas, Timur fuge spre Afghanistan unde cumnatul său Hussein, rege al Balkhului şi al Kabulului, îl putea ajuta şi proteja. Vreme de doi ani, acela care avea să devină prăpădul Asiei, duce o viaţă de proscris. Este făcut prizonier şi evadează în nişte împrejurări care fac ca în

jurul lui să se creeze o adevărată legendă. Duce o viaţă aventuroasă şi se angajează ca mercenar în serviciul emirului Seistanului, ţinut de la frontierele actuale ale Iranului, Afghanistanul şi Belucistanului pakistanez.

Prinţul Şchiop

Emirul din Seistan, îngrijorat de renumele acestui nou şef de bandă, îl atacă pe neaşteptate, folosind una din mârşăviile foarte curente în istoria orientală. În cursul acestei bătălii, Timur a fost atins la picior de o săgeată care i-a pricinuit infirmitatea. I s-a dat porecla de „Şchiop” (*Lang*, în limba persană) şi la acest nume de Timur Lang (Tamerlan) el va face să tremure întreaga lume.

Cu ajutorul lui Hussein, Tamerlan adună o armată, destul de redusă, cu care pătrunde în Transoxiana. Eliberează oraşul său Kesh după o primă bătălie victorioasă şi-l zdrobeşte, lângă Samarkand, pe Ilyas care nu are altă cale decât fuga (1363). Pe tron a fost aşezat un derviş, Kabil, descendent îndepărtat al lui Genghis Han şi cei doi învingători au păstrat, de fapt, puterea: Hussein ca vizir şi Timur ca şef al armatei, Ilyas n-a recunoscut, firește, legitimitatea lui Kabil şi mai face o tentativă de revenire în anul 1365, soldată cu un eşec. A fost nevoit să se retragă în nord, unde a şi murit la scurtă vreme.

Cei doi învingători au intrat în conflict şi Tamerlan îl zdrobeşte pe Hussein în defileul Gahalgar. Samarkandul s-a supus Prinţului Şchiop. Hussein i-a mai întins o cursă lui Tamerlan, dar acesta, prevenit, l-a învins din nou.

Prima serie a oraşelor-martire

Odată cu înlăturarea lui Hussein, Timur rămâne singurul stăpân al ţinutului. Locuitorii din Balkh, fideli lui Hussein au fost măcelăriţi şi vechea capitală a Bactrianei a fost prima din şirul oraşelor-martire. Curajul, şiretenia şi perseverenţa prinţului începeau să fie cunoscute în întreaga Asie Centrală. La treizeci şi patru de ani, stăpân al Transoxianei şi al Bactrianei, Timur se arată ca un continuator al imperiului mongol. Acest prinţ turc este

preocupat de păstrarea legitimităţii genghishanide. Abia în anul 1388 el ia titlul de sultan, în mod oficial. Kabil, care trecuse de partea lui Hussein, este asasinat şi înlocuit, din 1370 până în 1388, cu Soyurgamiş şi apoi cu fiul acestuia, Mahmud Han, a cărui „domnie" va dura până în anul 1402.

Marele Emir se va lansa într-o serie de cavalcade şi de cuceriri care vor face ca întreaga Asie, îngrozită, să cunoască puterea „Omului de Fier".

Kharesmul, la estul Caspicei, este prima pradă care îl interesează pe Tamerlan. Oraşul Gurgengi, un mare centru cultural al Asiei Centrale, a fost cucerit şi ras de pe faţa pământului.

La începutul anului 1381, a fost rândul Heratului, al cărui sultan refuza să-l accepte suveran pe „un fost sclav, care, odinioară, curăţa grajdurile..." Oraşul, la picioarele Hindukuşului, era o oază minunată, pierdută în peisajul arid şi dezolant al actualului Afghanistan occidental, în câteva zile, oraşul a fost jefuit, bogăţiile trimise la Samarkand. Sultanul a murit de foame într-o temniţă. După Herat, a fost rândul Sabzuarului unde cei două mii de locuitori ai oazei au fost ziditi de vii în turnuri special construite în acest scop. La Zarendj, întreaga populaţie a fost măcelărită. Canalele de irigaţie au fost astupate şi pământul, fertilizat de generaţii întregi de ţărani, a redevenit desert.

„Deşertizare"

Distrugerea de către nomazi a pământurilor cultivate ale sedentarilor a avut consecinţe grele. Istoricul lui Genghis Han şi Tamerlan, René Grousset a analizat fenomenul în totalitatea sa: „Turcii şi mongolii, fie din nomadismul lor ancestral, fie din sistemul lor de distrugere metodică, au produs o „deşertizare" a centrului Asiei, regiune care prin alcătuirea ei geografică, are o tendinţă accentuată spre aceasta. Distrugând terenurile cultivate pentru a reface stepa, ei au fost, pe întinderi imense, colaboratorii inconştienţi ai morţii pământului. Pe înaltul

platou iranian, acolo unde apa este o raritate şi viaţa fusese întreţinută cu eforturi enorme, turco-mongolul a smuls copacii, a făcut să sece izvoarele, a redat totul deşertului”.

Într-adevăr, Seistanul, fosta „grădină a Asiei” descrisă în *Avesta*[6] indo-europeană, nu s-a mai refăcut niciodată.

Terorizat de reputaţia cuceritorului, bătrânul sultan din Shiraz s-a supus, dar a murit la scurtă vreme. Unul din fiii săi, Mansur, a vrut să organizeze rezistenţa Persiei la năvălirea barbarilor, dar teama pe care o inspira Tamerlan era atât de mare încât abia câţiva războinici au acceptat să se alăture tânărului prinţ şi unii din ei l-au şi trădat în timpul luptelor. Persia, amorţită de secolele ei de civilizaţie rafinată, părea incapabilă să se opună năvălirii barbare şi Mansur a fost învins.

Martiriul Georgiei şi al Armeniei

După cucerirea Seistanului şi a Persiei, Timur s-a întors spre nord-vest. Tokhtamish, nepot şi vasal al lui Urus, hanul Hoardei Albe, i-a cerut sprijin lui Timur, pentru a-şi recăpăta posesiunile de pe care îl alungase Urus. Şchiopul I-a luat sub protecţia sa pe Tokhtamish.

Moartea providenţială a lui Urus Han i-a permis lui Tokhtamish ca, sprijinit de Tamerlan, să devină stăpânitorul Hoardei Albe, apoi al Hoardei de Aur, prinţul tuturor teritoriilor de la Lacul Arai la Nipru. Tokhtamish, uitând de ajutorul dat de Tamerlan, a mers până la a-i cere acestuia Transoxiana, argumentând că el fiind descendent al lui Diotchi, deci al lui Genghis Han, era de sânge regesc, ceea ce nu se putea spune despre prinţul turc din Samarkand. Războiul devenise, astfel, inevitabil.

În anul 1386, Tamerlan şi-a părăsit capitala pentru trei ani, în fruntea unei armate de o sută de mii de oameni.

---

6 *Avesta* – cartea sfântă a zoroastrienilor. Textul a fost scris, probabil, în secolul IV al erei noastre.

După traversarea deşertului Karakum, armata turco-mongolă a cucerit Hamadanul şi Tabrizul, apoi, urmărind coasta de vest a Caspicei, s-a urcat spre Azerbaidjanul caucazian. Năvălitorii au atacat regatul creştin al Georgiei. Capitala Tbilisi a fost cucerită şi incendiată după o rezistenţă eroică a regelui Bagrat V. Străbaterea Caucazului, iarna, cu o armată epuizată de oboseală şi de frig, în permanenţă hărţuită de cerkezii din munţi, a diminuat mult rândurile trupelor, în primăvară, duşmanul nearătându-se de nicăieri, Tamerlan a dat ordinul de înapoiere.

Din Erevan, regele creştin al Armeniei nu venise să-şi prezinte omagiile lui Tamerlan şi aceasta a fost cauza pentru care ţara sa avea să cunoască un martiriu crâncen. Nu au fost ocolite nici satele, nici câmpurile cultivate, totul a fost distrus. Apărătorii cetăţii Van au fost azvârliţi din vârful zidurilor, nevestele lor au fost călcate în picioare de cai şi copiii sugrumaţi.

Esfahān ras de pe faţa pământului: mai mult de 200.000 de morţi

Cuceritorul, amânând pentru mai târziu acţiunea împotriva lui Tokhtamish, s-a îndreptat spre Esfahān, capitala Iranului occidental. Oraşul era unul din cele mai frumoase şi mai bogate din Orient. Fântânile, copacii, apele râului Zender Rud care îl străbăteau, făceau din Esfahān cea mai plăcută cetate din sudul Persiei. Notabilii oraşului s-au arătat dispuşi să plătească un tribut greu pentru a evita distrugerea şi măcelărirea. Dar atitudinea mongolilor a devenit, în scurtă vreme, atât de provocatoare încât locuitorii s-au revoltat şi au masacrat garnizoana lăsată de Timur Lang.

Aflând despre aceasta, Tamerlan a trimis o armată de şaptezeci de mii de oameni spre a asedia oraşul şi cu misiunea ca fiecare să-i aducă cel puţin un cap. Câteva zile mai târziu, piramide macabre se ridicau în jurul oraşului: zeci de mii de capete erau clădite în grămezi sinistre.

Această metodă va fi de multe ori aplicată de acum înainte şi cavalcadele lui Tamerlan vor fi jalonate de aceste spectacole îngrozitoare. Oraşul a fost ras de pe faţa pământului, puţinii supravieţuitori au fugit şi au murit de foame, sete şi frig, în munţii vecini. Măcelul a făcut peste două sute de mii de victime. Speriaţi de soarta Esfahānului, locuitorii din Shiraz s-au supus fără nicio rezistenţă şi cuceritorul i-a trimis de îndată spre Samarkand pe toţi artizanii şi pe cunoscătorii scrisului, cu gândul de a face din oraşul său cea mai mare capitală a Asiei, un nou Babilon.

Shiraz abia supus, veşti neliniştitoare au sosit din nord. Tokhtamish, vechiul protejat al lui Timur, invadase Transoxiana şi înainta spre Samarkand. Reacţia învingătorului din Esfahān a fost fulgerătoare: s-a pus în mişcare imediat, în februarie 1388, pentru a străbate cei două mii cinci sute de kilometri care despărţeau Shirazul de Samarkand. Surprins, Tokhtamish s-a repliat spre stepele din nord, dar Tamerlan era decis, de data aceasta, să-l pedepsească cu moartea pe acest vecin ameninţător.

Expediţia împotriva Hoardei de Aur

Războiul care se pregătea urma să fie cel mai dificil din toate cele întreprinse până atunci şi trebuia să-l ducă pe Prinţul Şchiop până în inima Rusiei.

Expediţia a fost pregătită vreme de trei ani şi toate triburile supuse emirului Transoxianei au fost silite să dea oameni. Sute de mii de cai au fost adunaţi. Timur a plecat în fruntea armatei sale la jumătatea lunii martie a anului 1391. Traversarea stepelor Beptak-Dala, pe drept cuvânt numite „Stepele Foametei”, a fost dificilă, întinderile dezolante, pe jumătate deşertice, măturate de vânt, nu puteau oferi soldaţilor decât prea puţin vânat. Armata a fost blocată, un timp, de frig, zăpadă şi foamete, în fine, s-a ajuns în sudul Uralului. Trupele lui Tokhtamish nu erau de zărit. Stăpânitorul Hoardei de Aur refuza lupta şi căuta să-i atragă cât mai departe pe războinicii turco-mongoli, spre

a-i epuiza şi spre a-i face să se piardă în imensitatea Câmpiei Ruse. Cu aproape douăzeci de veacuri în urmă, aşa făcuseră sciţii în faţa armatei lui Darius. După ce au trecut dincolo de Ural, urmăritorii s-au îndreptat spre nord, spre ţinuturile în care pădurea lua locul stepelor şi nopţile de iunie erau tot mai scurte.

O avangardă a descoperit nişte fugari. Bătălia a avut loc în iunie 1391, lângă Samara, a durat trei zile şi s-a sfârşit cu victoria greu dobândită a lui Timur. Tokhtamish, rănit, a fugit spre nord. Armata învingătorilor s-a dus să se odihnească pe malurile Volgăi, în apropiere de Sarai, capitala Hoardei de Aur. După plecarea lui Tamerlan din zonă, Tokhtamish a reuşit să-şi restabilească autoritatea.

Revolte înăbuşite în Persia

Armata mongolă plecând spre nord, ţările recent cucerite s-au ridicat, în Azerbaidjan, Ahmed Djelair, în Khusistan, şahul Mansur, au reluat lupta, au alungat şi masacrat garnizoanele mongole. Shirazul şi Esfahānul au fost eliberate. Cuceritorul nu ştiuse să instaureze în oraşele ocupate o administraţie proprie, solidă. Persia, ţară cu o cultură veche, a încercat să scuture jugul barbar cu prima ocazie, în anul 1392, armata turco-mongolă pornea din nou din Samarkand spre a înăbuşi revoltele din regiunile disidente. Provincia Fars, Shirazul, au fost repede supuse. Şahul Mansur a murit, asasinat de propriul său fiu care s-a dus, în persoană, să-i dea lui Tamerlan capul retezat. Prinţii care domneau pe coasta iraniană a Strâmtorii Ormuz, în faţa Anatoliei, au venit să se supună, de bunăvoie lui Tamerlan. Acesta nu s-a lăsat păcălit de aparenţe şi i-a asasinat pe toţi, sperând că asigura, astfel, liniştea în Persia occidentală.

Sultanul din Bagdad, Ahmed Djelair, a încercat fără succes să-l îmbuneze pe Timur şi, până la urmă, a fugit în Egipt. Oraşul, distrus în 1258 de mongolii lui Hulagu, nu a încercat să reziste şi a fost cruţat.

Imens câmp de măcel şi de distrugere

Georgia şi Armenia refuzau în continuare să se supună şi atunci, aceste state creştine au fost cotropite metodic, pentru a doua oară în şase ani. Întreaga populaţie a mai multor oraşe a fost măcelărită, toate bisericile incendiate, recoltele distruse. Aceste metode le-au silit pe popoarele Caucazului să capituleze. În anul 1395, o nouă campanie este întreprinsă împotriva lui Tokhtamish, redevenit ameninţător. Armata lui Timur are o primă victorie pe râul Terek, dar bătălia decisivă are loc, în aprilie, pe malurile Volgăi. Cinci zile, confruntarea nu a avut niciun rezultat cert, după care Tokhtamish a fugit. S-a refugiat în Siberia şi nimeni nu va mai auzi nimic despre el.

Cuceritorul ajunge la Don, apoi la Nipru, îl lasă pe fiul său, Miran, să cotropească Ucraina şi se îndreaptă spre nord. Se întoarce, în august 1395, fără să fi înfruntat armata rusă care îl aştepta pe Oka. În urma sa, lasă un câmp imens de măcel şi distrugeri. Sunt nimicite oraşe ca Berke, înfloritorul Sarai, Kaffa, Tana, Astrahan.

Hanatul Hoardei de Aur, care jucase un rol comercial hotărâtor o jumătate de veac, care adusese influenţa mongolă până în inima Europei orientale, primise un şoc teribil şi calea spre recucerirea rusă era deschisă.

La sfârşitul veacului al XIV-lea, puterea mongolă, slăbită, nu mai poate ameninţa Europa, în iulie 1396, Samarkand îi face o primire triumfătoare victoriosului.

Cucerirea Indiei?

La marginile orientale ale imperiului lui Timur Lang se afla India de nord, pradă unor grave frământări interne. Sultanatul din Delhi era râvnit de mai mulţi pretendenţi, gata să se sfâşie; asasinatele şi revoluţiile de palat erau curente, înţelegând în ce fel se putea folosi de această situaţie, Tamerlan s-a hotărât să-şi îndrepte cuceririle spre India.

Cu prilejul *kuriltaiului* din 1398, părerile au fost

împărţite privind acest proiect.

S-au invocat piedicile naturale care stăteau în faţa unei astfel de expediţii: munţi înalţi, deserturi ostile. Nici Genghis Han însuşi nu se încumetase într-o astfel de aventură, ştiut fiind că India dispunea de trupe numeroase ajutate de elefanţi de temut. Dacă ar fi învingători, mongolii ar risca să-şi piardă calităţile de războinici, seduşi de plăcerea de a trăi într-o ţară cu climă blândă.

Tamerlan i-a pus pe toţi de acord luând Coranul şi deschizându-l la întâmplare, la versetul: „O, Profetule, războieşte-te cu necredincioşii şi cu nelegiuiţii!”

Expediţia s-a hotărât imediat. Armata mongolă, compusă din aproape o sută de mii de călăreţi, a pornit în martie 1398 spre munţii Afghanistanului. După câteva luni grele, de eforturi, trupele lui Timur au ajuns la Indus, în săptămânile care au urmat, Pendjabul a fost cotropit şi locuitorii din nord-vestul Indiei au văzut prăvălindu-se asupra lor un adevărat uragan de fier şi de foc. Celebra fortăreaţă Bhatnir din Industan, care a încercat să reziste, a fost complet distrusă şi cei zece mii de apărători ai săi, masacraţi fără milă. Populaţia îngrozită a fugit spre Delhi, unde sultanul Mahmud îşi aduna trupele.

Măcelărirea a 100.000 de bărbaţi şi femei

Refuzând să se mai împovăreze cu prizonierii luaţi la începutul războiului, cuceritorul a dat ordin să fie ucişi. Măcelărirea a durat mai multe ore şi mai mult de o sută de mii de bărbaţi şi de femei au fost sugrumaţi.

Câteva zile mai târziu, bătălia care trebuia să hotărască soarta Indiei s-a dat pe malurile râului Djuma, la 1 7 decembrie 1 398. Prima zi a fost grea, elefanţii armatei indiene zdrobind o parte din călăreţii mongoli, în ziua următoare, soluţia fusese găsită, în faţa călăreţilor au fost împinse cămile încărcate cu paie. Dându-se foc la paie, elefanţii au intrat în panică şi s-au întors, semănând panică în liniile adversarilor. Apărătorii oraşului Delhi au fost învinşi, oraşul a căzut în mâinile lui Timur, în ianuarie

1399. Cincisprezece zile de sărbători şi de ceremonii grandioase au subliniat proclamarea noului împărat al Indiilor. Tamerlan ar fi vrut să cruţe oraşul Delhi, dar soldaţii săi nu admiteau să fie privaţi de jaf şi de pradă aşa că, în pofida ordinelor stăpânitorului, din 16 până în 19 ianuarie mai multe mii de mongoli au năpădit oraşul şi nimeni nu i-a putut opri. Puţinii care s-au împotrivit au fost ucişi, o parte din oraş a fost incendiată şi piramidele de capete retezate s-au ridicat în pieţe.

Cavalcada, care a urmat prin tot nordul ţării, a răspândit groaza. Jafuri, măceluri, violuri, sugrumări în masă, oameni jupuiţi de vii, prizonieri executaţi – în aceasta a constat raidul. Când armata lui Timur Lang s-a dus spre trecătorile Afghanistanului pentru a se îndrepta spre Samarkand, n-a mai lăsat în urma ei decât o ţară distrusă şi copleşită.

Aşa după cum puterea mongolă slăbise în estul Europei prin războiul împotriva Hoardei de Aur, la fel Tamerlan lovise cu forţă în credincioşii islamici indieni şi astfel rezultatul războiului său împotriva Indiei avea un efect contra obiectivului iniţial.

Tamerlan împotriva lui Baiazid

Stăpânul Asiei Centrale trebuia să se confrunte într-o zi, în mod inevitabil, cu puterea ce se ridica la vestul lumii musulmane în detrimentul imperiului bizantin şi al statelor creştine. Sub flamurile lui Orkhan şi Murad, turcii otomani au înfrânt trupele bazileului şi i-au zdrobit pe sârbi la Kossovo.

În septembrie 1396, sultanul Baiazid Fulgerul (*Bayezid Yildirim*) i-a zdrobit la Nicopole, pe Dunăre, pe cavalerii din Occident, porniţi în cruciadă la chemarea papei Bonifaciu al IX-lea. Floarea nobilimii franceze, trupe importante germane şi valahe, armata regelui Sigismund al Ungariei, au fost măcelărite. Atacurile furioase lansate de Filip d’Artois, de Filip cel îndrăzneţ, viitorul Ioan fără de Frică, s-au lovit de zidul ienicerilor, corpul de elită al

armatei otomane.

Răsunetul acestei victorii asupra Europei creştine a fost imens şi i-a luat minţile, întrucâtva, lui Baiazid, care s-a hotărât să devină ostil vecinului său din Iran şi Transoxiana. I-a primit la curtea sa pe Ahmed Djelair, fostul sultan al Bagdadului, şi pe Kara Yusuf, şeful Hoardei Mielului Negru instalată în actualul Azerbaidjan iranian. Sultanul otoman l-a atacat pe prinţul Taherten, vasal armean al lui Tamerlan. Acesta a ezitat în privinţa căii pe care trebuia s-o aleagă. Musulman convins, nu-i venea să lupte împotriva celeilalte mari puteri islamice care tocmai se distinsese într-un război sfânt. El a preferat să trimită ca ambasador la curtea de la Adrianopol, pe emirul Barlas, împuternicit să prezinte daruri învingătorului de la Nicopole şi să ceară lămuriri cu privire la incidentele din Armenia. Paralel cu aceste iniţiative diplomatice, o expediţie în Persia, unde emirul Miran, cel de-al treilea fiu al lui Tamerlan, înnebunise şi nu mai putea guverna, a fost un pretext excelent pentru a asigura pregătirile militare necesare în vederea unei campanii în vest.

Emirul Barlas a fost primit destul de rece la Adrianopol. Când ambasadorul venit din Samarkand i-a cerut lui Baiazid ca doi din fiii săi să meargă să trăiască în chip de ostatici în capitala Transoxianei, sultanul şi-a ieşit din fire. El a lăsat să se înţeleagă că nu-i era frică nicidecum de Tamerlan, ceea ce avea aparenţa unei declaraţii de război. Ambasadorul s-a întors în Persia.

Ciocnirea devenise inevitabilă: două imperii atât de puternice nu puteau coexista în pace în această zonă a Asiei.

Alep, Damasc, Bagdad – măcelărite

Ostilităţile au început în august 1400. Tamerlan a pătruns în Imperiul Otoman, în fruntea unei armate uriaşe, de peste şapte sute de mii de oameni. Odată cucerit Sebaste, apărătorii săi, printre care mulţi armeni creştini, au fost îngropaţi de vii în timp ce nevestele lor erau

sfârtecate şi copiii, călcaţi de copitele cailor.

Preoţii armeni au fost crucificaţi sau ucişi cu pietre.

Aceste masacre nu se mai înscriau pe linia colaborării cu populaţiile armene, deosebit de accentuată pe vremea lui Hulagu, cu un secol înainte. Zelul musulman îl făcuse pe Timur să renunţe la sprijinul armean împotriva islamului sirian şi otoman.

Înainte de confruntarea decisivă cu Baiazid, Tamerlan trebuia să-i neutralizeze pe mamelucii din Egipt care, aliaţi de moment ai sultanului turc, ameninţau flancul sudic al armatei mongole, în luna octombrie a anului 1400, Timur Lang s-a aflat în faţa Alepului. Mamelucii au fost înfrânţi, oraşul jefuit, garnizoana masacrată şi puţinii supravieţuitori au văzut cu groază cum în faţa zidurilor cetăţii se înălţau piramidele de capete tăiate, atât de îndrăgite de cuceritorii mongoli.

După Alep, a capitulat şi Damascul. Apărătorul oraşului, emirul Jefdar, a fost sugrumat şi trupul i-a fost azvârlit la câini. Cu tot tributul plătit de Damasc în speranţa domolirii furiei cuceritorilor, oraşul a avut soarta cumplită a atâtor alte oraşe: locuitorii au fost ucişi sau luaţi ca sclavi, artiştii şi oamenii de vază au fost îndreptaţi spre Samarkand. Damascul a fost incendiat, în final, în martie 1401. Tamerlan a privit spectacolul, asemenea lui Nero, de pe nişte coline din vecinătate. Alături de el s-a aflat celebrul istoric Ibn Khaldun, invitat spre a-i vorbi despre grandoarea şi moartea imperiilor. Contrar dorinţei lui Timur Lang, istoricul nu s-a dus la Samarkand, ci a murit la Cairo, în 1406.

În aprilie 1401, mongolii au părăsit Siria lăsând în urma lor doar ruine, în iulie al aceluiaşi an, Bagdadul, vinovat de a-l fi urmat pe Ahmed Djelair în revolta împotriva Marelui Emir, a fost cucerit şi supus obiceiului. Optzeci de mii de capete au fost distribuite în o sută douăzeci de piramide în jurul oraşului care, apoi, a fost ras de pe faţa pământului.

După „pedepsirea” Bagdadului, armata mongolă a pornit spre nord-vest. Georgia a fost silită să se supună din nou lui Tamerlan. Acesta a început să se pregătească pentru bătălia decisivă dintre Baiazid şi el. Trebuia să se hotărască cine va fi stăpânul acelei părţi a lumii, înverşunarea dintre cele două imperii era cu atât mai mare cu cât otomanii deveniseră sunniţi[7] iar turco-mongolii adoptaseră islamul şiit[8].

Angora, una din cele mai mari bătălii ale Istoriei în iulie 1402, cele două armate s-au aflat faţă în faţă, de o parte şi de alta a câmpiei Angora, Ankara modernă. Mongolii, în urma unor manevre speciale, şi-au asigurat punctele cheie ale câmpului de luptă.

Bătăliile europene ale epocii aduceau doar câteva mii de oameni în confruntare. Tamerlan a venit cu vreo cinci sute de mii de războinici adunaţi de la toate popoarele Asiei Centrale, Caucazului şi Siberiei. Era o mulţime formată din călăreţi bine organizaţi şi foarte disciplinaţi. Baiazid, în fruntea a trei sute de mii de oameni, dispunea de contingente europene şi anatoliene, de o cavalerie croată de temut şi de faimoasele sale trupe de ieniceri.

Lupta a început în 28 iulie 1402 şi prin efectivele antrenate trebuia să fie una din cele mai importante ale Istoriei. Cele două superputeri militare ale timpului s-au înfruntat sub soarele dogoritor al platoului anatolian.

Zece ore dintr-o încleştare epuizantă şi trădarea contingentelor turkmene au făcut ca soarta bătăliei să se încline în favoarea lui Tamerlan, cu toate actele de vitejie ale croaţilor şi cu tot sacrificiul eroic al ienicerilor. Baiazid

---

7 sunniţi - adepţi ai sunismului, curent majoritar al islamului care se bazează pe „sunna”, ansamblu de cuvinte şi acţiuni ale lui Mahomed.

8 *şiiţi* – adepţi ai şiismului, mişcare islamică ce se caracterizează prin rolul mare acordat imamilor (şefi religioşi), printr-o interpretare mistică a Coranului.

a fost prins atunci când a vrut să fugă. El a fost cruţat de învingător, dar a murit în captivitate, în martie 1403.

Unii cronicari, ca Ibn Arabshah, foarte ostili lui Tamerlan căruia nu-i puteau ierta distrugerea Damascului, au răspândit legenda după care Timur Lang l-ar fi ţinut pe sultanul turc într-o cuşcă de fier. Aceasta a contribuit la menţinerea reputaţiei teribile a lui Tamerlan, dar nu a corespuns realităţii. La moartea lui Baiazid, fiul său, Mussa, prizonier şi el de pe câmpul de luptă de la Angora, a putut să aducă înapoi la Adrianopol, capitala otomană, rămăşiţele tatălui său.

Alt masacru la Smirna şi la Efes înfrângerea turcilor lăsa cale deschisă năvălirii mongole în Asia Mică. Oraşul Brusa a dispărut cu minunăţiile lui arhitecturale, moscheile au fost incendiate. Niceea, Nicomedia şi alte cetăţi au avut aceeaşi soartă, în decembrie 1402, Smirna, unul din ultimele bastioane ale creştinătăţii din Orient, apărat de ospitalierii[9] din Ierusalim, viitorii cavaleri de Rodos şi apoi de Malta, a fost atacat de armata mongolă. Până atunci, Smirna respinsese toate asalturile musulmane şi părea o cetate inexpugnabilă. Asediatorii au ridicat în jurul oraşului o adevărată incintă din lemn, astfel încât să îl izoleze de mare, de unde îi puteau sosi ajutoare. Smirna a fost luată cu asalt şi distrusă, iar populaţia masacrată vreme de opt zile la rând. Cu forţa sau de bunăvoie, toate aşezările de pe coasta Asiei Mici au fost nevoite să se supună. Efes a cunoscut aceeaşi soartă cu Smirna. Imperiul Otoman părea lovit definitiv, spre marea bucurie a bizantinilor şi a creştinătăţii occidentale pe care o ameninţase direct. Şi de data aceasta, intervenţia mongolilor frâna expansiunea Islamului, dar spre vest.

Timur Lang se gândea deja la alte cuceriri care să-l ducă cu mult mai departe, spre China, unde, cu două

---

9 ospitalierii - ordin religios militar, care se ocupa de călători, pelerini, bolnavi.

secole înainte, prinţii veniţi din stepe se urcaseră pe tronul Imperiului Celest.

Pregătiri pentru cucerirea Chinei întors la Samarkand, învingătorul lui Baiazid a dat ordin, în anul 1404, să i se redacteze un fel de testament care să justifice *a posteriori* acţiunile politice şi militare întreprinse şi care să-i îndemne pe succesorii săi la generozitate, dreptate şi credinţă. Sfaturile păreau fireşti, întrucât din text fuseseră omise, cu grijă, toate măcelurile şi distrugerile care punctaseră cariera cuceritorului…

După ce a primit un ambasador al regelui Castiliei, venit în stepele Transoxianei pentru a-l asigura de prietenia unui suveran creştin, recunoscător pentru victoria asupra otomanilor, Tamerlan a început noi pregătiri pentru a cuceri China şi a duce, în ţara care înscăunase dinastia naţională Ming, dominaţia mongolă şi religia musulmană. Pretenţiile Chinei de a obţine recunoaşterea şi tributul suveranilor moştenitori ai lui Djaghatai, a celor din Transoxiana şi din Mogolistan, nu puteau fi acceptate de către „sublimul suveran al lumii”. O armată imensă a pornit la întâlnirea cu armata împăratului Yong-Lo. Armata a plecat în ianuarie 1405 din Transoxiana, spre est, dar Tamerlan, cuprins de o febră puternică, s-a stins la 19 ianuarie 1405, în vârstă de şaptezeci şi unu de ani.

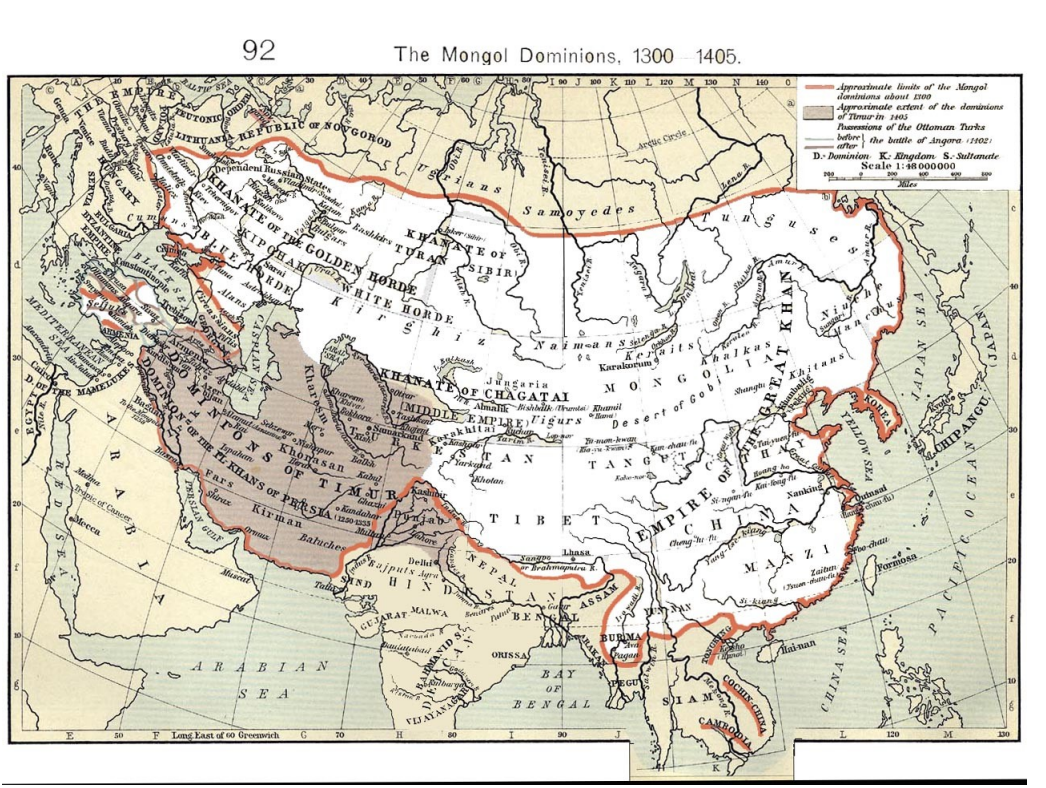

Teritoriul străbătut de cuceritorul Timur Lang (1336 - 1405)[10]

Succesiune dificilă

Doi fii ai lui Timur Lang muriseră înainte de tatăl lor. Miran Şah înnebunise şi excentricităţile sale declanşaseră revoltele din Iran, cu câţiva ani în urmă. Singur, cel de-al patrulea fiu al lui Tamerlan, Rokh, guvernatorul Korasanului, părea în stare să-şi asume conducerea unui imperiu care îi revenea de drept lui Pir Mohamed, fiul cel mai mare al lui Djahangir, fiul lui Tamerlan, mort cu treizeci de ani înainte de tatăl său, în anul 1375.

La câteva săptămâni abia după dispariţia

10 NU avem original pdf, astfel că am pus o hartă cu întreg imperiul mongol de dinainte de Timur Lenk, care care cuprinde şi posesiunile din timpul lui Timur Lenk (Dominions of Timur)

întemeietorului său, imperiul timurid era sfârtecat de lupte interne. Pir Mohamed a fost învins de un fiu al lui Miran Şah, Khabil. Moştenitorul legitim va fi asasinat câteva luni mai târziu. Slabele însuşiri ale lui Khabil nu au întârziat să se arate şi emirii care îl urcaseră pe tron l-au şi dat jos, dând puterea lui Rokh. Acesta a domnit din 1407 până în 1447, perioadă în care suveranul, dornic de pace şi de cultură, a fost un mare constructor şi un mecena. El a împlinit visul tatălui său de a face din Samarkand o mare cetate a culturii, comparabilă cu Bagdadul, Damascul sau Esfahānul. „Renaşterea timuridă”, care dă un al doilea avânt civilizaţiei persane, atinge apogeul în această perioadă.

Dar construcţia timuridă a fost efemeră. Cu începere din 1408, Kara Yusuf, şeful Hoardei Mielului Negru instalată în Azerbaidjanul iranian îi învinsese pe Miran Şah şi pe fiul său Abu Bekr. Puterea lui Kara Yusuf a sporit după victoria asupra fostului său prieten, Ahmed Djelair, sultanul din Bagdad, şi el exilat odinioară la curtea lui Baiazid.

Statele Hoardei Mielului Negru s-au întins, atunci, de la Marea Caspică la Golful Persic. Şahul Rokh a întreprins câteva expediţii victorioase împotriva acestui nou duşman, dar nu s-a obţinut niciun rezultat durabil şi suveranul mongol a fost nevoit să renunţe la Azerbaidjan, la Mesopotamia şi la Iranul occidental, în ceea ce priveşte China, el a renunţat la proiectele de cucerire ale tatălui său şi a început să stabilească legături comerciale cu imperiul dinastiei Ming.

Luptele fratricide continuă şi imperiul dispare

Fiul Şahului Rokh, Ulug Beg, nu rămâne mult pe tron. Acest prinţ instruit nu era autoritar şi a fost răsturnat de propriul său fiu, în anul 1450. Luptele fratricide pentru putere se reiau cu o mai mare înverşunare şi Abu Said, un nepot al Şahului Miran se impune în Transoxiana, în anul 1452. Peste cinci ani el cucereşte Korasanul şi încearcă să

reînfiinţeze imperiul timurid. Dar această încercare se sfârşeşte printr-un eşec: în timpul unor lupte din Azerbaidjan, Abu Said a fost prins şi executat. Odată cu el s-a stins şi speranţa de a se mai reîntregi vreodată imperiul străbunicului său.

Moştenirea cuceritorului se limitează la acea vreme la principatele Samarkandului (în Transoxiana) şi ale Heratului (în Korasan). Este o supravieţuire trecătoare, căci hanii uzbeci din nord ocupă Transoxiana în anul 1500 şi Heratul în 1507.

La un veac de la întemeierea lui, imperiul timurid dispare din Istorie. El fusese opera unui bărbat excepţional, dar putea să-i supravieţuiască cu greu. Şubrezenia sa consta în faptul că se bazase, mai ales, pe teroarea inspirată de armatele mongole. Acestea erau obligate ca, la intervale regulate, să reînceapă cuceririle deja făcute. Populaţiile masacrate, oraşele rase de pe faţa pământului, nu erau piedici pentru ca revoltele să nu izbucnească din nou. Imperialismul lui Tamerlan s-a redus la nişte raiduri teroriste, la cotropiri repetate şi devastatoare. El nu a propus popoarelor cucerite un model de civilizaţie, o religie nouă, susceptibile să-i facă să accepte dominaţia. Pe de altă parte, Transoxiana, vatră a imperiului timurid, era din punct de vedere geografic, excentrică faţă de ansamblul posesiunilor Marelui Emir. Şi totuşi acolo, pe acele platouri ale Asiei unde se născuse, Tamerlan a vrut să întemeieze o capitală care să păstreze în memoria oamenilor, grandoarea imperiului său.

Samarkand şi „Renaşterea timuridă”

Prinţul care pustiise întregul Orient, care incendiase atâtea cetăţi, exterminase populaţii întregi, a avut ambiţia să facă din Samarkand un oraş care să rivalizeze cu cele mai de seamă cetăţi ale Orientului, în acest scop, artizanii, poeţii, artiştii, oamenii cu ştiinţă de carte din oraşele cucerite erau cruţaţi şi îndreptaţi spre Samarkand.

Antica Maracanda, cucerită de Alexandru în 329 î.Hr.

şi de arabi în 712 d.Hr. se afla într-o oază înverzită. Situată pe Marele Drum al Mătăsii, care lega Extremul Orient de lumea iraniană, această aşezare cunoscuse o mare prosperitate. Cotropită de armatele lui Genghis Han în anul 1220, a trebuit să aştepte încă o sută cincizeci de ani pentru ca Tamerlan să-i redea vechea splendoare.

Înconjurată de un zid lung de zece kilometri, cetatea plină de grădini întinse avea şase porţi monumentale, care permiteau accesul spre centru, pe şosele largi. Tamerlan a ridicat, în 1371 – 1372, moscheea Shakhi Zinda, în cinstea lui Kusam, cel care răspândise islamul în Samarkand.

După războiul său în India, Tamerlan a început în anul 1399 construcţia unei moschee uriaşe, comparabilă cu aceea din Delhi. Moscheea purta numele lui Bibi Hanum, una din soţiile preferate ale cuceritorului. Portalul monumentului avea patruzeci şi unu de metri înălţime, pupitrul din marmură la care se citea Coranul avea forma unei cărţi deschise şi o lungime de trei metri. Totul trebuia să fie uriaş, pentru a le aminti generaţiilor viitoare gloria Marelui Emir.

În anul 1404 s-a ridicat mausoleul Gur Emir unde s-au amenajat mormintele cuceritorului şi ale nepotului său Ulug Beg. Acesta din urmă, dacă a fost un om politic şters, a realizat totuşi ambiţia lui Timur de a face din Samarkand un focar de răspândire a valorilor culturale. El a construit Reghistanul, o piaţă splendidă, înconjurată de monumente maiestuoase. S-au ridicat mari şcoli coranice, moschei şi fântâni în fiecare cartier, un turn destinat observaţiilor astronomice.

Avântul cultural din veacul al XV-lea nu s-a limitat doar la capitala timuridă, Samarkand. Fiul lui Ulug Beg, sultanul Iskander, care domnea în Fars, a înfrumuseţat Shirazul. Vărul său Baisonghor a făcut acelaşi lucru la Herat, care a devenit un incomparabil leagăn al artei miniaturii. Acest oraş va cunoaşte apogeul artistic la mijlocul secolului XV, cu apariţia, în anul 1468, a sultanului

Hussein Baikara. Marele vizir al lui Hussein, pe nume Mir Ali Shir, a fost un rafinat poet elegiac. Prinţul, care avea şi el gusturi artistice rafinate, i-a mai protejat pe Behzad (cel mai mare pictor persan din acea epocă), pe poetul Djami şi pe istoricul Khwandamir.

Această „Renaştere timuridă" îşi avea rădăcinile în tradiţia persană, dar n-a lipsit nici personalitatea proprie a cuceritorilor. O literatură turco-mongolă, literatura djaghatai, de limbă turcă, avea să se dezvolte în vremea domniei succesorilor lui Tamerlan. Dacă Persia cucerită şi supusă îi impresionase pe învingători prin sensibilitatea sa delicată şi arta sa de a trăi, nomazii care ocupau palatele din Shiraz şi Herat au lăsat şi ei o urmă în operele vremii.

Sfârşitul imperiilor stepei tingerea puterii timuride la sfârşitul secolului XV lăsa câmp liber celor două imperii care se ridicau în Orientul Apropiat. Imperiul Otoman, depăşind dezastrul de la Angora, reîncepuse un şir de cuceriri victorioase spre vest, încununate cu înfrângerea creştinilor la Varna şi căderea Constantinopolului. Imperiul naţional al Sefevizilor avea să-şi impună autoritatea în Mesopotamia. Între aceşti doi giganţi, statele Mielului Negru (*Kara Coyun*) şi ale Mielului Alb (*Ac Coyun*) nu au supravieţuit prea mult şi Asia a fost închisă cuceritorilor din centrul continentului. Puterea turco-mongolă avea să dăinuie încă în secolele următoare în Asia de sus şi la frontierele cu Rusia – dar niciodată n-aveau să mai apară imperii comparabile cu cele ale lui Genghis Han sau Tamerlan.

Declinul Hoardei de Aur

Victoriile lui Tamerlan asupra lui Tokhtamish, în 1391 şi 1395, îl obligaseră pe acesta să se exileze şi rivalul său, Timur Kutlug, îi luase locul în fruntea Hoardei de Aur. Noul han al Kipceakului, vasal al „Stăpânului pământului şi al apelor" (alt titlu al lui Tamerlan), întărise poziţia mongolă în Rusia zdrobind, în anul 1399, armatele marelui duce lituanian Witold. În anii care au urmat, generalul mongol

Edigu a neliniştit din nou principatele ruse. În anul 1406, Riazanul este cotropit. Doi ani mai târziu este incendiat Nijnii-Novgorod şi se porneşte un asediu al Moscovei. Aceste ofensive nu împiedicau, totuşi, ca influenţa lituaniană să ajungă până la Marea Neagră, în timpul hanului Kuciuc Mehmed, Hoarda de Aur s-a împărţit, odată cu apariţia hanatelor din Kazan şi din Crimeea.

Această împărţire avea să slăbească în mod periculos puterea turco-mongolă şi să permită principatului Moscovei să se elibereze de sub presiunea mongolă.

Marele Duce al Moscovei, Ivan al III-lea cel Mare (1462 – 1505), a fost un diplomat abil şi s-a sprijinit pe prinţul turc al Mielului Alb, care mai stăpânea Persia occidentală, şi pe hanul disident al Crimeei. Prinţul rus a refuzat să mai plătească tribut hanului Ahmed şi în 1480 s-a eliberat cu totul de sub jugul mongol. Tentativele şeicului Ali, fiul lui Ahmed, n-au avut niciun succes, cu toate că s-a aliat cu lituanienii. Hanul Crimeei, Mengli Ghirai, aliat cu moscoviţii, a distrus în anul 1502 Saraiul şi a pus astfel capăt Hoardei de Aur, fărâmiţată în trei: hanatele din Kazan, Crimeea şi Astrahan. În anul 1505, Said Ahmed, ultimul prinţ al Marii Hoarde, a fost decapitat.

Hanatul din Astrahan se constituise, de fapt, prin 1466, dar n-a jucat decât un rol secundar.

Dezmembrarea puterii mongole n-a fost folosită de creştini în avantajul lor, căci aceştia se sfârtecau între ei. De abia după anul 1503 al înfrângerii Lituaniei, prinţii Moscovei au început să-şi extindă influenţa în Rusia sud-orientală, în detrimentul statelor tătare.

Notă: termenul de „tătar” sau „tartar” se impune la această dată pentru a desemna hanatele turco-mongole din zonă. Dacă aceste state sunt incontestabil moştenitoare ale construcţiei genghishanide, trebuie să insistăm asupra faptului că ele au devenit mai mult turce decât mongole. Mongolii nu fuseseră decât o aristocraţie puţin numeroasă, treptat asimilată de masa turcă din Kipceak şi elementul

turc predomina de multă vreme în aceste state conduse de dinastii mongole.

Recucerirea de către ruşi a Kazanului şi a Astrahanului

La începutul secolului al XVI-lea, hanatul Kazan este rând pe rând vasal al Moscovei şi al Crimeei, iar atât ruşii cât şi tătarii din Crimeea rivalizează pentru a-şi impune fiecare favoritul în fruntea hanatului. Crimeea slăbeşte presiunea, în 1523, după ce hanul din Nogai, Mamai, cotropeşte peninsula şi îl execută pe Mehmed Ghirai, succesorul lui Mengli Ghirai.

În anul 1552, ţarul moscovit Ivan al IV-lea cel Groaznic asediază Kazanul, îl cucereşte, măcelăreşte populaţia şi anexează Rusiei întreg teritoriul. Căderea Kazanului reprezintă revanşa rusă asupra hoardelor mongole, după trei sute de ani de ocupaţie.

În anul 1554, ruşii impun la Astrahan un prinţ de paie; când, doi ani mai târziu, acesta s-a revoltat, ţarul a anexat hanatul, fără nicio discuţie. În anul 1584, a fost distrus şi hanatul Nogai care se întindea de o parte şi de alta *a* Uralului şi în Siberia occidentală.

Hanatul Crimeei a supravieţuit încă două veacuri, devenind de la sfârşitul secolului XV vasal al sultanului otoman Mahomed al II-lea (1477). Protecţia acordată de *Înalta Poartă* musulmanilor din Crimeea a durat până în secolul XVIII.

Cucerirea hanatelor de pe Volga a avut ca urmare o politică de creştinare şi de rusificare, care a lovit populaţiile tătare. Trecerile la creştinism nu au fost numeroase. Rusia a colonizat sistematic pământurile ocupate odinioară de tătari, aceştia fiind expulzaţi fără menajamente. Aristocraţia tătară a sfârşit prin a trece de partea ţarului, dar asimilarea populaţiei era departe de a fi realizată. Populaţia tătară a fost destul de oprimată, ceea ce explică şi aflarea ei în mai toate revoltele care au caracterizat începutul secolului XVIII în Rusia.

Unitatea poporului tătar a fost erodată treptat prin creştinare şi amestecul progresiv al populaţiilor, în secolul XIX, integrarea în ansamblul rus a făcut progrese rapide.

După o tentativă nereuşită de recâştigare a independenţei, cu prilejul revoluţiei din 1917, asimilarea tătarilor de pe Volga a continuat sub regimul sovietic. Autonomia etniei tătare s-a păstrat pe plan lingvistic, dar sovieticii au luptat împotriva religiei musulmane reprezentată de muftiul de la Ufa.

În Azerbaidjan, republică marginală a fostei URSS, populaţiile descinzând din hoardele venite de la est şi-au păstrat cel mai mult personalitatea, deşi imigranţii ruşi au fost foarte numeroşi, în special în capitala Baku.

Supravieţuirea, timp de două secole, a Banatului din Crimeea

Soarta tătarilor din Crimeea a fost diferită. După distrugerea definitivă a oraşului Sarai, capitala Hoardei de Aur, la începutul secolului XVI, hanatul Crimeei a ajuns la apogeul său. Noua capitală, Baktce Sarai, a fost înfrumuseţată cu monumente bogate, palate, moschei, şcoli. Statul s-a organizat după modelul otoman, cu un *divan* care îl sfătuia pe prinţ. Puterea din Crimeea ameninţa încă Moscova întrucât, în anul 1571, hanul Devlet Guirai a cucerit Moscova. Ruşii au fost obligaţi să plătească un tribut, care avea să fie dat până în secolul XVIII, la venirea lui Petru cel Mare. Tătarii din Crimeea nu au fost în stare să recucerească, în mod durabil, Kazanul şi Astrahanul, în secolul XVIII, hanul s-a aliat cu polonezii împotriva ruşilor şi a cazacilor, apoi împotriva regelui Suediei. Apropierea dintre ruşi şi polonezi a pus însă capăt alianţei dintre Cracovia şi Baktce Sarai.

În anul 1699, Crimeea a trebuit să-i cedeze lui Petru cel Mare fortăreaţa Azov, la gurile Donului. Pierdută în 1711, cetatea a fost definitiv ocupată de ruşi în anul 1739.

În anul 1774, înfrângerea otomană şi pacea de la Kuciuk Kainargi pun capăt existenţei hanatului din

Crimeea.

Acesta devine „independent” de Imperiul Otoman, adică îndeajuns de „copt” pentru a fi anexat de ruşi.

În anul 1777, prinţul Potemkin cucereşte peninsula şi o anexează imperiului Romanovilor.

Politica de creştinare şi de rusificare a învingătorilor a determinat emigrarea multor musulmani în Turcia. Războiul din Crimeea, din 1854 – 1856, a avut drept consecinţă plecarea a încă două sute de mii de locuitori în Imperiul Otoman, în anul 1917 a luat naştere în Crimeea o Republică democrată a tătarilor care a durat până în 1921, când a fost înfrântă Armata Albă a generalului Denikin. Lupta antireligioasă, colectivizarea stalinistă, imigranţii ruşi şi ucraineni au dus la revolta populaţiei locale care a întâmpinat, în anul 1942, ca pe o eliberatoare, armata germană. După război, populaţia a fost aspru pedepsită pentru acest gest şi deportată în special în Siberia occidentală. Astăzi, musulmanii aproape că au dispărut din Crimeea[11]!

---

11 Soarta tătarilor din Crimeea a revenit în atenţie odată cu acţiunea întreprinsă de generalul Grigorenko, erou al Uniunii Sovietice. Angajarea acestuia în favoarea minorităţii tătare căreia i se refuza dreptul de a se întoarce pe pământul stăpânit timp de şase veacuri de strămunii săi, i-a adus generalului trei ani şi jumătate de închisoare şi doi ani de internare într-un spital de psihiatrie. (N.A.)

Portretul lui Tamerlan, Timur-Lang, Timur Şchiopul. Rănit într-o luptă, el nu se mai putea folosi de un picior.

Transoxiana după Tamerlan: cucerirea şeibanidă în ţinuturile Amudariei, care fuseseră centrul imperiului timurid, dinastia cuceritorului a fost înlocuită cu o nouă familie, aceea a Şeibanizilor, descinzând şi ea din Genghis Han. Clanul Şeiban „nomadiza” prin estul Uralului şi membrii săi au luat numele de uzbeci în secolul XIV. Ei aveau să apară cu adevărat pe scena Istoriei, odată cu hanul Abul Khair.

În anul 1428, acest han controla stepa kirghiză situată între Ural şi Sîrdaria; în anul 1430 el a cotropit Urghendj, capitala Kharesmului şi s-a instalat pe Sîrdaria, la Signac, cetate luată de la timurizi. Acest nou stat este ameninţat în 1457 de o migraţiune din est, a uiraţilor sau kalmucilor, populaţie mongolă în plină dezvoltare în zona lacului Baikal. După 1460 şi după înfrângerile în faţa

kalmucilor, multe clanuri nomade l-au părăsit pe Abul Khair şi s-au dus sub protecţia lui Esen Bogha II, descendent al lui Djaghatai. Aceste clanuri au fost numite *cazace*, adică revoltate, nume pe care l-au păstrat. Abul Khair a fost ucis în lupta împotriva acestor disidenţi.

Nepotul întemeietorului puterii uzbece, Mehmed Şeibani, s-a supus lui Mahmud, hanul Taşkentului, care i-a dat câteva oraşe. Ascensiunea noului cuceritor avea să fie fulgerătoare: în anul 1500 cucereşte Buhara, apoi Samarkandul, unde îl decapitează pe prinţul timurid domnitor, în anul 1506 mai cad Khiva, Balkh şi Herat. Devenit stăpân al Transoxianei, al Kharesmului şi al Korasanului.

Mehmed Şeibani a fost un prinţ omenos şi cultivat care a încurajat „renaşterea timuridă".

Hanul din Taşkent, Mahmud, împreună cu fratele său, Ahmed, care domnea în regiunea Tărâmului au fost învinşi. Executarea în anul 1509 a lui Mahmud Han a permis noului stăpân al Samarkandului să anexeze valea Fergana. Acest imperiu uzbec avea să se lovească de Persia sefevizilor şi, în decembrie 1510, Ismail Şah l-a bătut pe Mehmed Şeibani, lângă Merv. Prinţul a fost ucis în luptă. Iranul, care îndurase vreme de peste trei veacuri dominaţia mongolă, îşi lua, la fel ca şi China şi Rusia, o revanşă răsunătoare. Moştenitorul timurizilor, Babur, a sosit din Kabul, unde se refugiase, şi a intrat în 1511, în Samarkand. În scurtă vreme a fost silit să plece în Afghanistan, când uzbecii s-au reîntors să pună stăpânire pe oraş. Viitorul va face din acest prinţ, încă necunoscut, cuceritorul Indiei.

Până la protectoratul rus din secolul XIX

Uzbecii şeibanizi au domnit în Transoxiana până la sfârşitul secolului XVI. Lupta tradiţională a sunniţilor cu şiismul persan s-a continuat cu diverse rezultate. Abd Allah II a fost ultimul mare suveran al dinastiei (1583 – 1598), dar victoriile sale asupra persanilor şi a kirghizilor au fost

trecătoare. Fiul său a fost asasinat după ce a domnit câteva luni şi dinastia s-a stins.

Puterea a revenit unei familii venite în 1557 din Astrahan. Pe tron s-a urcat un anume Djan, primul dintr-o dinastie care a domnit până în 1785. Samarkand nu a mai fost capitală, Buhara luându-i locul. La începutul secolului XVIII, Fergana devine un hanat independent şi în 1740, Djanizii au recunoscut suzeranitatea şahului Persiei asupra Buharei. În anul 1785, la putere a venit o familie din hanatul Nogai, distrus în secolul XVI de moscoviţi. Cu începere din 1866, această dinastie a trecut sub protectorat rusesc.

Apogeu la Kharesm

Mai spre nord, la Khiva, moartea lui Mehmed Şeibani pe câmpul de luptă de la Merv a făcut ca puterea să fie luată de un membru al familiei sale, llbars, care a fost proclamat han.

Khiva a devenit capitala Kharesmului după ce Urghendj a fost părăsită, întrucât unul din braţele Amudariei, pe care se afla, a fost secat. Sub domnia lui Abul Ghazi Behadur, în secolul XVII, Kharesmul a atins apogeul. Kalmucii sunt împinşi spre est, literatura turcă djaghatai atinge cotele ei cele mai înalte. Secolul XVIII a fost mai puţin fericit şi Khiva a trebuit să se supună persanilor, timp de câţiva ani.

Apoi, protectoratul rusesc a fost impus şi la Buhara.

Şeibanizii erau stabiliţi şi în Siberia occidentală, în apropiere de Tobol. Unul din şeibanizi, Kucium, s-a luptat cu prinţii din zonă şi cu ruşii. Luptele au durat peste douăzeci de ani. Ruşii au fost obligaţi să ridice pretutindeni posturi fortificate ca Tobol sau Tomsk, care, mai târziu, au devenit mari oraşe siberiene. Kucium a fost învins definitiv în anul 1598 şi a murit în anul 1600. La începutul secolului XVII, calea expansiunii spre est se deschidea larg ţarilor Moscovei.

Statul creat în Fergana la începutul secolului XVIII de

către un descendent şeibanid al lui Abdul Khair şi-a extins influenţa asupra bazinului Tărâmului şi asupra hoardelor kirghize. Taşkentul a fost cucerit la începutul secolului XIX, dar acest stat, având capitala la Khocand, în Fergana, a fost silit să accepte şi el protectoratul rusesc, în anul 1876.

Moştenirea lui Djaghatai: Mogolistanul şi Turkestanul chinez

Vechile teritorii ale lui Djaghatai, cel de-al doilea fiu al lui Genghis Han, intraseră în umbră în timpul splendorii imperiului timurid care le smulsese Transoxiana.

Mogolistanul cuprindea regiunile aferente râurilor Issik Kul şi Iii. Viitorul Turkestan chinezesc cuprindea bazinul râului Târâm şi oazele mărginaşe, Kashgar, Yarkand şi Turfan. Dinastia hanilor djaghataizi era în bune relaţii cu familia emirilor Duglat, stăpânii Kashgarului. Hanatul Kashgar s-a păstrat sub domniile lui Vais şi Esen Bogha. La moartea acestuia din urmă, fratele său Yunus, stăpân al Mogolistanului, s-a impus atât Kashgarului cât şi bazinului Târâm.

Abia venit la putere, Yunus a trebuit să facă faţă pericolului kalmuc: Yunus a anexat oaza Hami, de mult râvnită de chinezi. Profitând de disensiunile interne din Transoxiana, el a ocupat Taşkentul din care a făcut capitala sa şi şi-a extins autoritatea până dincolo de Sîrdaria.

Acest prinţ al stepelor care stătuse multă vreme la Shiraz, păstrase o înclinaţie accentuată pentru viaţa sedentară şi s-a preocupat de înfrumuseţarea Taşkentului, unde a şi murit în anul 1486.

Fiul lui Yunus, Ahmed, s-a reîntors la viaţa nomadă pentru a se război cu kalmucii, chinezii, kirghizii, de la stepele râului Iii până la cele din Podişul Gobi. Un alt fiu, Mahmud, a domnit la Taşkent şi am vorbit deja despre felul în care a fost izgonit de Mehmed Şeibani, pe care îl protejase.

Cultură persană, apoi teocraţii musulmane

Noul suveran al Transoxianei l-a executat în anul 1509 pe fostul său binefăcător. Istoria Djaghataizilor se limitează, de acum înainte, doar la Uiguristan. Dinastia avea să mai cunoască zile faste în secolul XVI, epocă în care cultura persană se impune în oazele Tărâmului. Legăturile cu emirii Duglat se deteriorează la scurtă vreme şi Kashgar devine disident, în secolul XVII, musulmani pioşi au instaurat la Kashgar şi Yarkand teocraţii care reduc la un rol subaltern prinţii temporari ai dinastiei Djaghatai.

Când aceştia au încercat să reacţioneze împotriva subminării puterii lor de către „hogi[12]”, aceştia vor apela la mongolii uiraţi care iau numele de kalmuci şi devin stăpânii zonei. Dinastia locală a dispărut astfel, înlocuită fiind de „teocraţia musulmană” supusă, în fapt, noului imperiu mongol al kalmucilor.

În Mongolia, imperiul kalmucilor

La sfârşitul secolului XIV, dinastia naţională chineză, Ming îl gonise din Pekin pe descendentul hanului Kublai. După un secol şi jumătate de existenţă, imperiul mongol din China se prăbuşise. Armatele dinastiei Ming au ajuns până la Karakorum, noua reşedinţă a hanului, în câţiva ani, puterea urmaşilor lui Kublai este zdruncinată. Statul mongol este slăbit de disensiunile interne. Ultimul descendent al lui Kublai, Oldjai Timur, a fost definitiv învins, în anul 1410, de către armatele împăratului chinez, Yong Lo. Kalmucii şi-au impus autoritatea asupra întregii Mongolii.

Kalmucii, nou veniţi pe scena mongolă, aveau ambiţia de a repeta aventura genghishanidă. China dinastiei Ming reprezentând o barieră greu de trecut la sud-est, kalmucii

---

12 *hoge* – preot, învăţător musulman.

s-au îndreptat spre sud-vest. Incursiuni repetate au avut loc spre căile fluviilor Hi, Turfan şi Kucea. Hanul Vais a fost înfrânt şi, pentru a-şi salva autonomia, a fost nevoit să-i dea de soţie prinţului kamuc Esen Taidji, pe propria sa soră. „Imperiul" uirat sau kalmuc se întinde, atunci, de la lacul Balhaş la Marele Zid Chinezesc şi de la lacul Baikal la marginea Tibetului.

Capitala rămâne Karakorum de unde Esen Taidji făureşte noi planuri de cucerire, în anul 1449 câştigă o bătălie cu China şi împăratul Ying Tsong este luat prizonier. Pekin rezistă însă asalturilor kalmucilor şi aceştia îi dau drumul ilustrului lor prizonier pentru a semna pacea cu chinezii.

Statul kalmuc avea să decadă cu repeziciune. În secolul XVI, mongolii orientali l-au adus la putere pe un urmaş al lui Genghis Han, pe nume Dayan, care a domnit de la 1470 la 1543. Statul dayanid a fost efemer, întrucât disputele succesorale l-au ruinat. Tentativa de unificare a lui Dayan a fost repede uitată.

Adoptarea lamaismului tibetan: o aţipire

Perioada care se caracterizează mai ales prin descompunerea politică a forţelor mongole, se mai caracterizează şi printr-o transformare importantă pe plan religios şi cultural. Hanii mongoli vor adopta lamaismul tibetan al Bisericii Galbene. Evenimentul este esenţial, căci avântul la mongoli al acestui budism al rigorii va modifica în mod sensibil comportarea lor.

Călăreţii duri din vremurile cuceririlor au început să prefere credinţa vânătorii sau războiului. René Grousset, vorbind despre lamaism, evocă pe bună dreptate „influenţa sa de aţipire" asupra mongolilor orientali. Codul mongol a fost revizuit de către marele han Tumen Sasaktu, la sfârşitul secolului XVI şi s-a inspirat din morala budistă. Acest efort spre credinţă, oricât de lăudabil ar fi fost, expunea un popor, odinioară războinic, oricărei primejdii

din partea vecinilor.

Decadenţa mongolă părea de neînlăturat, cu atât mai mult cu cât o nouă putere, aceea a manciurienilor, se ridica la est. Manciurienii aparţineau rasei tunguse care, împreună cu turcii şi mongolii ocupase multă vreme Asia nord-orientală. Din secolul VII şi până în secolul X, regatul lui Pe Hai fusese prima structură politică tungusă. Regatul cuprindea Manciuria şi nordul Coreei când a fost distrus de mongolii kitan. În secolul XII, o altă populaţie tungusă, djurşeţii, şi-a impus dominaţia asupra aceloraşi regiuni şi asupra Chinei de nord, întemeind imperiul Kin, distrus de mongolii genghishanizi, un secol mai târziu. După o eclipsă îndelungată, tunguşii reapar, la începutul secolului XVII, odată cu întemeierea regatului manciurian, în 1606. Noul stat se întindea atunci de la Golful Pecili până la fluviul Amur. În anul 1625, capitala a fost stabilită la Cen Yang (Mukden).

Cu începere de la mijlocul secolului XVII, toţi mongolii orientali s-au supus suveranului manciurian. Succesele manciurienilor pun capăt dinastiei naţionale Ming şi China de sud a fost repede cucerită, oraşul Canton predându-se în anul 1651. Noul imperiu avea să dureze două secole şi jumătate. Cuceritorii aveau să fie asimilaţi în scurtă vreme de China şi Manciuria însăşi s-a populat cu coloni chinezi, care au înăbuşit elementul tungus autohton.

Împinşi spre vest şi spre Tibet

La începutul secolului XVII, uiraţii au emigrat spre vest, străbătând ţinutul kirghiz, şi s-au stabilit în regiunea Mării Caspice, unde au fost opriţi lângă Astrahan. Unul din popoarele uirate, torguţii, aveau să colaboreze cu ruşii împotriva başchirilor şi a hanatului musulman din Crimeea. Această comunitate a prosperat sub protectoratul moscovit, dar lucrurile s-au deteriorat cu timpul şi spre sfârşitul secolului XVIII marea majoritate a populaţiei s-a reîntors în est şi s-a stabilit pe malurile

fluviului Iii, sub protecţie chineză.

Altă populaţie uirată, cea a koşoţilor, goniţi spre vest de populaţia kalktias, s-a interesat de ceea ce se petrece în Tibet. Hanii koşoţi erau budişti pioşi şi zelul lor religios i-a dus la intervenţii în Tibet, unde existau rivalităţi între Biserica Galbenă şi Biserica Roşie. Hanul koşot Guci i-a luat apărarea lui Dalai Lama şi a clerului galben şi a fost recunoscut de Lhassa, ca protector temporal al Bisericii Galbene. După aceste evenimente, mulţi koşoţi au venit să se stabilească în nord-estul platoului tibetan, regiune în care descendenţii lor mai constituie şi astăzi majoritatea.

Protectoratul koşot asupra Lhassei nu a durat decât până la începutul secolului XVIII, căci în anul 1717, un alt clan uirat, şi el budist, al tchioroşilor, a cucerit Lhassa şi I-a gonit pe prinţul koşot Latsang Han.

Ultima încercare de a constitui un imperiu mongol, în secolul XVII

În anul 1676, hanul Galdan a unificat ceea ce mai rămăsese din diferitele clanuri kalmuce şi a încercat să reconstituie imperiul mongol. La sfârşitul secolului XVII, cucereşte Kashgar, oazele Turfan şi Hami, regiunile Kerulen şi Tuia.

Galdan a fost învins de două ori de chinezi, în 1690 şi 1695, artileria chinezilor fiind o armă absolută împotriva călăreţilor nomazi, în anul 1697, Galdan Han moare, fără a fi putut reface marele imperiu mongol. Chinezii au câştigat teren şi o mare parte din mongoli n-au mai ieşit de sub stăpânirea Fiului Cerului. Până în anul 1912, când s-a proclamat Republica Chineză, fidelitatea mongolilor orientali nu s-a dezminţit.

Succesorul lui Galdan, Tsevang Rabdan, s-a impus şi el ca protector al Lhassei, alungându-l pe koşotul Latsang Han.

Cu începere din anul 1720, chinezii îşi recuceresc influenţa asupra Lhassei. împăratul Ceresc îşi trimite trupele în oazele Hami şi Turfan. În anul 1735,

depresiunea Junggar şi oaza Kashgar rămâneau urmaşilor lui Galdan, în timp ce imperiul manciurian păstra Mongolia interioară şi orientală. Războaiele, însă, nu aveau să înceteze.

Revanşa finală a imperiilor sedentare

Chinezii au învins şi în 1755 – 1757, ultimul prinţ tchioroş, Amursana, („ultimul împărat junggar”), a fost silit să fugă şi să se refugieze la ruşi, după ce poporul său a fost aproape exterminat în lupte. Chinezii îşi extind dominaţia asupra Junggariei, în 1759 cuceresc Kashgarul care va forma San Kiangul, „noua treaptă” a imperiului.

După ce au stăpânit mai bine de un veac o mare parte din Asia, împăraţii junggari s-au dovedit incapabili să reziste „duşmanului ereditar”, care era China, şi noului duşman rus, ale cărui poziţii se consolidau pe cursul superior al fluviului Ienisei.

Călăreţii lui Galdan sau ai lui Tsevang Rabdan, urmaşii armatelor genghishanide şi timuride, nu mai aveau ce să facă în faţa armelor de foc sau a artileriei imperiilor sedentare care, după ce tremuraseră secole de-a rândul în faţa năvălitorilor, îşi luau o revanşă răsunătoare.

Cuprins

Introducere 5
1. Descoperirea aurului sciţilor 15
2. Civilizaţiile antice ale stepei 37
3. De la huni la mongoli 59
4. Munci şi zile ale mongolilor medievali 85
5. Genghis Han: cuceritorul lumii 105
6. Războiul mongol 133
7. Moştenirea lui Genghis Han 147
8. „Pax mongolica” 171
9. „Civilizaţia” mongolă 195
10. Tamerlan sau imperiul musulman al stepei… 211
11. Sfârşitul imperiilor stepei 237